

Cultureel erfgoed voor en met iedereen

Overwegingen bij het ratificeren Verdrag van FARO

Contactgegevens

Februari, 2021

Annelies van der Horst

avanderhorst@dsp-groep.nl

06 20874709

Paul van Soomeren

pvansoomeren@dsp-groep.nl

06 22931379

Lotte Hopstaken

lhopstaken@dsp-groep.nl

06 83137179

Met medewerking van: Arjun Swami Persauld, Daniel Hofstra, Babette Beertema (DSP) en Michaëla Hanssen, Machteld Linssen, Gábor Kozijn (RCE) en Carl Steinmetz (Expats and Immigrants)

Opdrachtgever: Riet de Leeuw (ministerie van OCW)

Met speciale dank aan de leden van de Begeleidingscommissie: Hans Cok , Lucas Meijs, Michael Miltenburg, Robert Oosterhuis, Albert van der Zeijden, Marco van Baalen, en Wim Burggraaff . De begeleidingscommissie kwam tijdens het onderzoek drie keer bijeen (december 2019 en mei en juli 2020)

Aanvullend aan de leden van de BC danken wij Leo Adriaanse, Frank Altenburg, Bianca van den Berg, Caro Burggraaf, Jan ten Berge, Davida de Hond en Lydia Jongmans en alle betrokken vertegenwoordigers van erfgoedorganisaties, provincies en gemeenten.

Definitief rapport 04 02 2021

Inhoud

DEEL 1 - HOOFDRAPPORT	5
1 Inleiding	6
2 Het Verdrag van FARO	8
3 Samenvatting van de bevindingen	13
3.1 Implicaties wet- en regelgeving en beleid	13
3.2 Een FARO-begrippenkader	17
3.3 Internationale vergelijking	19
3.4 Lessen voor 'werken in de geest van FARO'	20
3.5 Monitoring	25
4 Varianten	26
DEEL 2 - DEELRAPPORTEN	32
5 Beleid, wet en regelgeving	33
5.1 Bevindingen	33
5.2 Wet- en regelgeving	38
5.3 Overheidsbeleid	44
5.4 Internationale verdragen	53
5.5 Samenvatting en conclusies	62
6 Kernbegrippen	63
6.1 Hoofdbegrippen FARO en relatie met begrippen uit Nederlands cultuurbeleid	63
6.2 Participatie, initiatief en Right to Challenge (RtC)	79
6.3 Samenvatting bevindingen inventarisatie	82
6.4 Voorstel voor een te hanteren begrippenkader	85
6.5 Samenvatting en conclusies	92
7 Internationale vergelijking	93
7.1 Uitkomsten vergelijking	94
7.2 Overzicht per land	99
7.3 Samenvatting en conclusies	122

8	Projecten	123
8.1	Inventarisatie van de projecten	123
8.2	Kenmerken projecten	125
8.3	Betrokken actoren bij projecten	126
8.4	Werkwijzen, methoden en instrumenten projecten	129
8.5	'Right to Challenge-regeling'	135
8.6	Succes- en faalfactoren projecten	138
8.7	Behoeften	142
8.8	Lessen & vervolgstappen	144
8.9	Sleepnet	149
8.10	Samenvatting en conclusies	150
	Overzicht van projecten	151
9	Monitoring	160
9.1	De verdragstekst FARO over monitoring	160
9.2	Interpretatie van de tekst	161
9.3	Drie varianten	162
9.4	Keuzes	164
9.5	Samenvatting en conclusies	164
	BIJLAGEN	
	Bijlage 1 - Verdrag van FARO	166
	Bijlage 2 – Toelichting Verdrag van FARO	173
	Bijlage 3 - Verantwoording onderzoek	188

DEEL 1 - HOOFDRAPPORT

1 Inleiding

In 2018 kondigde de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) onderzoek aan naar de mogelijke ratificatie van het Verdrag van FARO door Nederland. Dit verdrag van de Raad van Europa (CoE) – we spreken kortheidshalve van 'FARO' - werd in 2005 gepresenteerd. FARO benadrukt de sociale waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving en het belang van participatie van de samenleving - of groepen uit die samenleving (erfgoedgemeenschappen) - bij erfgoed. FARO plaatst de burger centraal in het proces van identificatie, beheer en duurzaam gebruik van (materieel en immaterieel) cultureel erfgoed. Daarbij zijn vrede, democratie en respect voor culturele diversiteit uitgangspunten.

De Minister van OCW wil graag advies inzake de ratificering van het Verdrag van FARO. Om de advisering daarvoor te bereiden, een implementatieplan gereed te hebben en in Nederland aan de slag te gaan met het gedachtengoed van het Verdrag van FARO, hebben de directie Erfgoed & Kunsten van het ministerie van OCW en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) het 'Programma FARO: de erfgoedgemeenschap centraal' opgezet.

Ter ondersteuning van het Programma FARO, de advisering over de ratificering en eventuele parlementaire goedkeuring, heeft het ministerie van OCW aan DSP-groep in de tweede helft van 2019 opdracht gegeven om onderzoek uit te voeren naar de implicaties van de ondertekening en mogelijke invoering van het Verdrag.¹

Dit onderzoek bestaat uit vier onderdelen:

- 1 Beleids- en juridische implicaties van ratificering en ondertekening van het Verdrag van FARO.
- 2 Interpretatie van de centrale begrippen: Inventarisatie van begrippen uit het Verdrag op basis van (relevante) nationale – en internationale onderzoeken en beleidsteksten en afbakening en interpretatie van deze begrippen in beleid en praktijk van de Nederlandse context.
- 3 Internationaal perspectief: Inventarisatie en analyse van de acties die andere (west – en noord) Europese landen hebben ondernomen voor de ondertekening, ratificatie en implementatie van het Verdrag.
- 4 Inventarisatie van projecten: Inventarisatie van projecten en activiteiten in Nederland op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven in de erfgoedsector (waar relevant ook de relatie met Right to Challenge/Uitdaagrecht) en bieden van een overzicht van indicatoren en leerpunten.

Op basis van de uitkomsten van deze vier onderdelen formuleren wij in het hoofdrapport (deel 1) de belangrijkste conclusies van de ondertekening en (mogelijke) invoering. Vanuit die conclusies schetsen wij drie varianten/ambitieniveaus.

Daarna volgen de deelrapporten waarop het hoofdrapport gebaseerd is.

¹ Ondertekening: de intentie dat je partij wordt in een verdrag. Ratificeren: de toetredingshandeling. Goedkeuren: instemming Nederlands parlement. Zie verder hoofdstuk 4

Leeswijzer

Het **hoofdrapport** in **deel 1** start in hoofdstuk 2 met een toelichting op het Verdrag van FARO en vervolgt (hoofdstuk 3) met een overzicht van de conclusies: een samenvatting van de bevindingen uit alle deelonderzoeken gecombineerd. Op basis van die samenvattende conclusies schetsen wij in hoofdstuk 4 drie varianten ter voorbereiding van de besluitvorming over de invoering van het Verdrag van FARO.

Vervolgens volgen in **deel 2** de diverse **deelonderzoeken**: beleid, wet- en regelgeving (hoofdstuk 5), (kern)begrippen (6), internationale vergelijking (7), voorbeelden van Nederlandse projecten (8) en ideeën over de mogelijke monitoring in de toekomst (9).

In de **bijlagen** hebben we de Nederlandse vertaling van het Verdrag van FARO en de toelichting daarop (het explanatory report) opgenomen alsmede een onderzoeksverantwoording.²

² Terwijl het hoofdrapport in januari 2021 nog door de meeste leden van de begeleidingscommissie zorgvuldig gelezen en becommentarieerd is – waarvan de meeste opmerkingen door de auteurs zijn verwerkt – is dat bij de deelonderzoeken minder het geval onder andere door tijdsgebrek. Waar mogelijk hebben we opmerkingen die ook consequenties hadden in de deelonderzoeken daar ook toegevoegd, maar dat is door tijdsdruk niet altijd gelukt. Het hoofdrapport geeft dus de stand aan van 1 februari 2021 en de deelrapporten die van december 2020.

2 Het Verdrag van FARO

Kaderverdrag

Het Verdrag van FARO is een kaderverdrag over de rol die cultureel erfgoed in alle aspecten van de samenleving kan spelen. Het Verdrag bestaat uit een preambule, een deel I met doelen, begripsomschrijvingen en beginselen gevolgd door drie delen die een overzicht bieden van (mogelijke) acties. Het Verdrag sluit af met een aantal bepalingen. Zie voor de tekst van het Verdrag en de toelichting Bijlage 1 - Verdrag van FARO en Bijlage 2 – Toelichting Verdrag van FARO bij dit rapport.

De inhoud van de preambule en de doelen en beginselen moeten bij ratificering van het Verdrag erkend worden. Uit de acties in de delen erna kan bij de invoering van het Verdrag een keuze van invulling en fasering op nationaal niveau gemaakt worden: *“Het staat partijen daarbij vrij de route te kiezen die het beste past bij de nationale tradities op gebieden recht, beleid en praktijk.”*

De essentie van het Verdrag van FARO kan dus in twee trefwoorden samengevat worden: breed en flexibel.

Raad van Europa

De Raad van Europa (Council of Europe/CoE) werd, pal na de Tweede Wereldoorlog, in 1949 opgericht met als doel:

- ③ de bescherming van mensenrechten, het waarborgen van de meerpartijendemocratie en de naleving van de rechtsstaat;
- ③ de stimulering van de ontwikkeling van Europa's culturele identiteit en diversiteit;
- ③ het zoeken naar oplossingen voor problemen waarvan men vindt dat die de Europese maatschappij bedreigen, zoals discriminatie, intolerantie, aantasting van het milieu, klonen, aids, drugs en doping, georganiseerde misdaad;
- ③ de consolidatie van de democratische stabiliteit in Europa, door politieke, wetgevende en grondwettelijke hervormingen te steunen.

De Raad van Europa is een pan-European organisatie van 47 landen inclusief alle EU landen. De EU en de CoE zijn dus twee verschillende organisaties.

Een belangrijk doel van de Raad van Europa is het bevorderen van de eenheid tussen de 47 lidstaten, met name door het sluiten van onderlinge verdragen. Het belangrijkste daarvan is het [Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden \(EVRM\)](#), dat door alle lidstaten is getekend. Burgers kunnen zich beroepen op bepalingen in het EVRM bij een belangrijk orgaan van de Raad van Europa: het Europese Hof voor de Rechten van de Mens.

2.1 Inhoud van het Verdrag

Het Verdrag van FARO kwam tot stand in 2005 en is (augustus 2020) door zes landen ondertekend en door 19 landen zowel ondertekend als geratificeerd; 22 Landen ondertekenden (nog) niet³.

De inhoud van het Verdrag is breed, sommigen zeggen 'abstract'. Samengevat komen we tot de volgende hoofdlijnen⁴ van de inhoud van het Verdrag van FARO:

Nieuw perspectief

De oorsprong van het Verdrag ligt in maatschappelijke ontwikkelingen in Europa. Denk daarbij bijvoorbeeld aan sociale en demografische veranderingen, het 'verdwijnen' van de voormalige Oost-West tegenstelling na de val van de Berlijnse muur, de oorlog in voormalig Joegoslavië, digitalisering, de opkomst van sociale media en de toenemende economische waarde van erfgoed (toerisme, binnenstedelijke ontwikkeling, herbestemming). Het Verdrag biedt een nieuw breed perspectief (en acties) om naar cultureel erfgoed te kijken ter ondersteuning van maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen.

De inhoud van het Verdrag van FARO bestaat uit doelen, ambities en acties om met behulp van erfgoed om te gaan met maatschappelijke veranderingen, of om deze eventueel zelfs op gang te brengen. Daarbij ligt de focus niet primair bij het behoud en de bescherming van cultureel erfgoed en objecten (daarvoor bestaan andere internationale verdragen). Het gaat in FARO eerder om cultureel erfgoed als een voortdurend sociaal cultureel (maatschappelijk) proces waarin erfgoed zowel middel als doel kan zijn.

De hoofdthema's in het Verdrag zijn:

- ③ In het voortdurende sociaal cultureel proces is de mens en zijn (mensen)recht het vertrekpunt. Eenieder heeft het recht om betrokken te zijn bij cultureel erfgoed en het recht om een eigen betekenis aan erfgoed te geven.
- ③ Erfgoed kan dienen als een vitale hulpbron voor duurzame ontwikkeling in andere domeinen: sociaal (maatschappelijke doeleinden, sociale verbinding), fysiek (ruimtelijke ontwikkeling), economie, onderwijs en (internationale) samenwerking.

³ https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures?p_auth=dg2WfyCT.

⁴ Deze hoofdlijnen zijn mede gebaseerd op de tekst en toelichting van het Verdrag van FARO (goedgekeurd door OCW).

Brede definitie van cultureel erfgoed

Uit de nadruk op de maatschappelijke waarde van erfgoed volgt een brede integrale definitie van cultureel erfgoed. Daarin is ruimte voor een interactieve invulling van erfgoed (alledaags erfgoed, ruimte voor meerstemmigheid en herinterpretatie) en wordt geen onderscheid aangebracht tussen erfgoedsectoren en categorieën zoals objecten, monumenten, archieven, verhalen, tradities, religieuze gebruiken, sociale praktijken, etc. Alles maakt deel uit van hetzelfde maatschappelijke proces waarbij cultureel erfgoed als hulpbron optimaal gebruikt kan worden.

Democratisch beginsel

Naast mensenrechten is het democratisch beginsel in FARO belangrijk: eenieder moet toegang hebben tot erfgoed en eenieder heeft het recht (een eigen) betekenis te geven aan erfgoed. Daarbij gelden natuurlijk wel randvoorwaarden en spelregels, zoals bijvoorbeeld het eerbiedigen van de rechten en vrijheden van anderen.

Cultureel erfgoed is een hulpbron voor sociaal- culturele processen en draagt zo bij aan sociaal duurzame ontwikkelingen in de samenleving:

- ① Cultureel erfgoed is een belangrijke bron voor het individu en de gemeenschappen waar het individu deel van uitmaakt, voor de relaties tussen individuen, voor een hogere kwaliteit van leven, voor inclusiviteit en actief burgerschap.
- ② Cultureel erfgoed draagt bij aan sociaal duurzame ontwikkeling en levert meerwaarde aan andere beleidsdomeinen.
- ③ Cultureel erfgoed draagt bij aan vrede en democratie in Europa en bevordert de interculturele dialoog. De grondwaarden van de Raad van Europa en de grote verscheidenheid aan cultureel erfgoed in Europa dragen bij aan het fundament van een Europese samenleving: 'het gemeenschappelijk erfgoed van Europa.' Dit Europese ideaal komt voort uit de wens om eerdere conflicten zoals in voormalig Joegoslavië - of verder terug de Tweede Wereldoorlog - te voorkomen. Kennis over - en bewustzijn van - de vele verschillende facetten van cultureel erfgoed en de betekenissen (wie ben je, waar kom je vandaan, etc.) en de dialoog daarover kunnen bijdragen aan conflictbeheersing en tolerantie.

Recht op erfgoed

In het Verdrag wordt het recht van eenieder benadrukt om erfgoed te interpreteren en de plicht de betekenis (vrijheid en rechten) van erfgoed voor de ander te respecteren. Dit wordt gekoppeld aan het recht van elk individu - en de gemeenschappen waartoe dit individu behoort - om deel te nemen aan het cultureel leven (EVRM en VN mensenrechten). In het Verdrag van FARO wordt dit verder uitgewerkt als het recht van iedereen om de mogelijkheid te hebben van toegang tot cultureel erfgoed. Hier wordt overigens niet mee bedoeld dat dit recht ook tot juridisch of cultureel eigendom van cultureel erfgoed kan leiden. FARO benadrukt dat iedereen mag deelnemen en iedereen betekenis kan geven aan erfgoed.

Participatie en erfgoedgemeenschap

Het Verdrag plaatst mensen centraal in plaats van het erfgoed of erfgoedbeleid. Het is immers het individu dat bepaalt/beïnvloedt wat cultureel erfgoed is en wat erfgoed kan betekenen voor erfgoed-gemeenschappen en maatschappelijke ontwikkelingen. FARO benadrukt het belang van een hechte samenwerking tussen de erfgoedsector en andere sectoren. Het Verdrag benadrukt dat (het aanwijzen van) cultureel erfgoed niet louter een zaak van experts kan zijn en dat erfgoedgemeenschappen en burgerparticipatie en burgerinitiatief een grote rol moeten spelen in alle aspecten van het erfgoedbeleid. 'Erfgoedgemeenschap' wordt in het Verdrag breed gedefinieerd om ruimte te bieden aan veel verschillende soorten groepen met interesse in erfgoed. Het doel is om te komen tot meer interactie en samenwerking tussen burgers, vrijwilligersorganisaties, de (formele) erfgoedsector en andere instituties en private partijen. Het Verdrag benadrukt het belang van actieve participatie in het brede cultuurbeleid.

Hulpbron bij ruimtelijke, economische, culturele en sociale ontwikkeling

Het Verdrag van FARO ziet cultureel erfgoed als een hulpbron voor duurzame economische ontwikkeling (bijvoorbeeld van een regio en zijn inwoners) en onderschrijft de inzet van de economische waarde van erfgoed. Door het verzilveren van de economische waarde worden ook de andere waarden van cultureel erfgoed vergroot. Het Verdrag stelt daarbij dat het economisch gebruik het cultureel erfgoed niet mag aantasten. Verder ziet FARO cultureel erfgoed als een hulpbron voor integrale ruimtelijke ontwikkelingsstrategieën, planvorming en uitvoering met behoud van identiteit en ambachtelijkheid.

Collectief digitaal geheugen

Het Verdrag benadrukt het belang van een kwalitatief goede digitale informatievoorziening over erfgoed om erfgoed daarmee zo toegankelijk mogelijk te maken (democratisch perspectief). Het hogere doel van deze digitalisering is de opbouw van een collectief geheugen door het toegankelijk maken van zoveel mogelijk kennis.

Verantwoordelijkheden van de rijksoverheid (de partij die het Verdrag tekent)

Staten zijn (na ondertekening en ratificering) partner in het Verdrag en krijgen zowel los van elkaar als gezamenlijk (Europese samenwerking) in het Verdrag verantwoordelijkheden mee:

- ③ Het wettelijk borgen van het recht op erfgoed (cultuur).
- ③ Erkennen van de maatschappelijke waarden van erfgoed (sociaal, economisch, fysiek en educatief).
- ③ Vergroten van de culturele waarde van erfgoed (identificeren, bestuderen, interpreteren, beschermen, behouden en presenteren).
- ③ Ondersteunen van de deelname aan erfgoedactiviteiten (geen drempels).
- ③ Bevorderen van cultureel erfgoed als bijdrage aan/houvast in duurzame maatschappelijke ontwikkeling, diversiteit en creativiteit.
- ③ Erkennen van de waarde van het cultureel erfgoed op het grondgebied dat onder jurisdictie van de staat valt ongeacht de herkomst van het erfgoed.

- ③ Formuleren van integraal beleid waardoor erfgoed een rol speelt in andere beleidsdomeinen (sociaal, ruimtelijk, economisch en onderwijs).

Rollen van de overheden

Het Verdrag benadrukt dat overheden en sectoren een gezamenlijke verantwoordelijkheid dragen voor cultureel erfgoed en participatie en dat betekent een onderlinge samenwerking. De rollen daarbij voor de overheden (rijk, provincies, gemeenten en waterschappen) zijn:

- ③ Het bevorderen van een geïntegreerde aanpak van de in- en uitvoering van het Verdrag in alle sectoren en op alle niveaus (rijk, provincies en gemeenten, grensoverschrijdende samenwerking en tussen beleidssectoren).
- ③ Het opstellen van wettelijke, financiële en professionele kaders voor de samenwerking tussen overheden, deskundigen, eigenaren, investeerders, ondernemingen, NGO's en het maatschappelijke middenveld.
- ③ Het ontwikkelen van nieuwe samenwerkingsvormen en methoden tussen overheden en andere actoren (met name erfgoedgemeenschappen). De overheid is niet voor alles verantwoordelijk, maar moet wel de rol van bemiddelaar en waar nodig initiator in partnerschap op zich nemen.
- ③ Het ondersteunen en aanmoedigen van de bijdrage van vrijwillige initiatieven zonder dat de taken die bij de overheid liggen naar vrijwilligers worden overgeheveld.
- ③ Niet-overheidsorganisaties die de bescherming van het cultureel erfgoed bevorderen, worden aangemoedigd in het publiek belang te handelen en te waarborgen dat de belangen van cultureel erfgoed behartigd worden in juridische procedures.

Zie voor de complete letterlijke tekst van het Verdrag - in 10 pagina's en 23 artikelen - en de officiële 'Toelichting bij het Kaderverdrag' de bijlagen.

3 Samenvatting van de bevindingen

In het voorgaande hoofdstuk werd een beeld geschetst van het Verdrag van FARO. De bijlagen geven een compleet beeld van het Verdrag (tekst + toelichting). De Minister van OCW wil graag advies inzake de ratificering van het Verdrag van FARO. Dit onderzoek dient vooral om de implicaties van de ondertekening en mogelijke invoering van het Verdrag van FARO duidelijk te maken. In dit hoofdstuk geven we een samenvatting van de bevindingen van het onderzoek. In deel 2 van dit rapport (de deelonderzoeken) is de veel uitgebreidere onderbouwing van deze samenvatting te vinden.

Achtereenvolgens komen in dit hoofdstuk aan de orde:

- ③ De implicaties wet- en regelgeving en beleid in de vorm van de belangrijkste kansen en beperkingen.
- ③ De essentie van het te gebruiken FARO begrippenkader.
- ③ Een internationale vergelijking.
- ③ Lessen voor 'werken in de geest van FARO'.
- ③ Ideeën over de mogelijke monitoring van beleid en projecten.

3.1 Implicaties wet- en regelgeving en beleid

Het onderzoek kunnen we samenvatten in een overzicht van kansen en beperkingen die de ratificering van het Verdrag van FARO met zich meebrengt. In deze paragraaf vatten wij deze kansen, aanknopingspunten en beperkingen samen. Een onderbouwing is te vinden in deel 2 van dit rapport in hoofdstuk 5 (deelonderzoek beleid, wet- en regelgeving).

De belangrijkste kansen en aanknopingspunten

De evaluatie van de Erfgoedwet die op de agenda staat, biedt kansen om elementen uit het Verdrag van FARO door te voeren. In trefwoorden zijn kansrijke aanpassingen in de Erfgoedwet:

- ③ Toevoegen van de brede maatschappelijke betekenis van cultureel erfgoed.
- ③ Toevoegen van een participatie-paragraaf / opnemen van de participatie van niet-experts in de erfgoedwet en in de erfgoedverordeningen van provincies en gemeenten.⁵
- ③ In het verlengde daarvan het opnemen van het uitdaagrecht/right to challenge (of verwijzen naar het wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau).
- ③ Opnemen en definiëren van het begrip erfgoedgemeenschap – en eventuele synoniemen- in de wet (zie voor de voorzetten hieronder in paragraaf 3.2).
- ③ Het positioneren van erfgoed als hulpbron in sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling, alsmede het daarbij toevoegen van een internationale component.
- ③ Het uitbreiden van de rollen en verantwoordelijkheden van overheden.

⁵ Bij invoering van de Omgevingswet gaan erfgoedverordeningen die specifiek betrekking hebben op cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving over naar het gemeentelijk omgevingsplan. Hiermee wordt meteen al in *bepaalde* vormen van participatie voorzien.

FARO gaat uit van een recht op erfgoed. Dit recht biedt kansen op reflectie en dialoog (zie bij beleid) en sluit mooi aan op de inzet van het uitdaagrecht (eerder in het regeerakkoord Rutte III benoemd als right to challenge). Dit uitdaagrecht maakt onderdeel uit van het wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau. Daarmee biedt dit wetsvoorstel kansen bij de invoering van FARO. Tevens zou bezien moeten worden of het uitdaagrecht onderdeel kan worden van de Erfgoedwet.

Onderdelen van het Verdrag van FARO, zoals de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed en het democratisch beginsel, komen terug in het cultuurbeleid van het Rijk voor de periode 2021-2024 en in het erfgoedbeleid van provincies. Invoering van het Verdrag van FARO biedt de kans deze onderdelen structureel positie te geven in het cultuur (en erfgoed)beleid.

Het recht op erfgoed in het Verdrag van FARO gaat verder dan nu beschreven in het cultuurbeleid van het Rijk, het uitbreiden van dat recht biedt kansen voor het intensiveren van de dialoog tussen gemeenschappen, inclusiviteit en het stimuleren van individuele en collectieve reflectie op geschiedenis. Erfgoed dient daarbij als middel en als vertrekpunt voor het uitwisselen van betekenissen. Denk hierbij aan beladen erfgoed, koloniale geschiedenis, slavernij verleden, oorlog en vrede, etc.

De programma's Cultuurparticipatie (FCP) en FARO/ erfgoedparticipatie (RCE) bieden kansen voor het versterken van erfgoedparticipatie bij invoering van het Verdrag van FARO. Dit geldt ook voor de Programma's Erfgoeddeal en het hiervoor genoemde programma Cultuurparticipatie waar het de waarde van erfgoed als hulpbron voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling betreft. In een aantal interactieve bijeenkomsten (video conferencing) en interviews/gesprekken die we met provincies en gemeenten hadden, bleek dat zij bij de invoering van FARO kansen zien voor de positionering van cultureel erfgoed in de omgevingsvisies (ruim baan voor erfgoed).

Het begrip erfgoedgemeenschap en ook echt (samen)werken met een erfgoedgemeenschap is bij sommige overheden gangbaar, maar nog lang niet overal. De invoering van FARO biedt daar een kans (inclusief verbanden met de erfgoedgemeenschappen in het Immaterieel erfgoed).

Erfgoed, erfgoededucatie en het erfgoedambacht maken onderdeel uit van diverse opleidingen en opleidingsniveaus. FARO biedt de kans erfgoed ook breder in het onderwijs (als doel en middel) in te zetten. Het Verdrag van FARO biedt ondersteuning aan het rijks- en provinciaal beleid op het gebied van de digitalisering van erfgoed (collectief geheugen).

De invoering van FARO zal de rollen van de overheden uitbreiden (naast regels en subsidies) en dit kan leiden tot een nieuw soort erfgoedprofessional. Bij deze erfgoedprofessional nieuwe stijl zou het vooral gaan om een verbinder en makelaar. Iemand die goed in staat is om te bezien - en gevraagd en ongevraagd te adviseren - welke mensen/gemeenschappen betrokken zouden kunnen/moeten worden bij concrete projecten van materieel en immaterieel erfgoed (en ook wie juist niet) en hoe die betrokkenheid dan op de beste en meest democratische wijze vormgegeven kan worden. Een verbinder/makelaar die niet alleen een

concrete erfgoedarena bouwt en vormgeeft, maar die ook de relevante mensen en groepen uitnodigt, letterlijk een publiek geeft (waaronder de overheid) en zorgt voor een goed en democratisch verloop van het hele gebeuren.

Het Verdrag van FARO biedt een kansrijke uitbreiding op de andere internationale (cultuur) verdragen die Nederland heeft ondertekend, vooral op participatie, de rol van erfgoed en die van de vrijwilliger en de gemeenschap en het recht op erfgoed. Het Verdrag van FARO sluit goed aan op het UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed en de reeds opgedane ervaring met de uitvoering daarvan in Nederland.

De belangrijkste beperkingen

De Omgevingswet zoals die naar verwachting in 2022 wordt ingevoerd, hanteert een definitie van cultureel erfgoed die vergeleken met die in het Verdrag van FARO (te) smal is. Dat heeft overigens een logische achtergrond: de Omgevingswet en het instrumentarium uit de wet hebben betrekking op het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving. Wat in het kader van de Omgevingswet als cultureel erfgoed wordt gezien, is dan ook een afbakening met het oog op de zorg voor de fysieke leefomgeving.

Geredeneerd vanuit FARO dekt de Omgevingswet dus alleen de 'fysieke deelverzameling' af en wijkt af van de integrale (holistische) benadering van erfgoed.

Daarnaast zal de formele partij in bezwaar en beroep bij omgevingsplannen/ bestemmingsplannen uitgebreid moeten worden. Op dit moment behoort de erfgoedgemeenschap formeel niet tot de 'belanghebbenden'. De informele participatie zoals opgenomen in de Omgevingswet zal de positie van cultureel erfgoed en het gedachtegoed van FARO moeten verruimen. Dit mede om te voldoen aan het uitgangspunt dat erfgoed een hulpbron is voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling.⁶

Omdat FARO uitgaat van erfgoedgemeenschappen bij het waarderen van erfgoed, zien gemeenten ook schuring bij de belangenbehartiging van fysieke nalatenschappen. De huidige Wro (Wet ruimtelijke ordening) en toekomstige Omgevingswet stellen gemeenten verantwoordelijk voor de bescherming van dergelijke fysieke nalatenschappen, zoals archeologie en monumenten. Hun taak ligt momenteel bij het behoud van cultureel erfgoed, en niet bij de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed. Achter zo'n fysieke nalatenschap zit niet per definitie een gemeenschap. Dit leidt tot vragen over wie de belangen kan behartigen van het materiële erfgoed waar géén gemeenschap achterstaat.

Het recht op erfgoed in het Verdrag van FARO kan tot conflicten en een subjectivering leiden waarbij emoties de overhand krijgen. Het is aan overheden om in afstemming met andere partijen de dialoog te faciliteren en het initiatief daartoe te nemen. Dat is nu nog geen praktijk en het ontbreekt aan kaders hiervoor. Zie hierboven onder kansen de 'verbinder/makelaar'.

⁶ Over het vraagstuk of minder formeel georganiseerde 'erfgoedgemeenschappen' tot belanghebbenden kunnen worden gerekend dient aanvullend juridisch advies te worden ingewonnen.

Veel elementen uit het Verdrag van FARO komen terug in (landelijke) programma's en erfgoed en identiteit kunnen een belangrijke rol spelen in gebiedsontwikkeling. Programma's zijn per definitie tijdelijk. Structurele borging in beleid is nog een knelpunt.

De afspraken over de rollen en verantwoordelijkheden tussen Rijk, provincies en gemeenten weerspiegelen deels die zoals opgenomen in het Verdrag van FARO. Hier is uitbreiding nodig. De afspraken zijn op dit moment vooral gericht op het behoud van cultureel erfgoed en niet op de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed.

Onderdeel van het erfgoedbeleid is het waarderen van erfgoed. De waardering is bijvoorbeeld voorwaarde voor een subsidie: wat is wel - en wat is geen erfgoed en wat krijgt (dus) wel subsidie en wat niet? De brede benadering van erfgoed in FARO plaatst vraagtekens bij die waardering: komt de expertmening naast of na die van de gemeenschap?

FARO stelt dat iedereen toegang moet hebben tot erfgoed. Provincies geven aan dat lang niet al het (formele) erfgoed in Nederland toegankelijk is. Toegang tot cultureel erfgoed zou derhalve scherp gedefinieerd moeten worden.

In internationale verdragen wordt gesproken over 'universele' en 'gedeelde' waarden, maar het beheer en de betrokkenheid bij het erfgoed ligt meestal bij de aangesloten staten. Soms wordt dit opgerekt tot de hele EU. Daarbij zegt De Universele verklaring van Rechten van de Mens echter dat iedereen recht heeft deel te nemen aan het culturele leven, ongeacht de politieke, juridische of internationale status van het land of gebied, waartoe iemand behoort. Hier vormt FARO een onduidelijkheid, want hoe ver gaan we in het ondersteunen van en ruimte geven aan erfgoedgemeenschappen als deze (deels) buiten de Nederlandse landsgrenzen – of de EU - verblijven?⁷

Een belangrijke vraag die daarmee samenhangt is ook nog waar het erfgoed zich bevindt. Artikel 3 (ad a.) van FARO spreekt over "alle vormen van cultureel erfgoed in Europa die samen een gedeelde bron van herinnering, begrip, identiteit, cohesie en creativiteit vormen". Maar wat als er bij de (door een erfgoedgemeenschap/groep) 'gedeelde bron van herinnering, begrip, identiteit, cohesie en creativiteit' sprake is van erfgoed dat zich elders op de wereld bevindt? De geschiedenis van slavernij en kolonialisme kent voorbeelden in overvloed en dit knelpunt raakt aan de diversiteit van de bevolking van Nederland. Wat bijvoorbeeld te doen met het zich thans in Jeruzalem bevindende interieur uit het nog bestaande gebouw van de Surinaamse synagoge - ooit opgezet door ex Portugese, toen Nederlandse en vervolgens Surinaamse en nu weer Nederlandse Joden – mocht een groep/gemeenschap dat zien als een deel van hun identiteit en dus pleiten voor het samenbrengen van gebouw en interieur met een mooi gemeenschappelijk doel en gebruik? En kan dat samenbrengen van gebouw, interieur en gebruik dan plaatsvinden in Suriname, Nederland, of misschien Portugal of zelfs in Israël/Jeruzalem?⁸

⁷ Hier is overigens ook artikel 20 van het Verdrag van FARO relevant dat handelt over 'territoriale toepassing'. Zie de verdragstekst in de bijlage.

⁸ We kunnen hier ook nog wijzen op het zeer in de belangstelling staande onderwerp van 'teruggave van roofkunst'. Zie ook: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/12/21/roofkunst-terug-graag-maar-niet-naar-jakarta-zegt-de-koning-van-klungkung-op-bali-a4024749> In dit voorbeeld is het begrip 'eigenaarschap' of 'eigendom' van groot belang. Is dat een natiestaat (teruggeven van

En lest best is er natuurlijk altijd de beperking van tijd, geld en eventuele andere knellende randvoorwaarden. Participatie kost energie, capaciteit en geld. Op gemeentelijk niveau ontbreekt het momenteel vaak aan budget of beleidsruimte om participatieprojecten uit te voeren. Ook is de kennis in de erfgoedwereld over manieren van - en spelregels bij - participatie lang niet altijd aanwezig. Lokaal zou daar overigens geleerd kunnen worden van de wijk/gebiedsgerichte aanpak die al vele decennia geleden vorm kreeg bij de stadsvernieuwing, herstructurering of de wijk/buurt aanpak. In met name die stadsvernieuwing was de monumentenzorg erg actief, en zetten bewoners zich in voor behoud van de identiteit/samenhang van hun buurt. Daar liggen de kiemen voor heel wat erfgoedbehoud van onderop. Meer recent kreeg dit 'gebiedsgericht werken' ook vorm in de wereld van welzijn en zorg (wijkteams/buurtzorgteams) en sport en cultuur. In deze werelden zijn professionals die we hierboven benoemden als 'verbinder/makelaar' al veel langer een officiële beroepsgroep al verschillen de namen nogal eens per gemeente: van voorpost-ambtenaar, opbouwwerker, wijkambtenaar, cultuurscout, cultuurmakelaar en participatiemedewerker tot bewonersondersteuner.⁹

3.2 Een FARO-begrippenkader

We zeiden het al: de inhoud van het Verdrag is breed, sommigen zeggen 'abstract'. Het is daarom belangrijk in Nederland overeenstemming te bereiken over wat nu het skelet aan centrale begrippen is bij FARO en hoe we die definiëren. Dat is ook van groot belang voor een eventuele latere monitoring/evaluatie van het Nederlandse beleid (van rijk, provincies, gemeenten tot instellingen, gemeenschappen en burgers). We vatten in deze paragraaf de belangrijkste begrippen en hun mogelijke definities samen. Meer informatie is te vinden in deel 2 van deze rapportage in hoofdstuk 6 (deelonderzoek kernbegrippen).

Voor de definitie van **Cultureel erfgoed** stellen we voor om de definitie uit de Erfgoedwet aan te houden. Deze definitie is vrijwel identiek aan de definitie zoals deze terugkomt in het Verdrag van FARO¹⁰. De definitie zoals gehanteerd in de Omgevingswet is duidelijk smaller, omdat de Omgevingswet zich nu eenmaal beperkt tot de fysieke leefomgeving. Iets dat we in paragraaf 3.1 dan ook als een – overigens logische en verklaarbare - 'beperking' benoemden.

Het Verdrag van FARO hecht veel gewicht aan gezamenlijk menselijk handelen. Samen als groep individuen – als gemeenschap – aan de slag zijn, of aan de slag gaan. Daarbij legt FARO de nadruk op de

Nederland aan Indonesië van rituele religieuze voorwerpen)? Of eerder een regio of lokale autoriteit (Bali, de koning van Klungkung)? Of is het misschien juist eerder de religieuze gemeenschap die gebruik wil maken van de voorwerpen: "Wij zouden die voorwerpen heel graag hier krijgen en ze gebruiken in onze ceremonies. Die zullen er rijker van worden, heiliger."

⁹ *Nieuwe cultuurfuncties, een urgente verkenning naar meerwaarde en typologie*. Een handreiking voor overheden, culturele en maatschappelijke organisaties en professionals, uitgevoerd door DSP-groep in opdracht van het Fonds voor Cultuurparticipatie, Erfgoed Nederland en Kunstfactor (juni 2010).

¹⁰ Het Verdrag van FARO hanteert een brede definitie voor cultureel erfgoed: gebouwd, roerend en immaterieel cultureel erfgoed, erfgoed ontstaan door de interactie van mens en natuur, maar nadrukkelijk ook de immateriële aspecten van het erfgoed. De erfgoed wet hanteert dezelfde uitgangspunten. FARO (art. 2 ad. A): "cultureel erfgoed (is) een groep van hulpbronnen geërfd uit het verleden waarmee mensen zich identificeren, onafhankelijk van het bezitten ervan, als een reflectie op en uitdrukking van hun voortdurend evoluerende waarden, overtuigingen, kennis en tradities. Het omvat alle aspecten van de omgeving die voortkomen uit de interactie die in de loop der tijd tussen mensen en plaatsen heeft plaatsgevonden."

maatschappelijk betekenis van dat soort samenwerking. Dit zou toegevoegd kunnen worden aan de erfgoedwet.

We verstaan hierbij onder **gemeenschappelijk erfgoed** alle vormen van cultureel erfgoed in een specifiek gebied (stad, regio, land, Europa, wereld) die voor mensen (als individu of groep) een gedeelde bron van herinneringen, begrijpen, identiteit, cohesie en creativiteit vormen.

Een ander centraal begrip in FARO is dat van de **erfgoedgemeenschap**. We stellen voor dit te definiëren als een groep mensen die (gebruiks-) waarde (betekenis) hecht aan specifiek(e aspecten van) cultureel erfgoed en dat erfgoed (bijvoorbeeld met publieke/collectieve actie) wil beoefenen¹¹, behouden - of 'borgen' - en aan toekomstige generaties wil overdragen¹².

Het erfgoed waar sprake van is, kan materieel en/of immaterieel zijn. Het is nog een open vraag of/en in hoeverre de groep mensen waar sprake van is (erfgoedgemeenschap) zich ook (deels) binnen of buiten Nederland of Europa kan bevinden. Daarmee kunnen de begrippen erfgoed en erfgoedgemeenschap letterlijk globale begrippen worden en kan een link gelegd worden tussen Europa, de mensen in Europa en het Europees erfgoed met alles dat zich buiten Europa bevindt en ooit bevond. Dat zich hierbij ook problemen kunnen voordoen, moge duidelijk zijn; zie ook het voorbeeld van de Surinaamse Synagoge waarvan het interieur in Jeruzalem staat in paragraaf 3.1.

Participatie en initiatief zijn in FARO belangrijke centrale begrippen. Het gaat om participatie/initiatieven bij of rond cultureel erfgoed of met cultureel erfgoed als middel (zie definitie hierboven), maar zelfs na het aanbrengen van deze focus zijn begrippen als participatie en initiatief nogal breed en vaag.

We stellen daarom de volgende definities voor:

Participeren is een samenwerking van (een groep) mensen/burgers (organisaties, professionals en vrijwilligers) met de overheid om cultureel erfgoed te behouden of door te geven. Hierbij wordt onderscheid gemaakt in de klassieke vijf vormen van participatie - van licht naar zwaar - te weten: informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en gezamenlijk bestuur (bron: Omgevingswet¹³).

Initiatief (of Erfgoedinitiatief, of Burgerinitiatief) is een actie op het terrein van het behoud en/of doorgeven van cultureel erfgoed die gestart is door (een groep) burgers/ erfgoedgemeenschap (professionals, vrijwilligers en organisaties). De burger wordt hierin beschouwd als een actieve actor, als producent.

We kwamen al eerder het centrale begrip **culturele diversiteit** tegen. Voor een Europees verdrag is dat niet vreemd, want Europa is divers in cultureel opzicht ('diversity is what unites us!'). We stellen voor om 'culturele diversiteit (of kortweg: diversiteit) mede op basis van de Code Diversiteit & Inclusie (2019) te definiëren als: de culturele verschillen die tussen (groepen) mensen bestaan, en die hun neerslag moeten

¹¹ Bij immaterieel erfgoed kan het immers ook gaan om beoefenen, uitoefenen, uitvoeren, doen, houden, geven van, et cetera. Een erfgoedgemeenschap kan ook bestaan uit de vrijwillig molenaar(s), de vrienden van de molen of hun klantenkring.

¹² Het 'behouden/borgen en overdragen aan toekomstige generaties' impliceert het begrip 'duurzaamheid'. Bij de definitie van het begrip duurzaamheid stellen we voor Brundtland (1987, Our common future) te volgen en te spreken van 'duurzame ontwikkeling: een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar te brengen.

¹³ De vijf hier genoemde vormen komt men ook wel tegen als 'participatie ladder'. Pas op want er bestaan nogal wat verschillende participatie ladders. Vandaar dat we ervoor kiezen dat begrip niet te gebruiken.

vinden in de diversiteit van alle betrokkenen bij erfgoed (denk aan erfgoedgemeenschappen, projecten/programma's, publiek, personeel, partners, etc.).

Diversiteit kan leiden tot een spanningsveld in erfgoed en erfgoedgemeenschappen. Dat gaat om eigenaarschap (van wie is het erfgoed) en om de verschillende betekenissen die aan erfgoed kunnen worden gegeven. Inperking vanuit de overheid op het uitoefenen van erfgoed(gemeenschappen) kan alleen vanuit een gedragen gedachte, wanneer een (democratische) meerderheid daar mee instemt. Dit is echter heel ongrijpbaar. Er moet immers in een democratie ook ruimte zijn voor minderheden en minderheidsstandpunten. In zulke situaties kunnen rechtspraak, burgerrechtspraak of burgerpanels een rol spelen waar beslissingen genomen worden nadat alle partijen zijn gehoord.¹⁴ Mogelijk is soms mediation nodig.

3.3 Internationale vergelijking

De geschiedenis van een land, de bestaande structuren, wetgeving, beleid en praktijk hebben tot gevolg dat de invoering van FARO per land kan verschillen. We hebben daarom in dit onderzoek ook een internationale vergelijking gemaakt. Zie voor de details deel 2 bij hoofdstuk 7 het deelonderzoek 'Internationale vergelijking'.

Wat we zien in de landen die wij onderzochten is dát er een duidelijke keuze gemaakt wordt in hun focus binnen het Verdrag. Grofweg identificeren we twee inhoudelijke invalshoeken die in we in meer of mindere mate *in elk land* terugzien:

- 🕒 Het bevorderen van de participatie van burgers bij cultureel erfgoed.
- 🕒 Het inzetten van erfgoed als middel om maatschappelijke meerwaarde te creëren (zoals cohesie, tolerantie, culturele identiteit, inclusie¹⁵, etc.).

Daarnaast wordt in enkele landen, maar niet in alle, het Verdrag van FARO aangewend om cultureel erfgoed te 'emanciperen' door het een gelijkwaardige plaats te geven in - en te integreren met - andere beleidsgebieden, bijvoorbeeld in de fysieke leefomgeving, ruimtelijke ordening en in economische ontwikkeling.

Samenvattend zie we de volgende algemene kenmerken en globale verschillen tussen de onderzochte landen:

- 🕒 De landen die FARO hebben geratificeerd zetten zich actiever in om cultureel erfgoed te behouden, te promoten, te ontwikkelen en duurzaam te benutten. De waarde van en waardering voor cultureel erfgoed nemen hierdoor toe.

¹⁴ Zie voor meer informatie in Nederland/Amsterdam <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Amsterdam/Nieuws/Paginas/Rechtbank-en-gemeente-verder-met-komst-Buurtrechter-Venserpolder.aspx> & zie als Frans voorbeeld <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/18/klein-frankrijk-beslist-over-klimaat-a3980670>. Verder kan hier ook nog gewezen worden op het begrip 'burgerpanels'. Een commissie onder leiding van oud-ombudsman Alex Brenninkmeijer onderzoekt op dit moment (januari 2021) de invoering van burgerpanels. Een citaat (Het Parool 01-02-2021, pagina 5): Alex Brenninkmeijer: "We moeten burgerpanels serieus nemen, daar staat of valt het succes mee. Bijvoorbeeld door vooraf af te spreken dat gemeenteraad, Provinciale Staten of Tweede Kamer het voorstel overneemt."

¹⁵ De (vaak modieuze) terminologie verschilt hier overigens van land tot land en is soms ook letterlijk 'onvertaalbaar'.

- ③ Cultureel erfgoed (als middel en als doel) 'emancipeert' ten opzichte van andere beleidsdomeinen en krijgt een integrale positie binnen de ruimtelijke ordening en diverse andere beleidsdomeinen. Deze positie van erfgoed wordt soms opgenomen in wet- en regelgeving, maar vindt ook plaats in het handelen in de dagelijkse praktijk in erfgoed en andere domeinen.
- ③ Landen beleggen de verscheidenheid aan activiteiten die behoren bij de invoering van FARO dikwijls in een ((semi-)onafhankelijke) erfgoedinstelling. Die functioneert dan als kennisplatform, netwerkorganisatie, organisator van publieksevenementen, ondersteuner van professionals of erfgoedgemeenschappen.
- ③ Landen hanteren een 'breed' erfgoedbegrip ('alle materiele en immateriële uitingen' 'onroerend, roerend en immaterieel', 'reflectie van de historie van de verschillende bevolkingsgroepen', 'erkend en niet erkend') wat leidt tot samenwerking tussen verschillende domeinen. Erfgoed wordt dan een aanleiding voor een dynamisch gesprek over de ontwikkelingen in een samenleving.
- ③ Landen ontwikkelen ambities om cultureel erfgoed meer onder de aandacht te brengen van - en beter toegankelijk te maken voor - een breed publiek.
- ③ In diverse landen worden inventarisaties gemaakt van projecten die passen in de invoering van FARO en het gedachtengoed van FARO.
- ③ In vrijwel alle gevallen wordt benadrukt dat cultureel erfgoed een collectieve maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Erfgoed wordt onderdeel van menselijk democratisch handelen via erfgoedgemeenschappen, naast het formeel aanwijzen van cultureel erfgoed ontstaat een informele waardering van - en participatie in - cultureel erfgoed.
- ③ De uitvoering van erfgoedbeleid vindt zo dicht mogelijk plaats bij de gemeenschap en de burger. Dit leidt in een aantal landen tot decentralisatie van beleid en middelen naar lokaal niveau. Vaak correspondeert dit overigens met (decentrale) systemen van staatsinrichting van het land.
- ③ De ondertekening en invoering van het Verdrag van FARO vraagt publieksvoorlichting over de inhoud van het Verdrag en biedt gelegenheid voor participatie.

Door de oogblijven naar landen kijkend die FARO ratificeerden zien we dus een positief beeld waarbij sprake is van een brede, democratische en emanciperende benadering van erfgoed waarbij decentralisatie van beleid en middelen nogal eens wordt toegepast.

3.4 Lessen voor 'werken in de geest van FARO'

Deze paragraaf vat samen hoe overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven, (non-)professionals en erfgoedgemeenschappen de kansen kunnen benutten die erfgoedparticipatie biedt om met FARO maatschappelijke meerwaarde te genereren en eventuele bedreigingen het hoofd te kunnen bieden. De kansen zijn gedestilleerd uit een analyse van projecten en interviews. Veel meer details zijn te vinden in het deelonderzoek 'Projecten' (hoofdstuk 8 in deel 2 van deze rapportage).

Duidelijke keuzes maken over de richting van het Verdrag

Zoals in de internationale vergelijking ook naar voren kwam, biedt het Verdrag van FARO ruimte om keuzes te maken over waar de nadruk op zal komen te liggen bij de invoering. Andere landen die we onderzochten leggen de nadruk vooral op 'participatie' en 'meerwaarde creëren' (zie 3.3). Het verdient aanbeveling dat Nederland ook een duidelijke keuze maakt over de focus bij de implementatie van FARO. Uit de interviews tijdens het onderzoek blijkt dat onze gesprekspartners vaak al een zwaartepunt bepalen als het gaat over FARO. Net als in andere landen betreft dit vooral participatie en maatschappelijke meerwaarde, soms ook het recht op erfgoed in combinatie met inclusiviteit.

Duidelijkheid over de verhoudingen tussen verschillende bestuurslagen & actoren

FARO past het meest bij het lokale bestuursniveau en daar ligt de focus op de relatie binnen de driehoek bestuur-ambtelijke organisatie- burgers (en 'hun' organisaties). Dit werd ook in de interactieve sessies die we hadden met gemeenten en provincies zo benoemd. Punt is wel dat het niet al te vaak voorkomt dat een verdrag van de Raad van Europa zo direct om implementatie vraagt op het niveau van lokaal bestuur en burgerparticipatie. Mede om die reden vroegen gemeenten ook om een kader (vanzelfsprekend niet te strak en bindend) en dat zal vooral van rijk en provincies moeten komen. In hetzelfde licht zien we de roep om voorbeelden en handvatten. Een en ander vergt enige bestuurlijke stuurmanskunst: van bovenaf moet sprake zijn van duidelijke maar lichte kaders en veel voorbeelden, handvatten en eventueel faciliterende begeleiding. Dit absoluut zonder te grote controle en bedilzucht. Van onderop moet juist het enthousiasme komen en het liefst rond concrete voorbeelden. Het gaat er dus vooral om dat de implementatie van FARO ruimte creëert voor burgerinitiatieven en participatie op lokaal niveau en deze faciliteert en stimuleert.

Daarnaast wordt uit het onderzoek ook duidelijk dat er verdeeldheid bestaat over wat een erfgoedgemeenschap precies inhoudt. Wanneer overheden niet begrijpen met welke groepen ze te maken hebben, en wie zij moeten identificeren, faciliteren, ondersteunen en bedienen (de figuur van de 'verbinder/makelaar' die we eerder benoemden), is het lastig om stappen te zetten. De definitie die wij in 3.2 voorstelden voor het begrip erfgoedgemeenschap is ook nog rijkelijk vaag, maar de definitie moet invulling krijgen op lokaal niveau in het gesprek rond een concreet project. In die situatie kan concreet afgesproken worden wie wel en wie niet mee doet (mee wil doen). Daarbij geldt wel 'voor wat hoort wat'. Individuen en organisaties die mee willen doen, moeten aangeven wat ze daadwerkelijk zullen gaan inzetten aan middelen (geld, tijd, kennis, kunde). Het definiëren van betrokken actoren in een concreet project en dus een concrete erfgoedgemeenschap is om deze reden van groot belang. Besef hierbij dat het insluiten van de een tot het uitsluiten van de ander kan leiden. Hier ligt dan ook een taak voor de overheid mede omdat de overheid gehouden is het 'algemeen belang' in het oog te houden. De taak kan dus hier ook een scheidsrechterlijke en mediërende rol betreffen. We noemden op het einde van paragraaf 3.2. deze mediation rol al (met verwijzing naar o.a. burgerpanels).

Verbinden van systeem -en leefwereld & professionalisering

Uit het onderzoek wordt duidelijk dat het samenbrengen van de systeem- (overheden & instellingen) en leefwereld (gemeenschappen) complex blijkt. De uitdaging bij erfgoedparticipatieprojecten die (willen) werken in de geest van FARO, zit nu juist vooral in de kloof tussen deze werelden. Voor de leefwereld is het moeilijk gehoor te vinden in de systeemwereld. Er worden in beide werelden verschillende talen gesproken en er zijn verschillende verwachtingen. Daarnaast zijn er vanuit de systeemwereld bepaalde vraagstukken van controle en beheersing waar de leefwereld niet bekend mee is.

Om deze verschillende belangen ruimte te geven en samenwerking tussen de twee werelden in goede banen te leiden, is heldere communicatie tussen de partijen van groot belang. Er dient voorafgaand aan projecten of samenwerkingen gecommuniceerd te worden wat doelen en verwachtingen zijn. Vervolgens is het belangrijk dat gedurende het gehele proces voortdurende informatie-uitwisseling plaatsvindt, waarbij beide partijen op de hoogte worden gebracht van vooruitgang en ontwikkelingen. Lastig voor de systeemwereld is daarbij dat zij wel mag – of zelfs moet – faciliteren, maar tegelijkertijd niet – zelfs niet met de beste bedoelingen - de 'zaken' van een erfgoedgemeenschap moet overnemen. De 'verbinder/makelaar' die we eerder noemden, speelt daarbij ook weer een cruciale rol om ervoor te zorgen dat de eisen bijvoorbeeld vanuit de overheid (denk aan bestuurlijk-financiële verplichtingen) redelijk blijven waarbij democratische controle (door de gemeenteraad) voorop staat.

Indicatief is hier dat er in de interviews erg gefocust werd op het professionaliseren van gemeenschappen, zodat zij beter mee kunnen doen in de bureaucratische processen van de systeemwereld. Dit soort druk richting 'over-professionalisering' bergt het gevaar in zich van het doodslaan van de essentie en energie die erfgoedgemeenschappen drijft. Sterk professionaliseren aan de leefwereld-kant is dus geen oplossing! Om voortgang te bevorderen, is het belangrijk om beide werelden te benoemen in hun sterktes en zwaktes, bijvoorbeeld door een SWOT-analyse uit te voeren. En misschien is een SWOT al veel te veel iets van de systeemwereld en is de LSD-aanpak simpeler: luisteren, samenvatten en doorvragen.

Het lijkt ons sowieso waardevol om de bureaucratische processen waaraan de leefwereld wordt onderworpen, ook uit te leggen vanuit begrijpelijke en door iedereen gerespecteerde principes waaraan anno nu de Nederlandse systeemwereld nu eenmaal moet voldoen. Lokale democratische controle van collectieve publieke middelen (geld, maar ook tijd/energie van ambtenaren bijvoorbeeld) door college en bestuur behoren tot die principes, maar bijvoorbeeld ook een representatieve invulling en democratische beslissingsprocessen binnen een erfgoedgemeenschap.

Om de systeemwereld en leefwereld aan elkaar te binden, noemden we al enkele keren hiervoor de verbinder/makelaars. Personen die werken bij – met name lokale – overheden, of aan de institutionele kant, en die in staat zijn erfgoedgemeenschappen te helpen bij het bureaucratisch proces. De functie koppelt de erfgoedgemeenschap aan de benodigde mensen binnen de overheid (denk aan groenvoorzieningen, sociale domein, participatie, cultuur), en zorgt dat het proces naar behoren verloopt. Op deze manier raakt de erfgoedgemeenschap niet verzeild in het bureaucratisch proces, is zij niet genoodzaakt om overmatig te professionaliseren, en blijft het eigenaarschap en de benodigde energie intact. De verbinder/makelaar is

een functie die de afgelopen decennia met name in de wijkaanpak (wijkgericht werken, wijkteams) vorm en inhoud heeft gekregen. Het kan aanbeveling verdienen om eens te kijken naar de functieomschrijvingen van deze personen. Dit soort meer procesgerichte kennis is nog niet heel breed bekend en wordt ook nog weinig toegepast in de erfgoedwereld¹⁶. Bij erfgoed speelt toch nog vaak 'de expert' de belangrijkste rol. Naast professionele expertise – nadrukkelijk dus niet in plaats van! – is kennis over meer procesgerichte samenwerking met erfgoedgemeenschappen van belang: de erfgoed-expert verdient in het licht van FARO een erfgoed-opbouwwerker naast zich.

Het is vanzelfsprekend dat het opzetten van een dergelijk programma begint bij volledig begrip van het Verdrag en de verhoudingen tussen bestuurslagen en actoren. Pas als dit volledig duidelijk is voor alle partijen, kunnen stappen worden ondernomen om de systeem- en leefwereld nader tot elkaar te brengen.

Op jongere leeftijd draagvlak voor erfgoed genereren

Het genereren van betrokkenheid bij erfgoed is daarnaast iets waar op jongere leeftijd op moet worden ingezet en het Verdrag van FARO doet dat ook (rol van erfgoed in onderwijs). Het inzichtelijk maken van *de waarde, het belang en de mogelijkheden* van erfgoed kan in educatieve programma's aan bod komen. In plaats van het te hebben over geschiedenis en kunst, gaat het om een brede benadering van (materieel en immaterieel) erfgoed, erkend en alledaags erfgoed en hun contextuele relaties.

Op deze manier zal niet alleen draagvlak voor erfgoedparticipatie worden vergroot, maar het kan ook bijdragen aan een oplossing van het probleem van de vergrijzende erfgoedgemeenschappen/vrijwilligers.

Kennisontwikkeling/ deling en de opzet van een netwerk

Uit het onderzoek komt de behoefte aan kennisdeling naar voren. Verschillende partijen hebben behoefte aan de ontwikkeling van en het delen van kennis op het gebied van het activeren van netwerken en wederzijdse mogelijkheden, ook op internationaal niveau. Daarnaast is er behoefte aan kennis en inspiratie op het gebied van hoe erfgoed te betrekken bij bredere maatschappelijke thema's en verdere ontwikkeling en kennisdeling op het gebied van inclusiviteit en diversiteit. Erfgoedorganisaties willen weten op welke indicatoren gestuurd kan worden en wat de sociale impact is van de acties die zij ondernemen. Zo is er interesse om achteraf te kunnen meten wat de invloed is geweest van een bepaalde tentoonstelling of project. Het opzetten van een netwerk om dergelijke inzichten en resultaten te delen zou bevorderlijk zijn voor het functioneren en de ontwikkeling van alle actoren die een rol spelen in FARO.

'Erfgoed als Platform'

Werken in de geest van FARO sluit aan bij een verdergaande maatschappelijke integratie en het belang van co-creatie. Het model dat hiervoor kan worden gebruikt is het Platform, het bij elkaar brengen van

¹⁶ Al zijn er natuurlijk best in het land al flink wat goede voorbeelden te vinden. Een voorbeeld daarvan is 'De Utrechtse Participatieleidraad', samen stad maken. DSP-groep, Nieuwe Cultuurfuncties, een handreiking, Erfgoed Nederland, LKCA en Fonds Cultuurparticipatie 2011 en de werkwijze van stedelijke musea (zie deelonderzoek projecten)

verschillende belanghebbenden vanuit de erfgoedgemeenschap én de overheid (verschillende actoren uit systeemwereld en de leefwereld worden met elkaar verbonden).¹⁷

Bij het werken in platforms staat een gelijkwaardige gezamenlijke benadering van een opgave centraal. De werkwijze wordt bijvoorbeeld toegepast in de popmuzieksector. Deze sector is zo breed en divers dat netwerken niet mengen en beginnende artiesten snel vastlopen. Het platform is de plek (vaak een fysieke plek zoals bij een podium) waar de vraag en ontwikkeling van het talent centraal staan en waar uiteenlopende netwerken aan elkaar geknoopt worden. Platforms zijn daarmee ad-hoc en doelgerichte samenwerkingen die passen bij het werken in cross overs en netwerken. In Zuid-Holland werkt de provincie sinds 2012 bijvoorbeeld met erfgoedlijnen: lijnen waaraan monumenten liggen die een historisch verhaal vertellen. Een en ander krijgt vorm via 'erfgoedtafels'. Erfgoedtafel-projecten worden ingestuurd door initiatiefnemers (burgers en organisaties). Tijdens de tafels is iedereen welkom (vrijwilligers, burgers, commerciële partijen, gemeenten). Er worden gezamenlijke ambities opgesteld, en er wordt nagedacht over hoe deze ambities bereikt kunnen worden.

Door erfgoed en het erfgoedinitiatief op deze platform-manier te benaderen, wordt het voor alle actoren mogelijk om deel te nemen aan uitwisseling en verduurzamen, los van uiteenlopende belangen. Het doel van de platformaanpak is om gezamenlijk verschillende soorten waarden te creëren. Dit zou een goed startpunt zijn om meer in de geest van FARO te gaan werken.

Meer bekendheid over het FARO-programma genereren & Right to Challenge-regeling

Om meer in de geest van FARO te werken, is het belangrijk om FARO op brede schaal te introduceren. Uit het onderzoek blijkt dat gesprekspartners van het Verdrag weten, maar velen kunnen de inhoud niet goed duiden en sommigen hadden er helemaal niet van gehoord. Om de neuzen dezelfde kant op te krijgen en de meerwaarde van 'erfgoed als middel' en erfgoedparticipatie optimaal te benutten zal de bekendheid van het Verdrag - en vooral de kansen die FARO biedt - veel meer aandacht moeten krijgen. Veel gehoorde kreten: geef ons voorbeelden, handvatten (ook voor bestuurders) en enige kaders (maar niet te dwingend!). Voorlichting aan overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven, non-professionals en erfgoedgemeenschappen over FARO en de kansen en mogelijkheden die FARO biedt, zullen resulteren in bredere betrokkenheid en motivatie om actief te worden. Die voorlichting moet wel breed ingezet worden. Op gemeentelijk niveau – zo bleek uit interactieve sessies met gemeenten – gaat het van bestuur/college tot op afdelingsniveau en inhoudelijk van ruimtelijke ordening en wijkaanpak via cultuur en participatie tot cultuur en erfgoed.

¹⁷ 106 M. Schwarz, "Straatwaarden: Inzichten en uitzichten" in: N. van Asseldonk, J. Beunderman, H. Groenendijk, R. Knoop, D. Krabbendam, M. Schwarz, S. ten Thije, M. de Waal en J. Westbroek, ed., *Straatwaarden*. (Amsterdam: Reinwardt Academie, 2017), 135-153, 140. 107 \ M. de Waal, "Heritage as Platform" in: N. van Asseldonk, J. Beunderman, H. Groenendijk, R. Knoop, D. Krabbendam, M. Schwarz, S. ten Thije, M. de Waal en J. Westbroek, ed., *Straatwaarden*. (Amsterdam: Reinwardt Academie, 2017), 117-132, 127.

3.5 Monitoring

In het Verdrag van FARO wordt ook ingegaan op monitoring. In het kader van dit onderzoek zijn we nagegaan wat de eisen daarvoor zijn en welke keuzes dan voor Nederland mogelijk zijn. Zie voor de details deel 2 bij hoofdstuk 9 het deelonderzoek 'Monitoring'.

De eisen vanuit de Raad van Europa blijken voor wat betreft de monitoring per land minimaal. We schetsen zelfs dat het een optie zou kunnen zijn om helemaal niks aan monitoring te doen. Maar daarnaast zijn er ook minimale, een midden en een maximale-variant voor monitoring te benoemen. De minimale optie sluit nauw aan bij de huidige erfgoed monitor en vergt alleen het besteden van wat meer aandacht aan FARO binnen de bestaande monitor. Bij de midden-variant zou gebruik gemaakt kunnen worden van bestaande VTO-onderzoeken van CBS/SCP onder de Nederlandse bevolking. Aangezien SCP met deze onderzoekslijn stopt, heeft OCW het opdrachtgeverschap overgenomen (zie voor de details deel 2 hoofdstuk 9) en zal OCW – mede de nieuwe uitvoerders van dit onderzoek – moeten nagaan of zoiets periodiek (jaarlijks of twee jaarlijks) haalbaar is. Een maximale-variant kan bestaan uit een jaarlijkse of twee jaarlijkse evaluatie van de maatschappelijke ontwikkelingen op FARO-gebied. De begrippen waar het dan over gaat, cirkelen om ideeën als 'betrokkenheid van burgers bij erfgoed', 'actieve deelname/participatie' (zie hierboven 3.2 over centrale begrippen). We kunnen de vraag hierbij enigszins populair samenvatten als: 'zien we in de komende jaren/decennia dat er meer mensen, meer tijd en meer energie steken in burgerinitiatieven die verband houden met cultureel erfgoed?'

Tenslotte nog een waarschuwing: een goede monitor vergt een meerjarige opzet, commitment en financiering. Beslissingen daarover moeten vroegtijdig genomen worden.

4 Varianten

De Minister van OCW wil graag advies inzake de ratificering van het Verdrag van FARO. Gegeven de uitkomsten van het onderzoek en met name de kansen en beperkingen (zie 3.1) onderscheiden wij drie varianten waaruit gekozen kan worden door OCW. We benoemen het trio als minimaal, midden en maximaal.

De **minimum-variant** bestaat uit het ondertekenen van het Verdrag en verder **niets extra's doen**. Bij de **midden-variant** wordt na ratificering met een **focus op specifieke onderdelen** gewerkt aan de implementatie. Bij de **maximale-variant** wordt ingezet op een implementatieplan waarin **alle onderdelen** van het Verdrag geïmplementeerd gaan worden.

- ③ **Ondertekening** is de eerste stap - een intentie - en gebeurt door een delegatie (bijvoorbeeld minister) van de nationale regering. Deze ondertekening is niet bindend en kan ongedaan gemaakt worden. Het Verdrag treedt nog niet in werking en het land kan zich nog terugtrekken.
- ③ **Ratificatie** of (officiële) bekrachtiging is de tweede stap en gebeurt door het nationale parlement. Na ondertekening legt de verantwoordelijke minister een voorstel tot goedkeuring voor aan het parlement om al dan niet in te stemmen met het Verdrag. Wanneer het parlement instemt met het Verdrag noemen we dit ratificatie. Het land committeert zich daarmee aan het Verdrag en de implementatie ervan.
- ③ **Implementatie** is het proces van daadwerkelijk in de praktijk brengen van het Verdrag, bijvoorbeeld door middel van uitvoeringswetten en/of aanpassingen in wet- en regelgeving.¹⁸

De drie varianten die we hierna beschrijven (minimaal, midden, maximaal) zijn potentiële toekomstige scenario's voor de inzet bij implementatie van het Verdrag. We kunnen dat ook zien als een onderscheid naar ambitieniveau: laag, midden en hoog. Uit het totaal van onze onderzoeksbevindingen (gesprekken, interviews, bijeenkomsten, vergelijkingen en literatuur) komt **een duidelijke voorkeur voor de midden-variant** naar voren.

We beschouwen in dit hoofdstuk globaal het effect van het tekenen, ratificeren en implementeren van het Verdrag op

- 1 Erfgoedbeleid
- 2 Andere beleidsdomeinen (sociaal, ruimtelijke ordening, economie, toerisme)
- 3 Wet en regelgeving (taken provincies en gemeenten)
- 4 Verantwoordelijkheden van gemeenten en provincies (en rijksoverheid)
- 5 Erfgoedpraktijk (organisaties, erfgoedgemeenschappen, vrijwilligers)
- 6 Financiën

¹⁸ Hierbij roepen we even in herinnering uit hoofdstuk 2: De inhoud van de preambule en de doelen en beginselen moeten bij ratificering van het Verdrag erkend worden. Uit de acties in de delen erna kan bij de invoering van het Verdrag een keuze van invulling en fasering op nationaal niveau gemaakt worden: "Het staat partijen daarbij vrij de route te kiezen die het beste past bij de nationale tradities op gebieden recht, beleid en praktijk".

Meer informatie en onderbouwing is ook te vinden in deel 2 van deze rapportage (de deelonderzoeken).

Variant 1: minimaal: tekenen/niets doen

In deze minimale-variant wordt het Verdrag weliswaar ondertekend¹⁹, maar verplicht Nederland zich verder nergens toe. Kortom: het blijft dan bij 'niets extra's doen'. Een plichtmatig aangeven dat er gewerkt wordt 'in de geest van FARO'. In de gesprekken met gemeenten en provincies zag men nogal wat nadelen aan deze variant. De variant wordt eigenlijk gezien als een flinke stap terug op het terrein van erfgoedbeleid ("We doen FARO al!"). Zo merkten gemeenten op: "*Ratificatie is wel meer een stok achter de deur, en macht.*" En stelde men: "*Voor-de-hand-liggende inkoppers laat je wellicht liggen. En: "In het ruimtelijk domein is de minimale ambitie niet genoeg stok achter de deur, door sterke tegenkrachten.*" Daarnaast werd een psychologisch element genoemd: "*Hoe serieus neemt de overheid in dat geval erfgoed en erfgoedparticipatie?*"

Provincies gaven ook aan dat dit geen variant voor hen is, omdat een deel van FARO al gemeengoed is in het erfgoedbeleid van provincies.

De minimale variant samengevat:

- 1 Erfgoedbeleid: volgens gemeenten/provincies en anderen stap terug/gepasseerd station.
- 2 Andere beleidsdomeinen (sociaal, ruimtelijke ordening, economie, toerisme): idem.
- 3 Wet en regelgeving (taken provincies en gemeenten): geen consequenties.
- 4 Verantwoordelijkheden van gemeenten en provincies (en rijksoverheid): geen consequenties.
- 5 Erfgoedpraktijk (organisaties, erfgoedgemeenschappen, vrijwilligers): stap terug.
- 6 Financiën: geen consequenties.

Variant 2: midden: ratificeren en implementeren met focus

Optie twee is het ratificeren van het Verdrag en bij de implementatie kiezen voor bepaalde accenten of focus. Dat betekent het maken van een keuze voor die acties uit het Verdrag die goed bij de ontwikkeling van het erfgoedbeleid en de Nederlandse praktijk passen. In de internationale vergelijkingen kwam al naar voren dat dit de keuze is die verschillende landen hebben gemaakt. Zo heeft Zwitserland in haar implementatie de nadruk gelegd op de 'Baukultur', waar België (Vlaanderen) juist focust op participatie en de brede benadering van erfgoed en Finland op educatie.

Argumentatie

Over het algemeen zijn de stakeholders waarmee we hebben gesproken positief over de mogelijkheden die FARO met zich meebrengt. Om deze reden heeft – zoals we al zagen – de minimale-variant bij hen geen draagvlak. Als het gaat over implementatie, ligt de voorkeur van de meeste stakeholders bij een implementatieplan waarbij accenten worden gelegd en focus wordt aangebracht.

¹⁹ Al is hier ook nog weer sprake van een nulloptie: niks doen en niet tekenen.

- ③ Dit komt voort vanuit het gevoel dat vooral provincies en gemeenten hebben 'al te werken in de geest van FARO'.
- ③ Daarnaast biedt de 'midden-variant' de meeste haalbare mogelijkheden. Door te kiezen voor aandachtsgebieden kan lokaal en regionaal uitwerking gegeven worden aan nationale kaders, wat lokaal bestuurlijk en politiek draagvlak voor de implementatie van FARO zal vergroten.
- ③ Het Verdrag is abstract en breed, en de keuze voor aandachtsgebieden maakt het Verdrag duidelijker en beter te interpreteren. Dit geldt zowel voor de landelijke, regionale en lokale politiek, het bestuur en de ambtenaren en de erfgoedsector. Wat we eerder 'de systeemwereld' noemden.
- ③ Ten slotte werkt een keuze voor aandachtsgebieden ook voor burgers - de leefwereld - verhelderend. In plaats van dat je de burger overstroomt met thema's en acties, kader je het af. Zo weet de burger beter wat het Verdrag in de Nederlandse – of zelfs de lokale - context inhoudt, en wat dit betekent voor zijn/haar praktijk.

Accenten/focus

Als we alle informatie die we in dit onderzoek vergaard hebben²⁰ door de oogcharen bekijken, dan kunnen we samenvattend stellen dat de volgende punten de belangrijkste accenten zijn bij implementatie van FARO in Nederland.

- 1 **Participatie:** mens – als individu, maar ook als groep en (erfgoed)gemeenschap - staat centraal in bepalen wat erfgoed is, waarborg brede en diverse benadering van wat erfgoed is (*zeggenschap en eigenaarschap*).
- 2 Erfgoed als **hulpbron** voor sociale, culturele en ruimtelijke ontwikkeling; denk daarbij ook aan de internationale aspecten (*erfgoed als middel*).
- 3 **Brede definitie:** integrale en inclusieve benadering van erfgoed; geen onderscheid materieel/immaterieel, alledaags erfgoed, meerstemmigheid en herinterpretatie (*inclusiviteit en diversiteit*).
- 4 Collectief **digitaal** geheugen (toegang) (*digitalisering van erfgoed*).

Aanvullend op deze 4 aandachtsgebieden, geven we nog 2 potentiële aandachtspunten mee. Namelijk:

- 1 Erfgoed als hulpbron voor *economische* ontwikkeling: toerisme en recreatie.
- 2 Onderwijs: erfgoed is onderwerp in educatie en opleidingen (inclusief vakmanschap en erfgoededucatie).

Deze punten kwamen in het onderzoek meermalen naar voren. Enerzijds omdat een nadruk op de potentiële economische meerwaarde van erfgoed FARO voor een breed publiek aantrekkelijk kan maken. Anderzijds omdat het bevorderen van erfgoededucatie (erfgoedwijsheid en erfgoedbegrip) draagvlak genereert, wat op een latere leeftijd resulteert in meer betrokkenheid en participatie. Deze punten zijn dus belangrijk om mee te nemen in de overwegingen bij de keuze van aandachtsgebieden, omdat ze van invloed zijn op duurzame implementatie op de langere termijn.

²⁰ Zie ook in de bijlagen de onderzoeksverantwoording.

Faseren

Om te kijken naar welke aandachtsgebieden in de praktijk goed uitwerken en welke niet, bestaat de mogelijkheid om het Verdrag gefaseerd in te voeren. Eerst is er een periode waarin geëxperimenteerd wordt met bovengenoemde aandachtsgebieden, waarna bij officiële implementatie een gegronde duurzame keuze kan worden gemaakt.

Überhaupt heeft het proces van het tekenen tot het ratificeren van het Verdrag vaak even de tijd nodig. Deze 'natuurlijke tussenperiode' zou ook actief benut kunnen worden om dergelijke experimenten uit te voeren.

Wat is hiervoor nodig: kansen/beperkingen

We zijn al vrij uitgebreid ingegaan op de kansen, aanknopingspunten en de (mogelijke) beperkingen in het voorgaande hoofdstuk (zie met name paragraaf 3.4: Lessen voor 'werken in de geest van FARO'). We benoemen met nadruk hier nog:

- ③ Veranderende rollen en verantwoordelijkheden overheden: het Verdrag spreekt van het intensiveren van participatie. Dit verandert de rol van overheden en leidt tot vragen over waar nieuwe grenzen liggen. Wat bepaalt de gemeenschap en wat bepaalt de expert (aanvullend aan elkaar)?
- ③ Nieuwe (bredere) benadering van participatie: wanneer men momenteel spreekt over participatie in beleid, is het vaak nog steeds de overheid die de arena vormgeeft waarbinnen die participatie plaats vindt. Volgens FARO moet het vormgeven van die arena ook door burgers kunnen worden gedaan. Overheden moeten hierin leren los te laten en meer een faciliterende rol op zich te nemen. We benoemen hier eerder de 'verbinder/makelaar' als schakelfunctie tussen systeem- en leefwereld en gaven aan dat geleerd kan worden van eerdere ervaringen uit de stedelijke vernieuwing/stadsvernieuwing, herstructurering en wijk/buurtaanpak (gebiedsgericht werken aan leefbaarheid, welzijn, cultuur en zorg).
- ③ De invoering van de midden-variant vraagt om het intensiveren van de samenwerking en afstemming tussen kennisinstellingen erfgoed zoals Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN), RCE, DEN, organisaties als Federatie Ruimtelijke Kwaliteit en de erfgoedorganisaties die in provincies en gemeenten werkzaam zijn. Dat geldt ook voor rijk, provincies en gemeenten.
- ③ De invoering van de midden-variant vraagt om uitgebreide voorlichting en kennisuitwisseling in samenwerking met gemeenten en provincies. De informatie zal (vooral) ook gericht moeten zijn op het sociale, ruimtelijke en economische domein (daar waar erfgoed als hulpbron fungeert).

De midden-variant samengevat:

- 1 Erfgoedbeleid: beste variant volgens meeste geïnterviewde stakeholders ("we doen al Faro, maar dit geeft net even meer mogelijkheden") en focus geeft duidelijkheid en maakt het haalbaar.
- 2 Andere beleidsdomeinen (sociaal, ruimtelijke ordening, economie, toerisme): erfgoed komt in andere domeinen sterker te staan en daar is volgens stakeholders behoefte aan.
- 3 Wet en regelgeving (taken provincies en gemeenten): uitdagingen liggen vooral op het terrein van participatie en het helder positioneren van erfgoed-gemeenschappen en vormgeven van de rol van 'verbinder/makelaar'.

- 4 Verantwoordelijkheden van gemeenten en provincies (en rijksoverheid): meer taken maar volgens de meeste betrokkenen geldt “we werken al à la Faro”. De erfgoedsector ziet Faro als steun in de rug.
- 5 Erfgoedpraktijk (organisaties, erfgoedgemeenschappen, vrijwilligers): idem.
- 6 Financiën: afhankelijk van te kiezen focus, maar participatie zal - vooral lokaal en in ondersteuning ook provinciaal en nationaal – financiële consequenties hebben met als keerzijde minder strijd/procedures en meer inzet en betrokkenheid van burgers.

Variant 3: maximaal: ratificeren en alle onderdelen implementeren

Optie drie is ratificeren van het Verdrag, en in de implementatie stapsgewijs alle (!) onderdelen volledig invoeren. Dat betekent dat er geen nadruk wordt gelegd op bepaalde onderdelen van het Verdrag, maar dat *alle* kernelementen even belangrijk worden geacht in uitvoering.

Kernelementen:

- 1 Nieuw perspectief: cultureel erfgoed als hulpbron en houvast bij maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen (maatschappelijke betekenis).
- 2 Brede definitie: integrale en inclusieve benadering van erfgoed (geen onderscheid materieel/immaterieel, alledaags erfgoed, meerstemmigheid en herinterpretatie).
- 3 Democratisch beginsel: iedereen moet toegang hebben tot erfgoed.
- 4 Recht op cultureel erfgoed en plicht het recht van de ander te respecteren.
- 5 Participatie: mens staat centraal in bepalen wat erfgoed is, waarborg brede en diverse benadering van wat erfgoed is.
- 6 Erfgoedgemeenschap: meer interactie en samenwerking tussen burgers, de (formele) erfgoedsector, overheden en andere partijen.
- 7 Erfgoed als hulpbron voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling.
- 8 Onderwijs: erfgoed is onderwerp in educatie en opleidingen (inclusief vakmanschap en erfgoededucatie).
- 9 Collectief digitaal geheugen (toegang).
- 10 Rollen en verantwoordelijkheden overheden.

Argumentatie

Zoals eerder al naar voren kwam, zien de stakeholders de meeste potentie in de hiervoor omschreven midden-variant. Verschillende stakeholders benadrukken echter ook de meerwaarde van een maximale-variant al wordt daarbij ook het gevaar gezien van ‘teveel hooi op de vork nemen’.

Het Verdrag gaat over een houding van overheden ten opzichte van erfgoed in brede zin en alle daarbij betrokken stakeholders in de leef- en systeemwereld. Het gaat daarbij natuurlijk feitelijk altijd om één wereld waarin alles met alles samenhangt en maatschappelijke ontwikkelingen altijd onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Bijvoorbeeld: als je kiest voor een nadruk op onderwijs, ben je ook indirect bezig met erfgoedparticipatie in de toekomst, omdat je op die manier draagvlak genereert.

Faseren

Ook in de maximale-variant bestaat natuurlijk de mogelijkheid om het Verdrag gefaseerd in te voeren. Er kan dan over een bepaalde periode – of op een bepaalde locatie - worden geëxperimenteerd met het invoeren en inzetten op meerdere FARO accenten, waarna bij officiële implementatie een gegronde keuze kan worden gemaakt. Mogelijkheid is ook om deze maximale-variant als stip op de horizon te plaatsen en er gedurende een langere termijn naartoe te werken.

Wat is hiervoor nodig: kansen/beperkingen?

We verwijzen hier naar de midden-variant (en daarmee dus ook naar paragraaf 3.4: Lessen voor 'werken in de geest van FARO').

De maximale-variant samengevat:

- 1 Erfgoedbeleid: erfgoed verbreedt naar andere domeinen en komt sterker te staan, maar gevaar van 'oververhitting' (te veel in te korte tijd en door breedte aanpak dreigt het gevaar dat Faro te vaag en abstract blijft). Twijfel over haalbaarheid en draagvlak.
- 2 Andere beleidsdomeinen (sociaal, ruimtelijke ordening, economie, toerisme): erfgoed komt in andere domeinen sterker te staan, maar door breedte bestaat gevaar van onduidelijkheid.
- 3 Wet en regelgeving (en taken provincies en gemeenten): uitdagingen liggen ook hier op het terrein van participatie en het helder positioneren van erfgoedgemeenschappen en vormgeven van de rol van 'verbinder/makelaar', maar daarnaast ook gevaar van 'teveel hooi op de vork nemen'.
- 4 Verantwoordelijkheden van gemeenten en provincies (en rijksoverheid): idem.
- 5 Erfgoedpraktijk (organisaties, erfgoedgemeenschappen, vrijwilligers): 'op de werkvloer' juist (veel) meer mogelijkheden om aan de slag te gaan dus positief, maar nadeel kan 'oververhitting' van beleid zijn (systeemwereld) en nadeel is breder/vager profiel van Faro.
- 6 Financiën: participatie zal - vooral lokaal en in ondersteuning ook provinciaal en nationaal – flinke financiële consequenties hebben (zie ook midden-variant), maar omdat er ook op andere terreinen (ruimtelijke ordening, onderwijs) meer 'moet' zullen ook hier hogere budgetten vereist zijn.

Tot slot

Zoals gezegd blijkt bij de meeste stakeholders die we in dit onderzoek spraken, de **midden-variant** de **meeste steun** te krijgen. Kiezen geeft meer duidelijkheid en profiel aan de inhoud van het brede FARO-verdrag en geeft steun en kaders. Bovendien wordt FARO serieus op de kaart gezet (iets dat niet gebeurt bij de minimale-variant), terwijl er toch niet te veel hooi op de vork genomen wordt (het gevaar bij de maximale-variant). Belangrijke voorwaarde is wel dat de midden-variant en de daarbij aangemerkte aandachtsgebieden voor langere termijn geborgd worden en daardoor tot structurele veranderingen kunnen leiden.

DEEL 2 - DEELRAPPORTEN

H5 – Beleid, wet en regelgeving

H6 – Kernbegrippen

H7 – Internationale vergelijking

H8 – Projecten

H9 – Monitoring

5 Beleid, wet en regelgeving

Inleiding

De hoofdvraag van dit deelonderzoek is: welke beleidsimplicaties en juridische implicaties kunnen worden verwacht bij ondertekening, ratificatie en implementatie van het Verdrag van FARO?

Het resultaat van dit deelonderzoek is als volgt door OCW/RCE geformuleerd:

- 1 Juridische implicaties: inventarisatie van de juridische implicaties (wetgeving en relatie met andere internationale verdragen) van ondertekening, ratificering en implementatie van het Verdrag van FARO.
- 2 Beleidsimplicaties: Inventarisatie van de beleidsimplicaties (Rijk, provincies en gemeenten inclusief budget) van ondertekening, ratificering en implementatie van het Verdrag van FARO.
- 3 *Door de opdrachtgever is tijdens het onderzoek toegevoegd: inzicht in de mogelijke toegevoegde waarde van de ratificatie en implementatie van het Verdrag van FARO bijvoorbeeld in aanvulling op al geratificeerde verdragen en ten opzichte van al bestaand beleid²¹.*

5.1 Bevindingen

Wet- en regelgeving

Vanuit de inventarisatie van wet- en regelgeving zien we verschillende kansen en beperkingen die de ondertekening en invoering van het Verdrag van FARO kunnen hebben.

Kansen

De evaluatie van de Erfgoedwet biedt kansen om elementen uit het Verdrag van FARO door te voeren. De brede definitie die in het Verdrag van FARO wordt gehanteerd, komt al overeen met die in de Erfgoedwet.

Kansrijke aanpassingen zijn:

- ③ Toevoegen van de brede maatschappelijke betekenis van cultureel erfgoed.
- ③ Toevoegen van een participatie-paragraaf/ opnemen van de participatie van niet-experts in de erfgoedwet en in de erfgoedverordeningen van provincies en gemeenten.
- ③ Opnemen van het uitdaagrecht²² (of verwijzen naar het wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau).
- ③ Opnemen van de erfgoedgemeenschap / het definiëren van het begrip erfgoedgemeenschap in de wet.
- ③ Het positioneren van erfgoed al hulpbron in sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling.
- ③ Het uitbreiden van de rollen en verantwoordelijkheden van overheden.

²¹ Toegevoegd door OCW april 2020.

²² Ook bekend als 'right to challenge'.

FARO gaat uit van een recht op erfgoed, dit recht biedt kansen op reflectie en dialoog (zie bij beleid) en kan deels ondervangen worden door de inzet van het uitdaagrecht. Dit uitdaagrecht maakt onderdeel uit van het wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau. Dit wetsvoorstel biedt kansen bij de invoering van FARO. Daarnaast kan bezien worden of het uitdaagrecht onderdeel kan worden van (onderdelen van) de Erfgoedwet.

Beperkingen

De Omgevingswet zoals die naar verwachting in 2022 wordt ingevoerd, hanteert een definitie van cultureel erfgoed die vergeleken met die in het Verdrag van FARO (te) smal is. Daarnaast zal de erfgoedgemeenschap aangemerkt moeten worden als formele partij in bezwaar en beroep omgevingsplannen/ ruimtelijke ordening. Op dit moment behoort de erfgoedgemeenschap formeel niet tot de 'belanghebbenden'. In de Omgevingswet staat dat informele participatie moet plaatsvinden maar niet hoe die moet plaatsvinden, de invulling is aan gemeenten en provincies. De positie van cultureel erfgoed en het gedachtegoed van FARO moet hierin sterker worden, ook om te voldoen aan het uitgangspunt dat erfgoed een hulpbron is voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling.

Omdat FARO uitgaat van erfgoedgemeenschappen bij het waarderen van erfgoed, herkennen gemeenten ook schuring als het gaat om belangenbehartiging van fysieke nalatenschappen. De huidige Wro (Wet Ruimtelijke Ordening) en toekomstige Omgevingswet stellen gemeenten verantwoordelijk voor de bescherming van dergelijke fysieke nalatenschappen, zoals archeologie en monumenten. Hun taak ligt momenteel bij het behoud van cultureel erfgoed, en niet de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed.²³ Achter zo'n fysieke nalatenschap zit niet per definitie een gemeenschap. Dit leidt tot vragen over wie de belangen zou behartigen van het materiële erfgoed waar géén gemeenschap achterstaat.

Beleid

Kansen

Onderdelen van het Verdrag van FARO - zoals de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed en het democratisch beginsel - komen terug in het cultuurbeleid van het rijk voor de periode 2021-2024 en in het erfgoedbeleid van provincies. Invoering van het Verdrag van FARO biedt de kans deze onderdelen blijvend positie te geven in het cultuurbeleid.

Het provinciaal erfgoedbeleid raakt aan alle aspecten van erfgoed (brede definitie) en aan erfgoed als middel en doel. De brede benadering van erfgoed gedragen door de gemeenschappen (en vrijwilligers) biedt kansen om de nadruk op het ruimtelijke erfgoed te verbreden naar alle vormen van erfgoed.

Het recht op erfgoed in het Verdrag van FARO gaat verder dan nu beschreven in het cultuurbeleid van het Rijk, het uitbreiden van dat recht biedt kansen voor het intensiveren van de dialoog tussen

²³ Dit betekent niet dat gemeenten geen oog (kunnen) hebben voor het maatschappelijk belang van cultureel erfgoed. Echter, dit komt veelal voort uit de autonome bevoegdheden van gemeenten om zelf hun cultuur- en erfgoedbeleid te bepalen.

gemeenschappen, inclusiviteit en het stimuleren van individuele en collectieve reflectie op de geschiedenis. Erfgoed dient daarbij als middel en als vertrekpunt voor het uitwisselen van betekenissen. Denk hierbij aan beladen erfgoed, koloniale geschiedenis, slavernij verleden, oorlog en vrede, etc.

Het programma Cultuurparticipatie (FCP) en het programma FARO/ erfgoedparticipatie bieden kansen voor het versterken van erfgoedparticipatie bij invoering van het Verdrag van FARO. Dit geldt ook voor de Programma's Erfgoeddeal en het hiervoor genoemde programma Cultuurparticipatie waar het de waarde van erfgoed als hulpbron voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling betreft. De provincies zien bij de invoering van FARO kansen voor de positionering van cultureel erfgoed in de omgevingsvisies (ruim baan voor erfgoed) en als erkenning dat overheden een rol te vervullen hebben in het ruimte bieden voor de betrokkenheid van burgers en gemeenschappen bij erfgoed.

Op gemeentelijk niveau kan FARO ervoor zorgen dat dat erfgoed meer integraal wordt benaderd. Momenteel werken gemeenten vaak redelijk verkokerd²⁴, terwijl burgers niet denken in afdelingen en sectoren. FARO heeft de potentie om erfgoed een integrale positie te geven binnen (ruimtelijke en sociale) planvorming. Ook zien gemeenten in FARO een kans om cultureel erfgoed te positioneren in omgevingsvisies.

FARO biedt op gemeentelijk niveau kansen om meer in te zetten op het stichten van een inclusieve samenleving, middels het betrekken van diverse bevolkingsgroepen, met verschillende achtergronden. Echter, er wordt ook uitgesproken dat het waarborgen van inclusiviteit binnen participatie een uitdaging is.

De erfgoedgemeenschap is bij sommige overheden een gangbaar begrip, maar nog lang niet overal. De invoering van FARO biedt daar een kans (inclusief verbanden met de erfgoedgemeenschap in het Immaterieel erfgoed).

Erfgoed, erfgoededucatie en het erfgoedambacht maken onderdeel uit van diverse opleidingen en opleidingsniveaus. Het Verdrag van FARO biedt de kans erfgoed ook breder in het onderwijs (als doel en middel) in te zetten.

Het Verdrag van FARO biedt ondersteuning aan het rijks- en provinciaal beleid op het gebied van de digitalisering van erfgoed (collectief geheugen).

De invoering van FARO zal de rollen van de overheden uitbreiden (naast regels en subsidies) en zal leiden tot een nieuw soort erfgoedprofessional (de verbinder/makelaar).

²⁴ Dit werd in de interviews/gesprekken en in de bijeenkomsten met gemeenten expliciet ook zo benoemd.

Beperkingen

Het recht op erfgoed in het Verdrag van FARO kan tot conflicten en een subjectivering leiden waarbij emoties de overhand krijgen, het is aan overheden om in afstemming met andere partijen de dialoog te faciliteren en het initiatief daartoe te nemen. Dat is nu nog geen praktijk en het ontbreekt aan kaders hiervoor. Er zal (zo geven de provincies aan) altijd ook waardevol erfgoed zijn dat niet door gemeenschappen wordt opgepakt, simpelweg omdat het niet bekend is in de samenleving.

De afspraken over de rollen en verantwoordelijkheden tussen Rijk, provincies en gemeenten weerspiegelen voor een deel die zoals opgenomen in het Verdrag van FARO. Hier is uitbreiding nodig. De afspraken zijn op dit moment vooral gericht op het behoud van cultureel erfgoed en niet op de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed.

Werken met FARO zou betekenen dat de rol van de expert – zeker ook de overheid als expert – aanvulling behoeft met de rol van de procesbegeleider. De verbinder/makelaar die inhoudelijk meer op zijn handen moet zitten, participatieprocessen in goede banen moet leiden. Een nederigere begeleidende rol, waarbij je de organisator van de arena bent waarin de mensen en erfgoedgemeenschappen zelf hun activiteiten vormgeven.

Onderdeel van het erfgoedbeleid is het waarderen van erfgoed. De waardering is bijvoorbeeld voorwaarde voor een subsidie. De brede benadering van erfgoed in FARO plaatst vraagtekens bij die waardering, omdat deze uitgaat van een subjectieve benadering van erfgoed waarin zachte waarden – en niet vooropgestelde harde waarden – betekenis geven aan het erfgoed.

FARO stelt dat iedereen toegang moet hebben tot erfgoed, provincies geven aan dat lang niet al het (formele) erfgoed in Nederland toegankelijk is. Toegankelijkheid zou derhalve scherp gedefinieerd moeten worden.

Tenslotte is er natuurlijk altijd de beperking van tijd, geld en eventuele andere knellende randvoorwaarden. Participatie kost energie, capaciteit en geld. Op gemeentelijk niveau ontbreekt het momenteel vaak aan budget of beleidsruimte om participatieprojecten uit te voeren. Ook is de kennis in de erfgoedwereld over manieren van - en spelregels bij - participatie lang niet altijd aanwezig. Lokaal zou daar overigens geleerd kunnen worden van de wijk/gebiedsgerichte aanpak die al vele decennia geleden vorm kreeg bij de stadsvernieuwing, herstructurering of wijk/buurt aanpak. Meer recent kreeg dit 'gebiedsgericht werken' ook vorm in de wereld van welzijn en zorg (wijkteams/buurtzorgteams). In deze werelden zijn professionals die we hierboven benoemden als 'verbinder/makelaar' al veel langer een officiële beroepsgroep al verschillen de namen nogal eens per gemeente: van voorpostambtenaar, opbouwwerker, wijkambtenaar en participatiemedewerker tot bewonersondersteuner.

Internationale verdragen

Vanuit een inventarisatie van de verschillende internationale verdragen zien we verschillende kansen en beperkingen die de ondertekening en implementatie van het Verdrag van FARO in de Nederlandse context kunnen hebben.

Kansen

In het UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, door Nederland geratificeerd in 2012, staan gemeenschappen, groepen en –indien toepasselijk- individuen wel centraal. Buiten dit Verdrag wordt in de door ons geanalyseerde verdragen vrijwel altijd uitgegaan van de expert/professional als het gaat over het identificeren, beheren en/of beschermen van cultureel erfgoed. In de verdragen komt de mogelijkheid tot participatie vaak terug. Participatie wordt dan echter overwegend vaag als voorwaarde genoemd; bijvoorbeeld iets in de zin van 'er wordt rekening gehouden met'. De burger staat in de verdragen dus zeker niet centraal in het proces. Het gaat hoogstens over 'inspraak' en niet echt over meedenken of meebeslissen. Participatie is in die zin vrijwel automatisch top-down. De invoering van FARO biedt hier dus kansen, omdat door FARO participatie een grote stap verder kan gaan. FARO biedt de mogelijkheid om **meer** ruimte te geven aan de actieve en initiatiefrijke individuen en gemeenschappen.

Dit wordt ook duidelijk als er wordt gekeken naar 'het recht op erfgoed'. Binnen de door ons bekeken verdragen, wordt dit 'recht' vaak vrij beperkt gezien als de verplichting tot 'ontsluiting' en het 'recht op het kunnen bezoeken van erfgoed'. Ook hier gaat FARO een stap verder, omdat het Verdrag spreekt over 'betrokken zijn bij erfgoed'.

In de door ons bekeken verdragen wordt herhaaldelijk gesproken over verschillende soorten 'waarden' van cultureel erfgoed: historische waarde, wetenschappelijke waarde etc. Dit doet in de verte denken aan het waarderen van collectiestukken zoals uiteengezet in RCE's 'op de museale weegschaal'.²⁵ Ook hierin gaat FARO verder, aangezien het Verdrag uitgaat van een bredere definitie van cultureel erfgoed, die voortbouwt op de 'menselijke waarde' van erfgoed. Ondanks dat FARO er voor kan zorgen dat de benadering van erfgoed inclusiever en breder wordt, kan het ook voor problemen zorgen. De analyse laat namelijk zien dat er momenteel verschillende waarden als uitgangspunt worden gebruikt om aan te duiden of iets cultureel erfgoed is. Zo kan erfgoed worden benaderd vanuit economisch oogpunt, maatschappelijk oogpunt, en zelfs duurzaamheid oogpunt. Vanuit elk oogpunt worden er andere argumenten aangedragen waarom iets wel of geen erfgoed is. Hoe wordt je het hierover eens? De (pre-corona) drukte in de Amsterdamse binnenstad (Unesco Werelderfgoed) is hier een goed voorbeeld. Het levert veel geld op (toerisme), maar de maatschappelijke overlast voor bewoners is groot en bij de duurzaamheid kunnen ook vraagtekens gezet worden.

Binnen de door ons bekeken verdragen komt de domein overstijgende benadering van erfgoed af en toe terug. De invoering van FARO kan hier een stimulerende rol in spelen, omdat het bij kan dragen aan het besef van erfgoed en cultuur als belangrijk voor andere sectoren.

²⁵ <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2013/01/01/op-de-museale-weegschaal-collectiewaardering-in-zes-stappen>, geraadpleegd 6-10-2020.

Beperkingen

In de door ons bekeken verdragen wordt er gesproken over 'universele' en 'gedeelde' waarden, maar het beheer en de betrokkenheid bij het erfgoed ligt meestal bij de aangesloten staten. Soms wordt dit opgerekt tot de hele EU. Zo kan met de nieuwe EBI-verordening een EU-burger ongeacht zijn verblijfplaats een burgerinitiatief steunen. Daarbij zegt De Universele verklaring van Rechten van de Mens echter dat iedereen recht heeft deel te nemen aan het culturele leven, ongeacht de politieke, juridische of internationale status van het land of gebied, waartoe iemand behoort. Hier vormt FARO een bedreiging, want hoe ver gaan we in het ondersteunen en ruimte geven van erfgoedgemeenschappen als deze (deels) buiten de Nederlandse landsgrenzen verblijven?

5.2 Wet- en regelgeving

In deze paragraaf behandelen we de verhouding tussen de inhoud van het Verdrag van FARO en de geldende wet- en regelgeving in Nederland. Waar liggen kansen en waar liggen mogelijke belemmeringen? Wij nemen daarvoor de hoofdlijnen uit het Verdrag van FARO en vergelijken die met de volgende wetten:²⁶

- ② De Grondwet
- ② De Erfgoedwet (wet van 9 december 2015, versie geldend van 1 april 2020)
- ② Wet op het specifiek Cultuurbeleid (wet van 11 maart 1993, versie geldend van 1 juli 2016)
- ② Omgevingswet (wet naar verwachting in te voeren op 1 januari 2022) en waar nodig de wetten die daarin opgaan zoals Wet ruimtelijke ordening geldend van 1 juli 2008 tot nu) en de wet algemene bepalingen omgevingsrecht (geldend van 1 oktober 2010)
- ② Archiefwet (28 april 1995)
- ② Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (1 januari 2015)
- ② Wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau (2020) inclusief Right to Challenge en burgerinitiatief op centraal en decentraal niveau
- ② Algemene Wet bestuursrecht (geldend van 4 juni 1992)

De hoofdlijnen/kernelementen zijn:

- 1 **Nieuw perspectief:** cultureel erfgoed als hulpbron en houvast bij maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen (maatschappelijke betekenis).
- 2 **Brede definitie:** integrale en inclusieve benadering van erfgoed (alle vormen van erfgoed zijn gelijk).
- 3 **Democratisch beginsel:** iedereen moet toegang hebben tot erfgoed.
- 4 **Recht op cultureel erfgoed** en plicht het recht van de ander te respecteren.
- 5 **Participatie:** mens staat centraal in bepalen wat erfgoed is, waarborg brede en diverse benadering van wat erfgoed is.
- 6 **Erfgoedgemeenschap:** meer interactie en samenwerking tussen burgers, de (formele) erfgoedsector, overheden en andere partijen.
- 7 **Erfgoed als hulpbron** voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling.

²⁶ In het onderzoek is gebruik gemaakt van de wettenbank op Overheid.nl (integrale wetsteksten op <https://wetten.overheid.nl/>).

- 8 **Onderwijs:** erfgoed is onderwerp in educatie en opleidingen (inclusief vakmanschap en erfgoededucatie).
- 9 **Collectief digitaal geheugen** (toegang).
- 10 **Rollen en verantwoordelijkheden overheden.**

Nieuw perspectief

De brede maatschappelijke betekenis van cultureel erfgoed en erfgoed als doel zijn niet opgenomen in wetgeving en worden ook niet belemmerd door wetgeving. Er ligt hier dus **een kans in de optie om deze betekenis van cultureel erfgoed op te nemen in de Erfgoedwet.**

Brede definitie

De Erfgoedwet en de Omgevingswet geven de volgende definities van cultureel erfgoed:

Erfgoedwet:

“Uit het verleden geërfde materiele en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelde waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden” (Bron: Staatsblad Erfgoedwet).

Omgevingswet:

De Omgevingswet definieert cultureel erfgoed als: *Monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten en cultuurlandschappen.*²⁷

De Omgevingswet richt zich op erfgoed in de fysieke leefomgeving. De relatie van de fysieke leefomgeving is het sterkst met het onroerende deel van cultureel erfgoed.²⁸ Ander cultureel erfgoed zoals roerend erfgoed of immaterieel cultureel erfgoed zijn alleen onderdeel van de definitie als het deel uitmaakt van de fysieke leefomgeving of als het daar relevant voor is.

Kortom: de definitie van cultureel erfgoed in de Erfgoedwet is breed en inclusief. In de Omgevingswet is erfgoed alleen op elementen gericht die verband houden met de fysieke leefomgeving en daarmee is deze definitie smaller dan die in het Verdrag van FARO. In de archiefwet staat geen definitie van cultureel erfgoed.

²⁷ Met de komst van de Invoeringswet Omgevingswet (12 februari 2020) is hieraan toegevoegd: “... en, voor zover dat voorwerp is of kan zijn van een evenwichtige toedeling van functies aan locaties in het omgevingsplan, ander cultureel erfgoed als bedoeld in artikel 1.1 van de Erfgoedwet”.

²⁸ Memorie van toelichting omgevingswet; brede blik op erfgoed.

De FARO-definitie van cultureel erfgoed komt dus overeen met de definitie in de Erfgoedwet en is breder dan die in de Omgevingswet.

Democratisch beginsel

De toegang (voor iedereen) tot cultuur en erfgoed is niet bij wet geregeld. Artikel 1 van de Nederlandse Grondwet borgt dat iedereen in Nederland in gelijke gevallen gelijk behandeld moet worden. In artikel 22 van de Nederlandse Grondwet staat dat de overheid ervoor moet zorgen dat burgers zich maatschappelijk en cultureel kunnen ontplooiën en van hun vrije tijd gebruik kunnen maken. Dat betekent dat aan de overheid de opdracht wordt gegeven voorwaarden te scheppen voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdsbesteding.

Aan het FARO punt 'democratisch beginsel' wordt dus grondwettelijk voldaan.

Recht op cultureel erfgoed

Het Verdrag van FARO onderstreept dat iedereen het recht heeft betrokken te zijn bij het cultureel erfgoed van zijn keuze (en te bepalen wat cultureel erfgoed is) en de plicht heeft de keuze van de ander te eerbiedigen. Dit recht (en de plicht) is in Nederland niet verankerd in wetgeving. Dat kan een belemmering vormen op het moment dat het recht wordt aangetast door bijvoorbeeld afschaffing, sloop, verwijdering of verwaarlozing of doordat verschillende interpretaties met elkaar op gespannen voet staan. In het Verdrag wordt het recht gekoppeld aan toegang (zie hiervoor) en participatie (zie hierna).

Van het 'recht' wordt in het Verdrag van FARO uitgezonderd dat het ook tot juridisch - of cultureel eigendom van cultureel erfgoed kan leiden.

Uitdaagrecht

In juni 2014 is een amendement aangenomen in de Bibliotheekwet die bewoners het recht geeft om een bibliotheek over te nemen op het moment dat deze moet sluiten. Met het amendement willen de indieners het mogelijk maken om bij algemene maatregel van bestuur nadere regels te stellen over vormen van inschakeling van buurtinitiatieven. Hiermee beogen de indieners dat een buurtinitiatief niet alleen een mogelijkheid, maar ook een recht wordt voor burgers.

Amendement:

Amendement 41 van het CDA waarin in artikel 6 derde lid wordt toegevoegd dat ook de ingezetenen partij zijn voor overleg over de lokale bibliotheek.

Concreet

[Nr. 41](#) van Keijzer, Bergkamp, Dik-Faber, Jacques Monasch (PvdA), Linda Voortman (GroenLinks) en Roelof Bisschop (SGP) waarbij artikel 6 over de netwerkverantwoordelijkheid wordt aangevuld met 'de ingezetenen' als partij waarmee overlegd moet worden als een gemeente wil stoppen met subsidiëring van bibliotheekwerk. Toegevoegd wordt ook dat bij algemene maatregel van bestuur (amvb) nadere regels

kunnen worden gesteld over de wijze waarop ingezetenen en maatschappelijke initiatieven bij de uitvoering van het beleid kunnen worden betrokken. De toelichting zegt dat juist buurtbewoners belanghebbenden zijn als het gaat om voorzieningen in de wijk, waaronder een openbare bibliotheekvoorziening. *'Aangezien bewoners hun eigen buurt het beste kennen, is het heel goed denkbaar dat zij zelf een initiatief kunnen ontwikkelen waardoor de desbetreffende bibliotheek toch voort kan bestaan. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het inzetten van vrijwilligers of het combineren van de bibliotheek met andere (commerciële) functies.'* En: *'Hiermee wordt voor bibliotheekvoorzieningen een buurtinitiatiefrecht geïntroduceerd dat lijkt op het Britse model van een right to challenge of, mogelijk in sommige gevallen, een right to bid.'*²⁹

Het uitdaagrecht of *right to challenge* voor ingezetenen en maatschappelijke initiatieven wordt met het Wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau wettelijk verankerd en de Gemeentewet, de Provinciewet, de Waterschapswet en de Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba worden daartoe gewijzigd. Bij de toekomstige aanpassing van de Erfgoedwet kan een verwijzing naar dit uitdaagrecht worden opgenomen waarbij specifiek gemaakt dient te worden welke taken ten aanzien van erfgoed door maatschappelijke initiatieven in casu erfgoedgemeenschappen kunnen worden overgenomen.

Onder dit recht vallen ook de mogelijkheden voor bezwaar en beroep zoals opgenomen in Algemene Wet bestuursrecht (geldend vanaf 1 juli 2020) en de Wet Ruimtelijke Ordening (geldend vanaf 1 juli 2018). In lijn met FARO betreft het hier voornamelijk bezwaar en beroep tegen het afgeven van omgevingsvergunningen (verbouw, sloop, aanwijzing) en wijzigingen op bestemmingsplannen of besluiten betreffende erfgoed door de overheid. Bezwaar en beroep is mogelijk wanneer iemand belanghebbend is en dat wordt uitgelegd als dat de gevolgen van enige betekenis moeten zijn (waaronder op dichte fysieke afstand). FARO gaat uit van erfgoedgemeenschappen die zich groeperen rond bepaald erfgoed. Wanneer deze gemeenschappen echter bestaan uit individuen die bijvoorbeeld wat verder weg wonen (> 400 meter) of geen direct zicht hebben op, of belang hebben bij, specifiek erfgoed dan worden zij niet als belanghebbend gezien (zie o.a. het arrest van de Hoge Raad over de cultuur historische waarde van een haven:

<https://linkeddata.overheid.nl/front/portal/document-viewer?ext-id=ECLI:NL:RVS:2019:525>). In de Ruimtelijke Ordening worden dus 'belanghebbenden' veel beperkter gedefinieerd dan waar FARO van uit gaat. Anders gezegd, in de Ruimtelijke Ordening worden veel volgens FARO betrokkenen niet gezien als betrokkenen (ze worden niet-ontvankelijk verklaard).

We kunnen dus vaststellen dat het 'recht op cultureel erfgoed' uit het Verdrag van FARO soms op gespannen voet staat met wetgeving (met name ruimtelijke ordening).

Participatie

Het Verdrag van FARO plaatst mensen centraal in plaats van het cultureel erfgoed. Het is het individu en de erfgoedgemeenschap die bepalen wat erfgoed is in samenwerking met overheden en de erfgoedsector. Volgens de participatieladder – zoals die wel gehanteerd wordt bij burgerparticipatie in veel gemeenten -

²⁹ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?did=2014D20717&id=2014Z10353>

gaat het om de hoogste drie niveaus: zelf organiseren (organiseert zelf en voert uit), meebeslissen (is medeverantwoordelijk) en coproductie (werkt intensief met de overheid mee)³⁰.

Burgerparticipatie is onderwerp van het Wetsvoorstel Versterking participatie op decentraal niveau (in 2020 stemde de ministerraad op voorstel van de minister van BZK met het voorstel in) waarmee gemeenten en provincies kaders kunnen stellen in een participatieverordening:

*De regering beoogt met het wetsvoorstel te stimuleren dat gemeenten het beleid ten aanzien van de actieve betrokkenheid van inwoners en het uitdaagrecht herzien. Inwoners, ongeacht in welke gemeente zij wonen, moeten erop kunnen vertrouwen dat de wijze waarop zij bij verschillende fasen van beleid worden betrokken de uitkomst is van een transparant en democratisch proces, dat niet afhankelijk is van de welwillendheid van een daarvoor openstaande gemeente.*³¹

In de Erfgoedwet is de participatie van niet-experts bij bijvoorbeeld de aanwijzing van monumenten, archeologische monumenten, cultuurgoederen en verzamelingen niet opgenomen. De Erfgoedwet biedt in artikel 3.16 en 3.17 de mogelijkheid aan gemeenteraden en provinciale staten om erfgoedverordeningen vast te stellen. De verordeningen zien toe op het beheer en behoud van cultureel erfgoed gelegen binnen de desbetreffende gemeente/provincie dat van bijzonder belang is voor die gemeente en provincie vanwege *cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis*. Het belang van de erfgoedgemeenschap en de individuele burger (de betekenis die zij hechten aan erfgoed) ontbreken hier.

Zoals ook hierboven onder 'recht op erfgoed' toegelicht waarborgt de Wet Ruimtelijke Ordening dat bij een bestemmingsplan "**Belanghebbenden** (...) in de gelegenheid (worden) gesteld hun zienswijzen omtrent een voorgenomen nadere eis als bedoeld in het eerste lid naar voren te brengen."³² De definitie van belanghebbende is smaller dan die van de erfgoedgemeenschap of het individu dat waarde hecht aan erfgoed.

De Omgevingswet biedt ruimte voor participatie en een interactieve totstandkoming van omgevingsplannen (Artikel 23.3³³) dus voorafgaand aan het besluit. Die participatie bestaat uit informele participatie bij de voorbereiding van het besluit en de formele zienswijzenprocedure op grond van afdeling 3.4 Algemene wet bestuursrecht waarbij zienswijzen kunnen worden ingediend tegen het ontwerpbesluit.³⁴ De wet zegt dat er informele participatie moet plaatsvinden, maar niet hoe dat moet. De invulling van participatie is aan gemeenten en provincies. Daarbij gaat het bij om participatie om ontwikkelingen in de samenleving te volgen, participatie bij het maken van de omgevingsvisie en het omgevingsplan en

³⁰ https://vng.nl/files/vng/vng/Documenten/Extranet/Burgerzaken/bestanden_burgerparticipatie/Naar_buiten.pdf pagina 18 en 19, geraadpleegd oktober 2020

³¹ <https://www.internetconsultatie.nl/participatieverordening/document/5230>, geraadpleegd 18 december 2020.

³² <https://wetten.overheid.nl/BWBR0020449/2018-07-01>, artikel 3.6.4, geraadpleegd 18 december 2020.

³³ Alle artikelen in de omgevingswet met een relatie met participatie staan vermeld in Mr. H.A.J. Gierveld, Participatie in en onder de Omgevingswet, Tijdschrift voor omgevingsrecht, volume 2019, issue 3, pp. 65 – 68 <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/391770>

³⁴ M. Boeve, F. Groothuijse, Burgerparticipatie onder de omgevingswet, niet omdat het moet maar omdat het kan, Recht der werkelijkheid 2019 (40) 2.

participatie bij de behandeling van initiatieven en vergunningaanvragen³⁵. Alleen de laatste heeft een juridische status.

Informatieblad Participatie in de Omgevingswet³⁶: In de Omgevingswet wordt onder een participatieve aanpak verstaan: 'het in een vroegtijdig stadium betrekken van belanghebbenden (burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen) bij het proces van de besluitvorming over een project of activiteit'. De cruciale vraag bij de invoering van FARO is dus wie in de nieuwe omgevingswet nu exact wel en niet als 'belanghebbende' gezien worden. Met de huidige Wro is dat dus nogal beperkt.

We kunnen dus ook voor het FARO kernelement 'participatie' vaststellen dat dit soms op gespannen voet staat met de wetgeving en vooral de wetgeving op het terrein van de ruimtelijke ordening.

Erfgoedgemeenschap: meer interactie en samenwerking tussen burgers, de (formele) erfgoedsector, overheden en andere partijen

De term erfgoedgemeenschap komt niet terug in de Erfgoedwet, de Omgevingswet en de andere wetten. De term erfgoedgemeenschap komt terug in de regeling 'Vind elkaar in erfgoed, verken de FARO werkwijze' een pilotregeling bij het Fonds Cultuurparticipatie.³⁷ De definitie zoals gehanteerd in de regeling:

Erfgoedgemeenschap:

een groep mensen die een bijzondere waarde hecht aan specifieke aspecten van cultureel erfgoed en die deze aspecten op basis van vrijwillige inzet wil doorgeven aan toekomstige generaties

Deze definitie is niet gelijk aan die in het Verdrag van FARO.

In de regeling immaterieel erfgoed 2019 – 2020 bij het Fonds Cultuurparticipatie staat³⁸:

Erfgoedbeoefenaar: persoon die in zijn of haar vrije tijd actief is als deelnemer op het gebied van immaterieel erfgoed in een erfgoedgemeenschap;

Immaterieel erfgoed: cultuuruitingen van erfgoedgemeenschappen; een levende en dynamische vorm van erfgoed, waarbij de UNESCO-definitie wordt gevolgd zoals gehanteerd door Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN);

Kortom: voor wat betreft het (gebruik van) het begrip 'Erfgoedgemeenschap' stellen we vast dat hier een kans ligt op uitbreiding in relatie tot wet- en regelgeving.

³⁵ <https://vng.nl/artikelen/participatie>, geraadpleegd oktober 2020.

³⁶ https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20200128/regels_over_participatie/document3/f=/v15qnw56mv9m.pdf geraadpleegd oktober 2020.

³⁷ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2020-24926.html> geraadpleegd oktober 2020.

³⁸ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0042048/2019-03-28> geraadpleegd oktober 2020.

Erfgoed als hulpbron voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling

Erfgoed als hulpbron in ruimtelijke ontwikkeling is wettelijk geborgd voor zover het rijksmonumenten en archeologische waarden betreft (Erfgoedwet, Wet Ruimtelijke Ordening). Het brede erfgoed als hulpbron in sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling is niet geborgd in wet en regelgeving.

Wat betreft het begrip 'erfgoed als hulpbron' stellen we vast dat hier een kans ligt op uitbreiding in relatie tot wet- en regelgeving.

Onderwijs: erfgoed is onderwerp in educatie en opleidingen (inclusief vakmanschap en erfgoededucatie)

Geen onderwerp in wet en regelgeving.

Collectief digitaal geheugen (toegang)

Geen onderwerp in wet en regelgeving.

Rollen en verantwoordelijkheden overheden

Het behoud en beheer van cultureel erfgoed is een verantwoordelijkheid voor alle bestuurslagen met een algemene bestuurstaak. Dit wetsvoorstel [De Erfgoedwet] richt zich vooral op de bescherming van cultureel erfgoed dat op nationaal niveau van algemeen belang wordt gevonden. Daarin speelt de rijksoverheid een belangrijke rol, maar ook andere overheden zijn hier van belang³⁹.

De rollen en verantwoordelijkheden van overheden zoals opgenomen in het Verdrag van FARO zijn breder. Er ligt hier dan ook een kans op uitbreiding van geldende wet en regelgeving.

5.3 Overheidsbeleid

In deze paragraaf behandelen we de verhouding tussen de inhoud van het Verdrag van FARO en het erfgoedbeleid van de rijksoverheid, gemeenten en provincies in Nederland. Waar liggen bij ondertekening en invoering van het Verdrag van FARO de kansen en waar liggen mogelijke belemmeringen? Wij nemen daarvoor wederom de hoofdlijnen/kernelementen uit het Verdrag van FARO. Deze kernelementen hebben wij vergeleken met het erfgoedbeleid en erfgoedprogramma's van het ministerie van OCW (inclusief de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en het door OCW gesubsidieerde Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN)), de twaalf provincies en gemeenten. Naast de vergelijking op basis van

³⁹ Bundeling en aanpassing van regels op het terrein van erfgoed (Erfgoedwet), Memorie van toelichting, 34 109, Tweede Kamer, vergaderjaar 2014–2015, 34 109, nr. 3.

documentatieonderzoek spraken wij met vertegenwoordigers van de provincies en gemeenten, VNG, OCW en RCE.

De hoofdlijnen/kernelementen zijn:

- 1 **Nieuw perspectief:** cultureel erfgoed als hulpbron en houvast bij maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen (maatschappelijke betekenis).
- 2 **Brede definitie:** integrale en inclusieve benadering van erfgoed (alle vormen van erfgoed zijn gelijk)
- 3 **Democratisch beginsel:** iedereen moet toegang hebben tot erfgoed.
- 4 **Recht op cultureel erfgoed** en plicht het recht van de ander te respecteren.
- 5 **Participatie:** mens staat centraal in bepalen wat erfgoed is, waarborg brede en diverse benadering van wat erfgoed is.
- 6 **Erfgoedgemeenschap:** meer interactie en samenwerking tussen burgers, de (formele) erfgoedsector, overheden en andere partijen.
- 7 **Erfgoed als hulpbron** voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling.
- 8 **Onderwijs:** erfgoed is onderwerp in educatie en opleidingen (inclusief vakmanschap en erfgoededucatie).
- 9 **Collectief digitaal geheugen** (toegang).
- 10 **Rollen en verantwoordelijkheden overheden.**

5.3.1 OCW

Nieuw perspectief

De maatschappelijke betekenis van cultureel erfgoed is onderwerp van het cultuurbeleid van het rijk. Zie bijvoorbeeld Cultuur in een open samenleving (2018), een leefomgeving met karakter (p 15).

Erfgoed is een gemeenschappelijk goed voor de samenleving en heeft een belangrijke sociale waarde. Mensen geven betekenis aan hun leefomgeving door verhalen over en betrokkenheid bij erfgoed. Het kabinet erkent en waardeert de vele vrijwilligers die zich inzetten voor ons erfgoed. Het wil de inzet van mensen bij het behoud en de ontwikkeling van erfgoed stimuleren en ondersteunen. Erfgoed kan een schakel vormen tussen oud en jong, tussen verschillende groepen in de samenleving.

In Cultuur in een open samenleving (2018) wordt eveneens een relatie gelegd tussen “cultuur en essentiële waarden als vrijheid van meningsuiting, tolerantie en culturele diversiteit. Het erfgoed hoort bij die waarden” (p. 19).

Kortom: het ‘nieuw perspectief’ is dus al onderdeel is van het rijksbeleid cultuur 2021 – 2024.

Brede definitie

Zie hoofdstuk wet en regelgeving.

Democratisch beginsel

In de beleidsbrief Cultuur in een open Samenleving (2018) staat (pagina 5) het uitgangspunt dat iedereen toegang heeft tot cultuur (inclusief erfgoed):

De wettelijke basis voor de verantwoordelijkheid van de minister is de Wet op het specifiek cultuurbeleid: 'Onze Minister is belast met het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen; hij laat zich daarbij leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid'. In de uitwerking van het cultuurbeleid volgt het kabinet de Raad voor Cultuur:

[..]

Iedereen heeft, ongeacht leeftijd, culturele achtergrond, inkomen en woonplaats, toegang tot cultuur

Ook hier stellen we dus vast dat het kernelement 'democratisch beginsel' onderdeel is van het rijksbeleid cultuur 2021 – 2024.

Recht op erfgoed

In de beleidsbrief Cultuur in een open Samenleving (2018) staat (pagina 4)

Cultuur is daarom van en voor iedereen. Ongeacht de plek waar je woont, uit welk gezin je komt of welke culturele achtergrond je hebt, ongeacht leeftijd, geslacht, beperking of opleiding.

En op pagina 16 staat het uitdaagrecht om behoud en gebruik van erfgoed over de nemen:

Burgers en lokale verenigingen krijgen de mogelijkheid om zelf het initiatief te nemen voorstellen in te dienen voor het behoud en gebruik van erfgoed in hun directe omgeving (Right to challenge). Een voorbeeld vinden we in Groningen, waar bewoners in vijf dorpen rond Kloosterburen een aantal jaar geleden de wens hadden zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het erfgoed en de leefbaarheid van het gebied.

Het recht op erfgoed in het Verdrag van FARO gaat verder: het recht van eenieder om erfgoed te interpreteren en de plicht de betekenis (vrijheid en rechten) van erfgoed voor de ander te respecteren.

'Recht op erfgoed' is met andere woorden nog niet zo vergaand uitgewerkt in het rijksbeleid cultuur 2021-2024 als in het Verdrag van FARO.

Participatie

Ter voorbereiding van de ondertekening van FARO voert de RCE een programma uit waarin in nauwe samenwerking met tal van erfgoedorganisaties onderzocht wordt hoe burgerinitiatief en -participatie het beste kunnen worden gestimuleerd en gefaciliteerd en vanzelfsprekend kunnen worden in de erfgoedpraktijk in Nederland.

Het nieuwe Programma Cultuurparticipatie (2021 - 2024) een samenwerking tussen OCW, LKCA en het Fonds Cultuurparticipatie stimuleert onder andere de participatie in en met cultureel erfgoed.

In het huidige beleid wordt 'participatie' dus (verder) onderzocht en uitgewerkt met de ondersteuning van twee programma's.

Erfgoedgemeenschap

De term erfgoedgemeenschap en de structurele positionering hiervan in erfgoedbeleid vinden we alleen terug in het beleid immaterieel erfgoed van OCW. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) is het landelijk instituut in Nederland voor de cultuur van het dagelijks leven en het immaterieel erfgoed. Het Kenniscentrum is onderdeel van het Nederlands Openluchtmuseum en wordt gesubsidieerd door het ministerie van OCW.

Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) geeft een dynamische invulling aan het begrip 'erfgoedgemeenschap'. Een erfgoedgemeenschap vormt niet een statisch geheel maar is juist levend en open, net zoals ook immaterieel erfgoed dat is. In Nederland streven we naar een inclusieve benadering van 'gemeenschappen, groepen of individuen'.⁴⁰

Voor wat betreft het kernelement 'Erfgoedgemeenschap' constateren wij dat dit nog niet breed is opgenomen in het erfgoedbeleid.

Erfgoed als hulpbron voor sociale, culturele, economische en ruimtelijke ontwikkeling

Dit kernelement komt niet als zodanig terug in rijksbeleid, onderdelen hiervan wel in programma's zoals: Het programma Erfgoeddeal (2019 - 2022) dat werkt aan erfgoedinclusieve opgaves op een drietal hoofdthema's: 1 Klimaatadaptatie, 2 Energietransitie en duurzaamheid, en 3 Stedelijke groei en krimp. Het programma is opgezet in een samenwerking tussen OCW, BZK, IenW, LNV, IPO, VNG, FGM, FIM Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, LandschappenNL, RVB en de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit.⁴¹

⁴⁰ <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/page/2731/what-is-an-intangible-cultural-heritage-community>, geraadpleegd oktober 2020.

⁴¹ Ministerie van OCW, Samen werken aan een waardevolle leefomgeving, Erfgoeddeal, 2019.

Het nieuwe Programma Cultuurparticipatie (2021- 2024) een samenwerking tussen OCW, LKCA en het Fonds Cultuurparticipatie stimuleert onder andere de participatie van speciale doelgroepen in cultuur en legt relaties tussen cultuur en (vooral) het sociaal domein (armoede, beperkingen, nieuwkomers, ouderen, gezondheid).

'Erfgoed als hulpbron' komt dus weliswaar in meerdere programma's terug, maar lijkt nog niet structureel onderdeel van het rijksbeleid.

Onderwijs

Erfgoededucatie is te vinden in de kerndoelen voor het primair onderwijs, onder het leergebied Kunstzinnige Oriëntatie: 'De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed' (kerndoel 56).

Erfgoed is een verzamelnaam voor sporen uit het verleden die zichtbaar en tastbaar zijn in het heden en die een samenleving de moeite van het bewaren waard vindt. Zulke sporen vind je bijvoorbeeld in musea, archeologische vondsten, archieven, monumenten en landschappen, maar het zit ook in immateriële zaken, zoals tradities, verhalen, recepten en muziek.⁴²

In het voortgezet onderwijs is erfgoededucatie onderdeel van het geschiedenisonderwijs. Hulpmiddel daarbij is de Canon van Nederland.⁴³

Nederland kent een diversiteit aan erfgoedopleidingen op MBO, HBO en HO niveau.⁴⁴

FARO benadrukt de toepassing van erfgoed in alle onderwijsvormen, daar ligt nog een kans.

Collectief digitaal geheugen

In de beleidsbrief Cultuur in een open samenleving (pa. 16) wordt ingegaan op de digitalisering van erfgoed:

Het bereik van cultuur via internet is de afgelopen jaren gegroeid, ook voor erfgoed. Recent onderzoek in de landen van de Europese Unie laat zien dat ten minste de helft van de burgers zich via internet informeert over cultureel erfgoed. Voor Nederland ligt dit percentage veel hoger: 83 procent. Daarom vindt het kabinet het belangrijk te investeren in digitale toegankelijkheid van erfgoed. Digitale ontwerpbureaus bieden nieuwe mogelijkheden om erfgoed te beleven en de verhalen rondom erfgoed te delen. Schrijvers maken bijvoorbeeld dankbaar gebruik van gedigitaliseerde collecties van musea, archieven en bijzondere bibliotheken. Ook voor wetenschappers vormen gedigitaliseerde erfgoedcollecties belangrijke bronnen, die zij met nieuwe onderzoeksmethoden kunnen bevragen en analyseren.

⁴² <https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/kunst-cultuur/cultureel-erfgoed/>, geraadpleegd oktober 2020.

⁴³ <https://www.canonvannederland.nl/nl/primair-onderwijs/didactisch-concept/leerplan-slo/geschiedenis>, geraadpleegd oktober 2020.

⁴⁴ <https://www.erfgoedopleidingen.nl/index>, geraadpleegd oktober 2020.

Dit kernelement is verankerd in het rijksbeleid cultureel erfgoed.

Verantwoordelijkheden rijksoverheid en rollen overheden

Afspraken over de samenwerking en rolverdeling tussen overheden en de verantwoordelijkheden komen aan de orde in het Algemeen Kader Interbestuurlijke verhoudingen Cultuur en de bestuurlijke afspraken erfgoed met de provincies.

Wat betreft Cultureel Erfgoed vermeldt het Algemeen Kader:

Het Rijk richt zich op een goed functionerend systeem van zorg voor cultureel erfgoed (materieel en immaterieel) met bijbehorende wettelijke taken, financieel kader en kennisfunctie. Het rijk is verantwoordelijk voor het nakomen en doorwerken van internationale verplichtingen.

Het Rijk heeft een bestelverantwoordelijkheid voor een goed functionerend systeem van archiefzorg op grond van de Archiefwet. Rijk, gemeenten en na aanpassing van de Archiefwet ook de provincies zijn zorgdrager voor de eigen archiefbescheiden.⁴⁵

Wat betreft dit kernelement komt een deel van de verantwoordelijkheden en rollen uit het Verdrag van FARO in deze verantwoordelijkheden terug. De nadruk ligt hierbij wel nog op het behoud van cultureel erfgoed.

5.3.2 Provincies

Provincies zetten zich in voor het behoud en de ontwikkeling van het erfgoed en verbinden erfgoedbeleid met het ruimtelijk beleid. In hun structuurvisie kunnen provincies erfgoed borgen als provinciaal belang. Provincies hebben een regierol en zijn verantwoordelijk voor de gebiedsgerichte monumentenzorg op provinciaal niveau, voor de provinciale monumenten en voor de provinciale steunfunctie monumentenzorg, archeologie en musea.⁴⁶

Het erfgoedbeleid van provincies kent op hoofdlijn twee componenten: erfgoed in relatie tot het ruimtelijk beleid (cultuurhistorie: (rijks)monumenten, archeologie en cultuurlandschap) en erfgoed in relatie tot het cultuurbeleid (geschiedenis, identiteit, collecties, taal, verhalen en archieven en musea). Provincies hebben (subsidie)regelingen voor erfgoedprojecten en subsidiëren erfgoedorganisaties (waaronder de erfgoedhuizen), musea, archieven en de provinciale depots voor bodemvondsten en zijn betrokken bij de restauratie opleidingsprojecten. Hoe de provincies dat doen verschilt per provincie en wordt vastgelegd in cultuur- en erfgoedbeleidsnota's.

⁴⁵ Algemeen Kader Interbestuurlijke verhoudingen Cultuur Staatscourant 2012 nr. 8545 3 mei 2012.

⁴⁶ Ibidem.

Provincies geven aan dat er verwantschap is tussen de inhoud van het Verdrag van FARO en het beleid van provincies. Uitgaande van de hoofdlijnen/kernelementen van FARO zien zij de volgende kansen en belemmeringen.⁴⁷

Nieuw perspectief

Voor provincies is de nadruk op de brede maatschappelijke betekenis van erfgoed niet nieuw. De maatschappelijke meerwaarde komt terug in hun eigen beleid en projecten. Er ligt een kans om deze waarde nog verder te vergroten en erfgoed als hulpbron (nog) meer in te zetten. Enige belemmering hierbij is het feit dat sociaal beleid geen provinciale kerntaak is en slecht een deel van de provincies uit eigen beweging sociaal beleid voert.

Brede definitie

Ook de brede definitie die het Verdrag van FARO hanteert past bij provincies. Het provinciaal erfgoedbeleid raakt aan alle aspecten van erfgoed en aan erfgoed als middel en als doel. De brede definitie van erfgoed, gedragen door gemeenschappen, biedt volgens provincies een kans. Hier ligt dus een kans met als mogelijke belemmering dat de nadruk in het erfgoedbeleid bij een deel van de provincies op het ruimtelijk erfgoed (monumenten, archeologie en cultuurlandschap) ligt. Een andere belemmering die provincies zien betreft het waarderen van erfgoed (in relatie tot bescherming en bijvoorbeeld subsidies). Hoe waardeer je erfgoed wanneer alles erfgoed kan zijn?

Democratisch beginsel

Ook dit kernelement uit FARO wordt door provincies (h)erkend, de toegankelijkheid van erfgoed is echter lang niet overal in Nederland gegarandeerd. Als voorbeeld wordt gewezen op de monumentale kerken (PKN) die lang niet algemeen opengesteld worden. Punt is hier natuurlijk wel hoe het begrip 'toegankelijkheid' gedefinieerd wordt: is dat '24/7 toegankelijk', of voldoet het briefje 'sleutel tussen 14 en 16 uur om de hoek bij nummer 66 te bevragen' ook aan deze voorwaarde?

Recht op cultureel erfgoed

Het recht op cultureel erfgoed zoals omschreven in het Verdrag van FARO wordt door de meeste provincies als nieuw element gezien. Provincies zien hier kansen (meer nadruk op dialoog, meerstemmigheid, inclusiviteit en betrokkenheid van bijvoorbeeld jongeren) maar ook belemmeringen. Een recht op erfgoed leidt volgens provincies tot een subjectivering van erfgoed en dat kan ertoe leiden dat discussie en emotie een (te) grote rol kunnen gaan spelen. De vraag is hoe je daarvoor kaders gaat vastleggen en wie straks gaat bepalen/aanwijzen wat erfgoed is en wat niet.

Er zal volgens provincies ook altijd waardevol erfgoed zijn dat niet door gemeenschappen wordt opgepakt, simpelweg omdat het niet bekend is binnen de samenleving (je waardeert wat je kent).

⁴⁷ Uitkomsten van twee sessies met provincies op 6 en 12 oktober 2020.

Participatie

Bij het kernelement participatie zien provincies een relatie met dat wat de Omgevingswet voor provincies (en gemeenten) na invoering zal betekenen. Het ruimtelijk erfgoed maakt onderdeel uit van de Omgevingswet. Veel meer participatie, bewoners de ruimte geven in de leefomgeving: ruim baan voor bewoners. Daar zit volgens provincies al een deel van het FARO-gedachtengoed in verankerd. Provincies zien kansen voor erfgoed en het gedachtengoed van FARO bij het opstellen van de provinciale omgevingsvisies, het samen ontwikkelen. Dat past in de tijdsgeest van gemeenschappelijke waardebeoordeling. Participatie zit daarnaast ook al in de dagelijkse beleidspraktijk, maar provincies zien dat de bevolking meer betrokken kan zijn bij erfgoed, dat burgers ook echt een rol krijgen. Ook in het aanwijzen van erfgoed, bijvoorbeeld als het gaat om monumenten. Daar waar het erfgoed onder druk staat, keert de bevolking zich ook vaak tegen de overheid. Dit geeft een interessante en soms vervelende spanning. Je ziet dat die participatie iets op kan leveren qua bewustzijn, hoe belangrijk erfgoed is voor een mens. Hoe je een negatieve energie om kan zetten in iets positiefs. Provincies zien het Verdrag van FARO als erkenning dat dit belangrijk is en dat overheden daarin een rol hebben te vervullen en de verantwoordelijkheid om – hoe lastig ook- alle perspectieven een plek te geven. Er moet dus meer ruimte komen voor participatie en initiatief. Niet top-down, maar gezamenlijk uitvoering geven en met mogelijke deelname van iedereen. Niet alle provincies zijn even ver waar het gaat om betrokkenheid van burgers en gemeenschappen bij erfgoedbeleid. Bij sommige is de participatie beperkt tot op afzonderlijke onderwerpen of specifieke erfgoedcategorieën. Daar participeren burgers bijvoorbeeld in het betekenis geven en in stand houden van kleine monumentale objecten. Het brede beleid ruimtelijk erfgoed legt vooral de nadruk op behoud en niet in de verhalen die objecten kunnen vertellen. Immaterieel erfgoed daarentegen, leeft enorm in een groot deel van de provincies.

Erfgoedgemeenschap

De term erfgoedgemeenschap is in een paar provincies al in gebruik en ook het stimuleren van de totstandkoming van erfgoedgemeenschappen, vrijwilligers en de samenwerking van gemeenschappen met organisaties en overheden is onderdeel van provinciaal beleid. Hier ligt een kans.

Erfgoed als hulpbron

FARO benadrukt het belang van erfgoed (als hulpbron en houvast) bij grote veranderingen. Dit belang biedt de mogelijkheid voor provincies om erfgoed en identiteit een grotere rol te kunnen laten spelen in de grote veranderingen die plaatsvinden op het platteland. FARO benadrukt de verbinding van erfgoed met ruimtelijke ordening en dat kan provincies helpen om erfgoed (en structuren en gemeenschappen) beter te positioneren in de regionale planvorming.

FARO biedt de mogelijkheid om erfgoed nog meer in te zetten als verbindende kracht in de samenleving door gemeenschappen positie te geven en participatie te stimuleren en de mogelijkheid om samenwerking aan de te gaan met andere beleidsterreinen (zoals toerisme). Deze functie en rol van erfgoed wordt nu niet altijd benut door provincies, betrokkenen vinden het soms ook lastig. De locatie als uitgangspunt nemen kan soms helpen.

Onderwijs

Erfgoed is in provinciaal beleid onderwerp in educatie en opleidingen (inclusief vakmanschap en erfgoededucatie).

Collectief digitaal geheugen

Provincies stimuleren de digitalisering en de digitale toegang in bepaalde domeinen van erfgoed zoals archeologie en archieven. Een deel van de provincies ontsluit collecties digitaal en ondersteunt digitale toegang tot erfgoedprojecten.

Rollen en verantwoordelijkheden overheden

Of de huidige rol en verantwoordelijkheid van provincies passen, hangt af van de vraag hoe je omgaat met het Verdrag. Leidt het Verdrag tot aanvullingen op geldende afspraken, of komt het daarvoor in de plaats? Bij het laatste stellen de provincies de vraag wat dan nog de rol van de overheid is? Succesvolle invoering van het Verdrag vraagt om goede samenwerking en rolverdeling tussen rijksoverheid, provincies, erfgoedorganisaties en gemeenten.

De rol van de provincie bestaat nu vooral uit subsidies en regels. Provincies voorzien dat dit met de invoering van FARO zal uitbreiden en zij de gesprekken tussen gemeenschappen onderling, en met experts gaan faciliteren.

5.3.3 Gemeenten

Gemeenten zijn als bevoegd gezag op grond van de Monumentenwet 1988 en de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht verantwoordelijk voor instandhouding van de aangewezen rijksmonumenten binnen de gemeentegrens. Daarnaast kunnen zij autonoom een eigen gemeentelijk Monumentenbeleid opstellen. In het bestemmingsplan zal de gemeente de borging van zowel gemeentelijke- als rijksmonumenten zoveel als mogelijk vorm geven. En in een cultuurhistorische paragraaf zal zij het lokale erfgoed (zowel gebouwde monumenten als archeologische waarden) ten behoeve van het bestemmingsplan analyseren en waarderen.⁴⁸

Nederland is meer dan 350 gemeenten rijk die lang niet allemaal actief erfgoedbeleid voeren. Wel dragen gemeenten zorg voor de uitvoering van de wettelijke taken op het gebied van monumentenzorg en archeologie. De uitvoering verloopt via het ruimtelijk of omgevingsbeleid en de daarbij behorende vergunningverlening en handhaving. Binnen het onderzoek hebben wij met enkele gemeenten gesproken en daarom kunnen wij geen alomvattende uitspraken doen. Wel kunnen wij een aantal aspecten van de gemeentelijke praktijk benoemen die bij kunnen dragen of juist op gespannen voet staan met de inhoud van het Verdrag van FARO.

⁴⁸ Algemeen Kader Interbestuurlijke verhoudingen Cultuur Staatscourant 2012 nr. 8545 3 mei 2012

Door de nadruk op de wettelijke taken en de relatie met de regelgeving ruimtelijke ordening ervaren gemeenten een smalle focus op fysiek erfgoed dat een formele bescherming geniet. De brede definitie uit FARO, het democratisch beginsel en de nadruk op participatie komen daarin nu niet tot uiting. Gemeenten die naast de wettelijke taken erfgoedbeleid uitvoeren als onderdeel van cultuurbeleid zijn meer bekend met het erfgoed dat van waarde is voor de burger en de gemeenschap, de maatschappelijke betekenis van erfgoed, participatie en de rol van vrijwilligers. In enkele gemeenten ontstaan initiatieven om het brede cultuurbeleid en het erfgoedbeleid meer met elkaar te verbinden. Dit past bij het gedachtengoed van FARO. Maar in de meeste gemeenten wordt de verbinding tussen de fysieke plek of het object en het brede erfgoed en de erfgoedgemeenschap nog weinig gelegd.

De invoering van de omgevingswet en het integraal werken biedt de mogelijkheid om erfgoed een rol te geven in gebiedsontwikkeling en daarbij niet alleen uit te gaan van het formele beschermde erfgoed maar de brede betekenis van erfgoed voor de locatie. De betrokkenheid van burgers en gemeenschappen bij omgevingsbeleid en plannen kan deze rol versterken. Gemeenten benadrukken dat hiervoor meer bestuurlijk draagvlak voor cultureel erfgoed, voor de brede definitie van erfgoed en voor het FARO gedachtengoed nodig is. Een duidelijk kader en goede voorbeelden en kennisuitwisseling kan hierbij helpen. Binnen de ruimtelijke ontwikkeling groeit het bewustzijn over het immateriële en het sociale weefsel maar dit en daarbinnen erfgoed staan nog in de kinderschoenen. De verbreding van erfgoed vanuit Faro is een enorme kans om betere ruimtelijke plannen en ontwerpen te maken.

Gemeenten herkennen de maatschappelijke betekenis en functie van erfgoed door initiatieven in buurten en wijken (verhalen, geschiedenis, streek- en buurtmusea) De rol en betekenis biedt kansen voor andere initiatieven op lokaal niveau zoals right to challenge, buurt en wijkwerk, gebiedsgericht werken, inclusie. Gemeenten hebben ook veel ervaring met burgerparticipatie en experimenteren met co creatie en collectieve publieke samenwerkingen en deze ervaring biedt ook kansen bij de invoering van FARO.

5.4 Internationale verdragen

Deze paragraaf gaat in op de vraag welke internationale Verdragen van toepassing zijn op de hoofdlijnen/kernelementen van het Verdrag van FARO. Hierbij hebben wij de volgende vraag als uitgangspunt genomen:

- ③ Hoe verhoudt ondertekening en ratificatie van het Verdrag van FARO zich tot andere internationale verdragen die door Nederland zijn geratificeerd?

We hebben gekeken naar internationale verdragen die Nederland geratificeerd heeft - en die dus relevant zijn – raken aan FARO. We geven hier slechts een opsomming.

We hebben naar de volgende internationale verdragen gekeken:

- 1 Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld, Parijs, 16-11-1972

- 2 Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (herzien), Valletta, 16-01-1992
- 3 Europees landschapsverdrag, Florence, 20-10-2000
- 4 Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, Granada, 03-10-1985
- 5 UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003
- 6 UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, 2005
- 7 UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001
- 8 UNESCO-aanbeveling inzake de bescherming van traditionele cultuur en folklore, 1989
- 9 Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, New York, 16-12-1966
- 10 Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, New York, 10-12-1948
- 11 Participatierechten
- 12 Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap, Lissabon, 01-12-2009
- 13 Verordening Europees Burgerinitiatief, 01-01-2020
- 14 Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, New York, 16-12-1966

In deze paragraaf kijken we naar internationale verdragen die raken aan FARO. We hanteren daarbij dezelfde hoofdlijnen/kernelementen uit het Verdrag als in de vorige paragrafen. Daarbij staan enkele kernelementen samen onder één kopje (bv. participatie en erfgoedgemeenschap). De kernbegrippen 'Nieuw perspectief en rollen en verantwoordelijkheden overheden' komen in deze paragraaf niet aan de orde, omdat deze voor internationale vergelijkingen minder relevant zijn.

Mensenrechten, democratie, rechtsstaat

UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, 2005

Celebrating the importance of cultural diversity for the full realization of human rights and fundamental freedoms proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights and other universally recognized instruments. - p. 2.

Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, New York, 16-12-1966

Artikel 4: De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen dat ... de Staat deze rechten slechts mag onderwerpen aan bij de wet vastgestelde beperkingen en alleen voor zover dit niet in strijd is met de aard van deze rechten, en uitsluitend met het doel het algemeen welzijn in een democratische samenleving te bevorderen.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Article 1: Cultural diversity: the common heritage of humanity.

Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap, Lissabon, 01-12-2009; Verordening Europees Burgerinitiatief, 01-01-2020

Het Verdrag van Lissabon verwijst naar de drie grondbeginselen van democratische gelijkheid, representatieve democratie en participerende democratie. Dat laatste beginsel omvat onder meer de nieuwe mogelijkheid van het burgerinitiatief. - p. 3.

Mede dankzij het Parlement is het burgerinitiatief een toegankelijker en burgervriendelijker instrument van de participerende democratie geworden. - P. 6.

Participatie & erfgoedgemeenschap

Europees landschapsverdrag, Florence, 20-10-2000

Artikel 6.1B: Met de actieve deelname van de betrokken partijen, zoals vermeld in artikel 5, onderdeel c, en met het oog op een betere kennis van haar landschappen, verbindt elke Partij zich ertoe: de aldus geïdentificeerde landschappen te beoordelen, rekening houdend met de bijzondere waarde die eraan wordt toegekend door de belanghebbende partijen en de betrokken bevolking.

Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, Granada, 03-10-1985

Artikel 14. 1: Ter ondersteuning van het optreden van de overheid bij het vaststellen, het beschermen, het restaureren, het onderhouden en het beheren van, alsmede het aandacht vragen voor het architectonische erfgoed, verplicht iedere Partij zich ertoe: in de verschillende stadia van besluitvorming te zorgen voor passende structuren voor informatie, overleg en samenwerking tussen de centrale overheid, de regionale en de lokale overheden, culturele instellingen en verenigingen en het publiek;

UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003

Artikel 11.b: Elke staat die partij is: identificeert en definieert, als een van de in artikel 2, derde lid, bedoelde maatregelen inzake bescherming, de verschillende elementen van het op zijn grondgebied aanwezige immaterieel cultureel erfgoed, met de medewerking van gemeenschappen, groepen en relevante niet gouvernementele organisaties.

Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld, Parijs, 16-11-1972

Preambule: Overwegende dat, gezien de omvang en de ernst van de nieuwe gevaren die hen bedreigen, het de taak is van de gehele internationale gemeenschap deel te nemen aan de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van uitzonderlijke en universele waarde door het verlenen van gezamenlijke bijstand die, zonder in de plaats te treden van het optreden van de betrokken Staat, dit optreden op doeltreffende wijze aanvult.

Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, Granada, 03-10-1985

Preambule: Erkennend dat het architectonische erfgoed een onvervangbare weergave is van de rijkdom en de verscheidenheid van het culturele erfgoed van Europa, getuigt van de onschatbare waarde van ons verleden en het *gemeenschappelijke erfgoed is van alle Europeanen*.

Artikel 6.3: Iedere Partij verplicht zich ertoe: het particuliere initiatief voor onderhoud en restauratie van dit erfgoed te stimuleren.

Artikel 13: Ten einde de toepassing van dit beleid te vergemakkelijken, verplicht iedere Partij zich ertoe om, binnen haar mogelijkheden op het gebied van beleid en bestuur, een doeltreffende samenwerking te bevorderen tussen de diverse niveaus waarop wordt gewerkt aan het behoud van het architectonische erfgoed, de cultuur, het milieu en de ruimtelijke ordening.

UNESCO-aanbeveling inzake de bescherming van traditionele cultuur en folklore, 1989

Article A: Folklore (or traditional and popular culture) is the totality of tradition-based creations of a cultural community, expressed by a group or individuals and recognized as reflecting the expectations of a community in so far as they reflect its cultural and social identity...

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, New York, 10-12-1948

Artikel 2: Eenieder heeft aanspraak op alle rechten en vrijheden, in deze Verklaring opgesomd, zonder enig onderscheid van welke aard ook, zoals ras, kleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.

Artikel 2.1: Verder zal geen onderscheid worden gemaakt naar de politieke, juridische of internationale status van het land of gebied, waartoe iemand behoort, onverschillig of het een onafhankelijk, trust-, of niet-zelfbesturend gebied betreft, dan wel of er een andere beperking van de soevereiniteit bestaat.

Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap, Lissabon, 01-12-2009; Verordening Europees Burgerinitiatief, 01-01-2020

Het Europees burgerinitiatief (EBI) is een belangrijk instrument waarmee het concept van participerende democratie in de Europese Unie in de praktijk wordt gebracht. - p.1.

Met de nieuwe EBI-verordening kan een EU-burger ongeacht zijn verblijfplaats een burgerinitiatief steunen. - p. 4.

Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld, Parijs, 16-11-1972

Artikel 10: De Commissie kan te allen tijde overheidsorganisaties of particuliere organisaties of personen uitnodigen deel te nemen aan haar vergaderingen ten einde hen te raadplegen over bijzondere vraagstukken.

De Commissie betreft: Binnen het kader van de Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur wordt hierbij een Intergouvernementele Commissie voor de Bescherming van het Cultureel en Natuurlijk Erfgoed van Uitzonderlijke Universele Waarde opgericht (hierna te noemen de „Commissie voor het Werelderfgoed”). Zij wordt samengesteld uit 15 Staten die partij zijn bij deze Overeenkomst gekozen door Staten die partij zijn bij deze Overeenkomst

Europees landschapsverdrag, Florence, 20-10-2000

Artikel 5.c: Elke Partij verplicht zich ertoe: procedures in te stellen voor inspraak van het algemeen publiek, lokale en regionale autoriteiten en andere partijen die belang hebben bij de formulering en implementatie van het landschapsbeleid...

UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003

Erkennend dat gemeenschappen, met name inheemse gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen individuen, een belangrijke rol spelen bij het produceren, beschermen, onderhouden en opnieuw

creëren van immaterieel cultureel erfgoed, en aldus bijdragen aan de verrijking van de culturele diversiteit en menselijke creativiteit. - p. 1.

Artikel 15: Binnen het kader van zijn activiteiten voor de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed, streeft elke staat die partij is ernaar de breedst mogelijke deelname te waarborgen van gemeenschappen, groepen en, waar van toepassing, individuen die dergelijk erfgoed creëren, in stand houden en overdragen, en hen actief bij het beheer ervan te betrekken.

UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, 2005

Parties acknowledge the fundamental role of civil society in protecting and promoting the diversity of cultural expressions. Parties shall encourage the active participation of civil society in their efforts to achieve the objectives of this Convention. - p. 21.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Article 5: ... all persons have the right to participate in the cultural life of their choice and conduct their own cultural practices, subject to respect for human rights and fundamental freedoms.

Article 11: Market forces alone cannot guarantee the preservation and promotion of cultural diversity, which is the key to sustainable human development. From this perspective, the pre-eminence of public policy, in partnership with the private sector and civil society, must be reaffirmed.

Erfgoed als hulpbron

Europees landschapsverdrag, Florence, 20-10-2000

Preambule: Strevend naar duurzame ontwikkeling die gebaseerd is op een evenwichtige balans tussen sociale behoeften, economische bedrijvigheid en het milieu.

Artikel 1.e: "Landschapsbeheer", maatregelen, vanuit het oogpunt van duurzame ontwikkeling, ter waarborging van het regelmatig onderhouden van een landschap teneinde de veranderingen die voortvloeien uit maatschappelijke, economische en milieuprocessen te harmoniseren en in goede banen te leiden;

Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, Granada, 03-10-1985

Artikel 7: Iedere Partij verplicht zich ertoe ervoor te zorgen dat er maatregelen worden genomen ten einde in de directe omgeving van monumenten en binnen de architectonische eenheden van gebouwen alsmede in de waardevolle gebieden het leefmilieu te verbeteren.

Artikel 11: Rekening houdend met de architectonische en historische aard van het erfgoed, verplicht iedere Partij zich tot het bevorderen van: het zodanig aanpassen van oude gebouwen dat deze voor nieuwe doeleinden kunnen worden gebruikt.

UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, 2005

Being aware that cultural diversity creates a rich and varied world, which increases the range of choices and nurtures human capacities and values, and therefore is a mainspring for sustainable development for communities, peoples and nations. - p. 1.

Article 2.6: Cultural diversity is a rich asset for individuals and societies. The protection, promotion and maintenance of cultural diversity are an essential requirement for sustainable development for the benefit of present and future generations.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Article 3: Cultural diversity widens the range of options open to everyone; it is one of the roots of development, understood not simply in terms of economic growth, but also as a means to achieve a more satisfactory intellectual, emotional, moral and spiritual existence.

Recht op cultureel erfgoed & Democratisch beginsel

Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, New York, 16-12-1966

Artikel 15.1: De Staten die partij zijn bij dit Verdrag erkennen het recht van een ieder: Deel te nemen aan het culturele leven.

Artikel 1.1: Alle volken bezitten zelfbeschikkingsrecht. Uit hoofde van dit recht bepalen zij in alle vrijheid hun politieke status en streven zij vrijelijk hun economische, sociale en culturele ontwikkeling na.

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, New York, 10-12-1948

Artikel 27.1: Een ieder heeft het recht om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven van de gemeenschap, om te genieten van kunst en om deel te hebben aan wetenschappelijke vooruitgang en de vruchten daarvan.

Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, New York, 16-12-1966

Artikel 1.1: Alle volken bezitten het zelfbeschikkingsrecht. Uit hoofde van dit recht bepalen zij in alle vrijheid hun politieke status en streven zij vrijelijk hun economische, sociale en culturele ontwikkeling na.

Artikel 22.1: Een ieder heeft het recht op vrijheid van vereniging...

Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld, Parijs, 16-11-1972

Artikel 4: Elke Staat die partij is bij deze Overeenkomst erkent dat in eerste instantie op hem de verplichting rust de identificatie, de bescherming, het behoud, het toegankelijk maken en het overdragen aan komende generaties van het op zijn grondgebied liggende en in de artikelen 1 en 2 bedoelde cultureel en natuurlijk erfgoed te waarborgen. Hij dient zich daartoe tot het uiterste in te spannen voor zover zijn eigen hulpbronnen dat toelaten en, waar zulks ter zake dienende is, met gebruikmaking van internationale bijstand en samenwerking, welke hij zou kunnen verkrijgen, in het bijzonder op financieel, artistiek, wetenschappelijk en technisch gebied.

Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, Granada, 03-10-1985

Artikel 12: Erkennend dat het van belang is dat het publiek in staat wordt gesteld beschermde goederen te bezoeken, verplicht iedere Partij zich ertoe alle maatregelen te nemen opdat de gevolgen van dit openstellen voor het publiek, in het bijzonder de nodige voorzieningen voor het toegankelijk maken, geen aantasting betekenen voor de architectonische en historische aard van deze goederen en omgeving.

UNESCO-aanbeveling inzake de bescherming van traditionele cultuur en folklore, 1989

Article C: ... To this end, Member States should: establish national archives where collected folklore can be properly stored and made available.

Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed, Valletta, 1992

Artikel 9.2: Iedere Partij verplicht zich ertoe: de toegang van het publiek tot belangrijke bestanddelen van het archeologisch erfgoed, met name vindplaatsen, te bevorderen en het tentoonstellen aan het publiek van geselecteerde archeologische voorwerpen te stimuleren.

UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003

Artikel 13.d.2: Teneinde het op zijn grondgebied aanwezige immaterieel cultureel erfgoed te beschermen, te ontwikkelen en te promoten streeft elke staat die partij is ernaar: waarborgen van toegang tot het immaterieel cultureel erfgoed waarbij de gebruikelijke praktijken voor toegang tot specifieke aspecten van dergelijk erfgoed worden gerespecteerd.

Declaration on Race and Racial Prejudice, Paris, 1978

Article 3: ... guarantees respect for human rights; the right to full development implies equal access to the means of personal and collective advancement and fulfilment in a climate of respect for the values of civilizations and cultures, both national and world-wide.

Brede definitie erfgoed

Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, New York, 16-12-1966

Artikel 2.2: De Staten die partij zijn bij dit Verdrag verbinden zich te waarborgen dat de in dit Verdrag opgesomde rechten zullen worden uitgeoefend zonder discriminatie van welke aard ook, wat betreft ras, huidskleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.

UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003

Artikel 14.a: Elke staat die partij is streeft ernaar, door inzet van alle geëigende middelen: de erkenning van, het respect voor en de bevordering van het immaterieel cultureel erfgoed in de maatschappij te waarborgen.

UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, 2005

Article 2.3: The protection and promotion of the diversity of cultural expressions presuppose the recognition of equal dignity of and respect for all cultures, including the cultures of persons belonging to minorities and indigenous peoples.

UNESCO-aanbeveling inzake de bescherming van traditionele cultuur en folklore, 1989

Article D.a: ... Promoting a better understanding of cultural diversity and different world views, especially those not reflected in dominant cultures.

Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, New York, 16-12-1966

Artikel 26: Allen zijn gelijk voor de wet en hebben zonder discriminatie aanspraak *op gelijke bescherming door de wet*. In dit verband verbiedt de wet discriminatie van welke aard ook en garandeert een ieder gelijke en doelmatige bescherming tegen discriminatie op welke grond ook, zoals ras, huidskleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Article 6: While ensuring the free flow of ideas by word and image care should be exercised that all cultures can express themselves and make themselves known.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Preamble: Affirming that respect for the diversity of cultures, tolerance, dialogue and cooperation, in a climate of mutual trust and understanding are among the best guarantees of international peace and security.

Onderwijs

Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed, Valletta, 1992

Artikel 9: Iedere Partij verplicht zich ertoe: voorlichtingscampagnes te voeren om bij het publiek besef te kweken en te ontwikkelen van de waarde van het archeologische erfgoed voor het begrip van het verleden en de bedreigingen voor dit erfgoed.

Europees landschapsverdrag, Florence, 20-10-2000

Artikel 6.C: Elke Partij verbindt zich ertoe het volgende te bevorderen: onderricht op scholen en universiteiten waarin, binnen het kader van de relevante vakken, aandacht wordt geschonken aan de waarde van landschappen en de problemen die samenhangen met de bescherming, het beheer en de inrichting ervan.

UNESCO-aanbeveling inzake de bescherming van traditionele cultuur en folklore, 1989

Article E.d.: ... To promote a fair dissemination, Member States should: support existing units and the creation of new units for the production of educational materials, as for example video films based on recent fieldwork, and encourage their use in schools, folklore museums, national and international folklore festivals and exhibitions.

Declaration on Race and Racial Prejudice, Paris, 1978

Article 2.9: 2. Special measures must be taken to ensure equality in dignity and rights for individuals and groups wherever necessary, while ensuring that they are not such as to appear racially discriminatory. In this respect, particular attention should be paid to racial or ethnic groups which are socially or economically disadvantaged, so as to afford them, on a completely equal footing and without discrimination or restriction, the protection of the laws and regulations and the advantages of the social measures in force, in particular in regard to housing, employment and health; to respect the authenticity of their culture and values; and to facilitate their social and occupational advancement, especially through education.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Article 7: Promoting through education an awareness of the positive value of cultural diversity and improving to this end both curriculum design and teacher education.

Article 8: Incorporating, where appropriate, traditional pedagogies into the education process with a view to preserving and making full use of culturally appropriate methods of communication and transmission of knowledge.

UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003

Artikel 2.3: Voor de toepassing van dit Verdrag: wordt verstaan onder „bescherming” het nemen van maatregelen gericht op het waarborgen van de levensvatbaarheid van het immaterieel cultureel erfgoed, met inbegrip van identificatie, documentatie, onderzoek, behoud, bescherming, bevordering, versterking, overlevering, met name door formeel en informeel onderwijs, alsmede het revitaliseren van de diverse aspecten van dit erfgoed.

UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, 2005

Article 10: Parties shall: encourage and promote understanding of the importance of the protection and promotion of the diversity of cultural expressions, inter alia, through educational and greater public awareness programmes; cooperate with other Parties and international and regional organizations in achieving the purpose of this Article; endeavour to encourage creativity and strengthen production capacities by setting up educational, training and exchange programmes in the field of cultural industries. These measures should be implemented in a manner which does not have a negative impact on traditional forms of production.

Collectief digitaal geheugen

Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa, Granada, 03-10-1985

Artikel 17: De Partijen verplichten zich ertoe over hun beleid betreffende het behoud van het architectonische erfgoed informatie uit te wisselen omtrent: de door de nieuwe technologieën geboden mogelijkheden voor opsporing en registratie van objecten, bestrijding van het materiële verval, wetenschappelijk onderzoek, restauratiewerkzaamheden alsmede de wijzen van beheer en verbetering van het architectonische erfgoed.

UNESCO-verklaring Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit, 2001

Article 6: While ensuring the free flow of ideas by word and image care should be exercised that all cultures can express themselves and make themselves known. Freedom of expression, media pluralism, multilingualism, equal access to art and to scientific and technological knowledge, including in digital form, and the possibility for all cultures to have access to the means of expression and dissemination are the guarantees of cultural diversity.

Article 9: Encouraging “digital literacy” and ensuring greater mastery of the new information and communication technologies, which should be seen both as educational discipline and as pedagogical tools capable of enhancing the effectiveness of educational services.

UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, 2003

Artikel 13: Teneinde het op zijn grondgebied aanwezige immaterieel cultureel erfgoed te beschermen, te ontwikkelen en te promoten streeft elke staat die partij is ernaar: passende wettelijke, technische, administratieve en financiële maatregelen aan te nemen gericht op het: bevorderen van het opzetten of versterken van instellingen voor opleiding in het beheer van het immaterieel cultureel erfgoed en het overdragen van dergelijk erfgoed via fora en ruimtes die bestemd zijn voor de voorstelling of uitdrukking daarvan.

UNESCO-verdrag ter bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuroitingen, 2005

Article 12.d: Parties shall endeavour to strengthen their bilateral, regional and international cooperation for the creation of conditions conducive to the promotion of the diversity of cultural expressions, taking particular account of the situations referred to in Articles 8 and 17, notably in order to: promote the use of new technologies, encourage partnerships to enhance information sharing and cultural understanding, and foster the diversity of cultural expressions.

5.5 Samenvatting en conclusies

Voor de samenvattende bevindingen verwijzen we naar het hoofdrapport paragraaf 3.1.

6 Kernbegrippen

Inleiding

Dit deelonderzoek naar de centrale begrippen in het Verdrag van FARO en een voorstel voor een begrippenkader (A2) leidt tot verschillende deelproducten, die op elkaar voortbouwen:

- 🕒 In paragraaf 6.1 worden de begrippen in breedste zin gedefinieerd aan de hand van de verdragstekst en andere Nederlandse en Europese beleidsdocumenten.
- 🕒 Paragraaf 6.2 vormt een intermezzo waar nader ingegaan wordt op een concretisering van begrippen als (burger)participatie/initiatieven en recht op betrokkenheid: het Right to Challenge.
- 🕒 In paragraaf 6.3 worden de bevindingen kort samengevat.
- 🕒 In 6.4 wordt vervolgens aan de hand van deze analyse een voorstel voor een begrippenkader dat bij het werken in de geest van FARO toegepast kan worden gepresenteerd. Daarin is ook het werk van een speciale uitgebreide begeleidingscommissie brainstorm in verwerkt. Deze brainstorm vond op 11 mei 2020 plaats en ging vooral over het onderwerp 'kern van FARO /begrippen van FARO'.⁴⁹

De lezer met weinig tijd kan ook met paragraaf 6.4 beginnen en desgewenst terugbladeren naar de inventarisatie in de voorgaande paragrafen. De lezer met echt heel weinig tijd verwijzen we naar het hoofdrapport (paragraaf 3.2).

6.1 Hoofdbegrippen FARO en relatie met begrippen uit Nederlands cultuurbeleid

Inleiding

Het Verdrag van FARO hanteert een aantal kernbegrippen. Welke zijn dit en op welke wijze worden deze begrippen in het Verdrag gedefinieerd (en toegepast)? Worden dezelfde begrippen al gebruikt in Nederland en zo ja met welke definitie en is die definitie vergelijkbaar met die in het Verdrag of wijkt die daarvan af?

Om deze vragen te beantwoorden hebben wij de belangrijkste begrippen die gerelateerd zijn aan de principes van het Verdrag van FARO geïnventariseerd en inzichtelijk gemaakt. Dit hebben wij uitgevoerd aan de hand van een documentenanalyse van zowel Nederlandse als Europese beleidsdocumenten en verdragsteksten. We hebben hiervoor de volgende documenten geraadpleegd:

- 🕒 Verdrag van FARO (waaronder ook de Vlaamse vertaling en de Nederlandse concept-vertaling).

⁴⁹ Aangezien ondertussen het Corona-virus/Covid-19 had toegeslagen, vond deze brainstorm – met een flinke vertraging – virtueel plaats via Webexx. Deelnemers waren: Caro Burggraaf (FCP), Carl Steinmetz (expert hyperdiversiteit), Lucas Meijs (hoogleraar Volunteering, Civil Society and Businesses), Albert van der Zeijden (Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland), Davida de Hond (Programmaker CODA en zelfstandig adviseur), Riet de Leeuw (OCW), Robert Oosterhuis (OCW), Michaëla Hanssen (RCE), Gábor Kozijn (RCE), Wim Burggraaff (OCW), Hans Cok (BZK), Michael Miltenburg (OCW), Jody in t Groen (OCW). Daarnaast participeerden DSP-onderzoekers Annelies van der Horst en Paul van Soomeren. Technische en inhoudelijke begeleiding werd verzorgd door Kenny van Lith en Renze Portengen (OCW). Door deze begeleiding en de zeer uitgebreide voorbereiding was het mogelijk om via video conferencing toch een heel interactieve en innovatieve sessie te organiseren, inclusief het werken in subgroepen, het vervaardigen van een word Cloud etc.

- ③ Toelichting/Uitleg Verdrag van Faro (Explanatory Report).
- ③ Cultuur in een open samenleving (Cultuurbrief minister van OCW met visie 2020 en verder 2018).
- ③ Erfgoed Telt: de betekenis van erfgoed voor de samenleving (Brief minister van OCW 2018 met visie tot en met 2021).
- ③ Omgevingswet (invoering naar verwachting per 2022).
- ③ Erfgoedwet (juli 2016).
- ③ Uitgangspunten Cultuurbeleid 2021-2024 Cultuur voor iedereen OCW juni 2019.
- ③ Cultuurbeleid 2021-2024 (stedelijke en regionale profielen).
- ③ Informatieblad 'Participatie in de Omgevingswet'.
- ③ Participatie en burgerschap, vrijwilligersbeleid, lokaal en provinciaal cultuurbeleid en crossovers/co-creatie.
- ③ Beleidsnota 2017-2020 Gedeeld Cultureel Erfgoed (verkorte versie).
- ③ Beleidskader Internationaal Cultuurbeleid 2017-2020.
- ③ Uitgangspunten Cultuurbeleid 2021-2024.
- ③ UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed.

Hieronder geven wij weer wat de hoofdbegrippen van Faro zijn en welke definitie er in de Verdragstekst aan die begrippen gegeven wordt inclusief een toelichting. Wat Nederland verstaat onder die begrippen moet deels nog worden vastgesteld. Dit onderzoek levert inhoud aan om bij het maken van die keuze te ondersteunen.

Cultureel erfgoed

FARO

“Cultureel erfgoed is een verzameling van hulpbronnen geërfd uit het verleden waarmee mensen zich identificeren, onafhankelijk van het bezitten ervan, als een reflectie en uitdrukking van hun voortdurend evoluerende waarden, overtuigingen, kennis en tradities. Het omvat alle aspecten van de omgeving resulterend uit de interacties tussen mensen en plaatsen doorheen de tijd”. (Uit de Vlaamse en concept Nederlandse vertaling).

Toelichting:

- ③ Iedereen heeft het recht om van cultureel erfgoed te genieten, zich ermee te identificeren, erbij betrokken te zijn en/ of een bijdrage te leveren en moet men het cultureel erfgoed van een ander respecteren.
- ③ Er wordt in algemene zin gesproken over 'mensen': “... *hulpbronnen geërfd uit het verleden waarmee mensen zich identificeren, onafhankelijk van het bezitten ervan, als ...*”. Het gaat daarbij dus om 'iedereen', 'alle Nederlanders', 'alle burgers'. Of het alle mensen in de wereld zijn of alleen Europese ingezetenen (of mensen die zich in Europa bevinden) blijft open. Het belang van het stimuleren van een dialoog en relaties tussen individuen en gemeenschappen wordt aangemoedigd (artikel 7). Dit om begrip en respect voor elkaar op te brengen binnen Europa.

- 🕒 Centraal element is: alle personen hebben het recht om zich te identificeren met en betrokken te zijn bij het cultureel erfgoed van hun keuze, en de plicht om tegelijkertijd de rechten en vrijheden van anderen respecteren. Interessant en relevant daarbij is de zinsnede "...onafhankelijk van het bezitten ervan ...". Het begrip bezit (eigendom) lijkt hier gerelativeerd te worden en dat lijkt strijdig met het eigendomsrecht (Boek 5 Nederlandse Burgerlijk Wetboek. Art. 1):
 - Eigendom is het meest omvattende recht dat een persoon op een zaak kan hebben.
 - Het staat de eigenaar met uitsluiting van een ieder vrij van de zaak gebruik te maken, **mits** dit gebruik niet strijdt met rechten van anderen en de op wettelijke voorschriften en regels van ongeschreven recht gegronde beperkingen daarbij in acht worden genomen.
- 🕒 Iemand die bijvoorbeeld een schilderij in bezit/eigendom heeft kan dat bezit ontoegankelijk en dus 'onzichtbaar' maken – zich beroepend op het burgerlijk wetboek - waardoor identificatie en betrokkenheid bemoeilijkt of zelfs onmogelijk wordt. Het BW geeft hier echter ook al aan dat daarbij een 'mits' geldt (die de vet gemaakte mits in het voorgaande). In de toelichting op FARO wordt ook ingegaan op de belangen van publiek versus particulier met name bij de bescherming van cultureel erfgoed (zie artikel 4c en 5a⁵⁰). Daarbij wordt het beginsel van proportionaliteit genoemd. Bevorderen van dialogen tussen culturen en religies. Cultureel erfgoed kan gebruikt worden voor vrede, interpersoonlijk en intercultureel contact.

Opvallende zaken: Verdrag van FARO zet de mens centraal en daarmee is erfgoed datgeen waar mensen zich mee identificeren en betrokken bij zijn. En mensen zijn hier *alle* burgers (in de hele wereld of in Europa ... dat is nog een open vraag). Dit komt in de definitie ook terug in de vorm van 'interacties tussen mensen en plaatsen'. Menselijke actie speelt hierbij een centrale rol en cultureel erfgoed is dan ook een niet statisch begrip, maar wordt steeds opnieuw gedefinieerd door mensen en is daarmee dus dynamisch. Dat betekent ook dat het Verdrag cultureel erfgoed in de meest brede zin van het woord bedoelt. Iedereen heeft het recht op participatie in (het identificeren, aanwijzen, beheren en overdragen van) cultureel erfgoed. Cultureel erfgoed is ook bron en middel voor vrede, dialoog en wederzijds begrip, conflictpreventie en respect. Cultureel erfgoed is een alomvattend begrip, er wordt geen onderscheid gemaakt tussen roerend en onroerend erfgoed, materieel en immaterieel erfgoed en formeel (= vastgelegd in wet en regelgeving) en informeel erfgoed (= dat wat mensen als erfgoed ervaren).

Nederland

In Nederland is de bescherming van cultureel erfgoed ondergebracht in de Erfgoedwet (2016) en de aankomende Omgevingswet. De Erfgoedwet en de Omgevingswet geven de volgende definities van cultureel erfgoed:

⁵⁰ "Het is belangrijk om grenzen te stellen aan het publieke belang, daarbij erkennend dat het kan indruisen tegen particuliere belangen. Het beginsel van proportionaliteit moet worden toegepast omdat immers niet alles kan worden beschermd." (Toelichting op artikel 5a Faro; ETS – nr. 1999 27-10-2005).

🕒 **Erfgoedwet.**

“Uit het verleden geërfde materiele en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelde waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden” (bron: Staatsblad Erfgoedwet).

- 🕒 **Omgevingswet.** De omgevingswet richt zich vooral op de fysieke leefomgeving. De relatie van de fysieke leefomgeving is het sterkst met het onroerende deel van cultureel erfgoed (bron: memorie van toelichting omgevingswet; brede blik op erfgoed).

In de Omgevingswet wordt een brede definitie van cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving gehanteerd. Hierbij richt de wet zich op (gebouwde en aangelegde) monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurlandschappen en ander cultureel erfgoed – roerend of immaterieel erfgoed – dat via het omgevingsplan aan een specifieke locatie te verbinden is, zoals een haven voor historische schepen of een corsowagenbouwplaats (bron: website RCE).

In de Omgevingswet is cultureel erfgoed dus gericht op de elementen die verband houden met de fysieke leefomgeving, maar ook de immateriële aspecten ervan⁵¹. En participatie van burgers in het ontwikkelen van lokale omgevingsvisies en plannen is een belangrijk uitgangspunt.

- 🕒 **Verschil Erfgoedwet en Omgevingswet (van website erfgoed):** De omgang met het cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving is geregeld in de Omgevingswet. Erfgoed kan ook een rol spelen bij het ontwikkelen van een omgevingsvisie. De duiding van cultureel erfgoed en de zorg voor cultuuroederen in overheidsbezit staat in de Erfgoedwet.

Opvallende zaken: ook in de Erfgoedwet wordt de interactie tussen mens en omgeving benoemd. In de omgevingswet is erfgoed alleen op elementen gericht die verband houden met de fysieke leefomgeving en daarmee verschilt deze definitie van die in het Verdrag van FARO. Uit de definities in beide wetten wordt niet duidelijk hoe alomvattend het begrip erfgoed moet worden opgevat.

Verenigde Naties (UNESCO)

- 🕒 **Definitie cultureel erfgoed van UNESCO** (bron vertaald uit: Convention concerning the protection of the World cultural and natural heritage, 1972⁵²): Onder ‘cultureel erfgoed’ verstaan we:
monumenten: bouwkundige werken, monumentale beeldhouwwerken en schilderijen, archeologische elementen of bouwwerken, inscripties, grottekeningen of combinaties van

⁵¹ Dat wil zeggen dat immaterieel erfgoed in zoverre relevant kan zijn dat het direct of indirect voorwerp is of kan zijn van de toedeling van functies aan locaties in het omgevingsplan. Denk bijvoorbeeld aan het toedelen van een functie aan een locatie die samenhangt met een (lokaal) volksgebruik dat wordt aangemerkt als immaterieel cultureel erfgoed.

⁵² <https://www.unesco.nl/sites/default/files/2018-11/Werelderfgoedconventie.pdf>, geraadpleegd 9-12-2019.

bovenstaande onderdelen, met een unieke en universele waarde op het gebied van geschiedenis, kunst of wetenschap. **groepen gebouwen:** groepen losstaande of aan elkaar verbonden gebouwen, die vanwege hun architectuur, gelijksoortigheid of plek in het landschap van universele waarde zijn op het gebied van geschiedenis, kunst of wetenschap. **gebieden en opgravingen:** door de mens gemaakte kunstwerken of kunstwerken die deels door mensen, deels door de natuur gemaakt zijn, waaronder archeologische opgravingen, die unieke en universele waarde hebben op het gebied van geschiedenis, esthetiek, etnologie of antropologie.

🕒 **Immaterieel erfgoed** is een afzonderlijk op zichzelf staand verdrag van UNESCO⁵³. Zie de definitie en de domeinen daar:

- 1 The “intangible cultural heritage” means the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage. This intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity. For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development.
- 2 The “intangible cultural heritage”, as defined in paragraph 1 above, is manifested inter alia in the following domains:
 - a. oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage;
 - b. performing arts;
 - c. social practices, rituals and festive events;
 - d. knowledge and practices concerning nature and the universe;
 - e. traditional craftsmanship⁵⁴.

De definitie van UNESCO is interessant in het kader van FARO. UNESCO breidt de definitie van erfgoed aanmerkelijk uit. NL heeft het verdrag geratificeerd en gebruikt het om beleid mee te voeren.

Europees

Definitie Open methode van coördinatie-werkgroep (OMC):

“Cultureel erfgoed bestaat uit rijkdommen die uit het verleden zijn geërfd, in alle vormen en aspecten – materieel, immaterieel en digitaal (van oorsprong digitaal en gedigitaliseerd), waaronder monumenten, opgravingen, landschappen, vaardigheden, gebruiken, kennis en uitingen van menselijke creativiteit, alsmede collecties die worden bewaard en beheerd door openbare en

⁵³ UNESCO 2003, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Zie: <https://ich.unesco.org/en/convention>

⁵⁴ <https://ich.unesco.org/en/convention>

particuliere instellingen zoals musea, bibliotheken en archieven. Het is in de loop der eeuwen gevormd door de interactie tussen cultuuruitingen van de verschillende beschavingen die Europa hebben bevolkt.” (bron: participatief beheer van cultureel erfgoed).

Erfgoedgemeenschap

FARO

“Een erfgoedgemeenschap is samengesteld uit mensen die waarde hechten aan specifieke aspecten van cultureel erfgoed die zij, binnen het kader van publieke actie, willen behouden en aan toekomstige generaties willen overdragen” (Uit de Nederlandse vertaling).

Toelichting (bij het FARO kaderverdrag)⁵⁵:

- ⦿ Legt nadruk op de samenwerking tussen de verschillende erfgoedgemeenschappen in Europa en niet als term die zich richt op alle professionals die zich bezighouden met erfgoed-gerelateerde activiteiten.
- ⦿ Een erfgoedgemeenschap wordt gedefinieerd als een variabele groep. Zonder verwijzing naar etniciteit of andere traditionele indelingen en scheidslijnen. In interactie met anderen wordt een individu deel van een erfgoedgemeenschap.
- ⦿ De erfgoedgemeenschap kan een verschillende grondslag hebben. Van taal, religie tot gedeelde waarde, geschiedenis of gedeelde interesse.
- ⦿ Erfgoedorganisaties kunnen deel uitmaken van een erfgoedgemeenschap.
- ⦿ De definitie vereist in beginsel geen actie. Men kan lid zijn van een erfgoedgemeenschap door eenvoudig specifiek cultureel erfgoed te waarderen of door te geven.

Opvallende zaken: Het Verdrag van FARO gaat bij erfgoedgemeenschappen niet uit van een definitie van erfgoedgemeenschap volgens traditionele scheidslijnen zoals taal, herkomst, Sociaal Economische Status (SES), of religie. Wanneer mensen ergens een waarde aan hechten/betekenis aan geven, bijvoorbeeld vanuit een specifieke interesse, dan zijn zij daardoor onderdeel van een erfgoedgemeenschap. Verder legt het Verdrag ook een relatie met andere Europese erfgoedgemeenschappen en ziet voordelen in samenwerking tussen erfgoedgemeenschappen binnen Europa.

Nederland

- ⦿ Bron: Immaterieel erfgoed als proeftuin van een mondialiserende samenleving – Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) (2018):
In de definitie van Unesco gaat het bij immaterieel erfgoed om cultuuruitingen waarmee ‘gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen, individuen’ zich identificeren (p. 7). Groepen en individuen’ die zich willen inzetten voor hun immaterieel erfgoed en dit graag willen doorgeven aan

⁵⁵ Council of Europe ETS – nr. 199 FARO 27-10-2005

toekomstige generaties. Unesco maakt een onderscheid tussen beoefenaars (practitioners) en beheerders (custodians), mensen vanuit de erfgoedgemeenschappen die activiteiten organiseren en/of zich inzetten voor beheer en behoud (p. 8).⁵⁶

- ③ Bron: Rapport vrijwilligers en erfgoed in Noord-Brabant: "Een erfgoedgemeenschap is een groep mensen die zich vanuit interesse en intrinsieke motivatie voor het erfgoed formeert in een sociaal verband en zich op vrijwillige basis in haar vrije tijd bezighoudt met cultureel erfgoed."
- ③ Bron: website immaterieel erfgoed van het verdrag van UNESCO: "Bij een immaterieel erfgoedgemeenschap gaat het om een groep, of groepen mensen, of soms zelfs een individu, die zich inzetten rond een bepaalde vorm van immaterieel erfgoed, het praktiseren en door willen geven aan volgende generaties."⁵⁷

Gemeenschappelijk erfgoed

FARO

In het Verdrag van FARO wordt een gemeenschappelijk erfgoed van Europa genoemd. Dit bestaat uit:

- ③ Alle vormen van cultureel erfgoed in Europa die samen een gedeelde bron van herinneringen, begrippen, identiteit, cohesie en creativiteit vormen en
- ③ De idealen, principes en waarden, die afgeleid worden van de ervaring die gewonnen wordt door vooruitgang en voorbij conflicten, die de ontwikkeling koesteren van een vreedzame en stabiele samenleving, gebaseerd op respect voor de rechten van de mens, de democratie en de rechtstaat.

Toelichting:

- ③ Het gemeenschappelijk erfgoed van Europa bestaat volgens de definitie van FARO uit twee onafscheidelijke elementen:
 - 1 Cultureel erfgoed: gericht op het collectief geheugen van mensen in Europa.
 - 2 Gedeeld intellectueel erfgoed: gericht op overeengekomen sociale waarden die het 'Europese ideaal' vormen van hoe een maatschappij moet functioneren.
- ③ Wordt in wezen gevormd door een gedeelde ervaring en gedeelde betrokkenheid en waarborg voor mensenrechten en democratische beginselen.
- ③ interacteert/ is in wisselwerking met de overeengekomen democratische, politieke en sociale idealen van Europa; dit om een gemeenschappelijke Europese verantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed te genereren.

⁵⁶ https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/media/inline/2018/12/5/kennisagenda_immaterieel_erfgoed_nederland.pdf, geraadpleegd 9-12-2019.

⁵⁷ De volledige UNESCO-definitie luidt als volgt: The "intangible cultural heritage" means the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage. This intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity. For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development.

Opvallende zaken: Bij het gemeenschappelijke erfgoed van Europa speelt met name een gedeelde ervaring en betrokkenheid/ toezegging voor mensenrechten en democratische beginselen een centrale rol. Heeft met name tot doel om respect voor elkaar te krijgen, ter ondersteuning van culturele diversiteit en duurzame ontwikkeling. Verder is een gedeelde Europese verantwoordelijkheid ook een belangrijk uitgangspunt. Belangrijk hierbij is dat het de leden van de Raad voor Europa betreft (grotendeels de Eurovisie songfestival landen en niet alleen de lidstaten van de Europese Unie).

Nederland

- ③ Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Item Gedeeld Cultureel Erfgoed): “Nederland deelt een verleden met veel landen en culturen over de hele wereld. Deze verbindingen hebben allerlei sporen achtergelaten die ons herinneren aan de rijke en complexe geschiedenis die we samen delen. Zoals gebouwen, archieven, scheepswrakken, museale collecties en immaterieel erfgoed. Deze sporen van een gedeelde geschiedenis noemen we gedeeld cultureel erfgoed” (bron: website RCE).⁵⁸
- ③ Beleidskader internationaal cultuurbeleid: ‘gedeeld cultureel erfgoed’. Wereldwijd heeft Nederland in de loop van de geschiedenis veel sporen achtergelaten en culturele invloeden mee teruggenomen, zowel tastbare als immateriële. Behoud, beheer en ontsluiting van dit ‘gedeeld cultureel erfgoed’ is in alle gevallen een zaak van internationale samenwerking. We delen immers een gemeenschappelijk verleden. Hierin is niet alleen een rol weggelegd voor de overheid; het essentiële belang van burgerparticipatie in duurzaam behoud en (her-)bestemming van erfgoed wordt steeds duidelijker.
- ③ Het nieuwe Internationaal Cultuurbeleid beleidskader (oktober 2019): Cultureel erfgoed staat in binnen- en buitenland steeds meer in de belangstelling. Geen wonder: erfgoed laat zien waar je vandaan komt. De bescherming van erfgoed is ook nauw verbonden met discussies over onze leefomgeving, veranderingen als verstedelijking en krimp en met duurzaamheid. Nederland werkt in EU, Raad van Europa en UNESCO-verband samen met andere landen om erfgoed in crisisgebieden te beschermen. Ook zet Nederland zich internationaal in voor immaterieel erfgoed. Erfgoed draagt, zeker als er sprake is van een gedeelde geschiedenis, bij aan dialoog en wederzijds begrip. Samenwerking, vooral met landen waarmee Nederland een (koloniaal) verleden deelt, blijft daarom in 2021-2024 belangrijk. Aansluiting op actuele thema’s en prioriteiten in de doellanden is gewenst om vanuit een dialoog samen te werken. We richten ons op duurzaam behoud, beheer en toegankelijkheid van erfgoed en archieven, met ruimte voor de verschillende perspectieven op de gedeelde geschiedenis.⁵⁹ We zetten de gecoördineerde inzet door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), het Nationaal Archief (NA), DutchCulture en de posten in de landen waarmee Nederland een historische relatie heeft voort.⁶⁰ Het Kenniscentrum voor Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) brengt als nieuwe samenwerkingspartner zijn expertise in.⁶¹

⁵⁸ Het GCE is een programma van OCW, waar met 10 landen uitvoering aan wordt gegeven. Deze definitie komt overigens uit een andere denkrichting, maar hanteert hetzelfde begrip.

⁵⁹ Mede op advies van de Raad voor Cultuur in ‘Cultuur dichtbij, dichtbij cultuur’, p. 108.

⁶⁰ Zie paragraaf ‘Landen’ voor een overzicht.

⁶¹ Naast de genoemde directe uitvoeringspartners wordt – waar mogelijk en relevant – gebruik gemaakt van adviesverlening door of samenwerking met andere (multilaterale) erfgoedorganisaties, waaronder het Fonds voor Cultuurparticipatie, The International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), en UNESCO.

Opvallende zaken: Bij Nederlandse definitie van gedeeld erfgoed lijkt met name de gedeelde geschiedenis (wereldwijd) een centrale rol te spelen. Het Verdrag van Faro betreft hier meer (Europese) democratische beginselen, gedeelde waarden, mensenrechten, respect en culturele diversiteit bij.

Duurzame ontwikkeling

Volgens de definitie van de VN-commissie Brundtland uit 1987 ('Our common future') is duurzame ontwikkeling een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar te brengen. Door de UN zijn 17 doelen voor duurzaamheid geformuleerd te bereiken in 2030.⁶²

FARO

- ③ De nadruk leggend op de waarde en het potentieel van cultureel erfgoed dat op verstandige wijze wordt ingezet als een hulpbron voor duurzame ontwikkeling en kwaliteit van leven in een samenleving die zich voortdurend ontwikkelt.
- ③ De rol van cultureel erfgoed bij de opbouw van een vreedzame en democratische samenleving en bij de processen van duurzame ontwikkeling en de bevordering van culturele diversiteit.
- ③ De bescherming van het cultureel erfgoed te bevorderen als centrale factor in de onderling versterkende doelen van duurzame ontwikkeling, culturele diversiteit en hedendaagse creativiteit.

Nederland

Volgt de definitie van de VN-commissie Brundtland uit 1987 ('Our common future'). Zie hierboven. De definitie raakt aan de positie van erfgoed (behoud voor toekomstige generaties) en aan de rol en bijdrage van erfgoed aan een duurzame samenleving.

Internationaal

"Cultural aspects play a pivotal role for the 2030 Agenda to be successful. Cultural rights, heritage, diversity and creativity are core components of human and sustainable development."

(Bron: Culture in the Sustainable Development Goals - 2018)

De 17 sustainable development goals (SDG's) van de UN betreffen:

- 1 End poverty in all its forms everywhere.
- 2 End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture.
- 3 Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages.
- 4 Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all.
- 5 Achieve gender equality and empower all woman and girls.
- 6 Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all.

⁶² Zie ook UN 2015 Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (Nederlandse vertaling: <https://www.sdg-nederland.nl/wp-content/uploads/2016/10/17-Doelstellingen-Om-Onze-Wereld-Te-Transformeren.pdf>)

- 7 Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all.
- 8 Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all.
- 9 Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation.
- 10 Reduce inequality within and among countries.
- 11 Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable.
- 12 Ensure sustainable consumption and production patterns.
- 13 Take urgent action to combat climate change and its impacts.
- 14 Conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development.
- 15 Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss.
- 16 Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels.
- 17 Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development.⁶³

 Bron: Brundtland report (1987)

*In essence, sustainable development is a process of change in which the exploitation of resources, the direction of investments, the orientation of technological development; and institutional change are all in harmony and enhance both current and future potential to meet human needs and aspirations.*⁶⁴

 Bron: UNESCO (2005)

*Being aware that cultural diversity creates a rich and varied world, which increases the range of choices and nurtures human capacities and values, and therefore is a mainspring for sustainable development for communities, peoples and nations.*⁶⁵

Bevordering culturele diversiteit

FARO

De rol van cultureel erfgoed bij de opbouw van een vreedzame en democratische samenleving en bij de processen van duurzame ontwikkeling en de bevordering van culturele diversiteit;

De bescherming van het cultureel erfgoed te bevorderen als centrale factor in de onderling versterkende doelen van duurzame ontwikkeling, culturele diversiteit en hedendaagse creativiteit;

⁶³ http://www.agenda21culture.net/sites/default/files/culturesdgs_web_en.pdf & https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/swd-key-european-actions-2030-agenda-sdgs-390-20161122_en.pdf.

⁶⁴ <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.

⁶⁵ <https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/passeport-convention2005-web2.pdf>.

Initiatieven aan te moedigen waarmee de kwaliteit van de inhoud wordt versterkt en wordt getracht de diversiteit van talen en culturen in de informatiemaatschappij te waarborgen.

Nederland

🕒 *Bron: Code Diversiteit & Inclusie (2019)*

De Code Diversiteit & Inclusie is een gedragscode van, voor en door de Nederlandse culturele en creatieve sector over diversiteit en inclusie. Het doel van de code is dat de culturele en creatieve sector de brede diversiteit van de Nederlandse samenleving representeert. Een basisvereiste is dat de sector gelijkwaardig toegankelijk is voor iedereen: als maker, producent, werkende en publiek. Zo wordt de sector van iedereen. Iedereen draagt er op eigen wijze aan bij. Iedereen wordt gewaardeerd om wie hij of zij is, wordt gerespecteerd en gehoord en voelt zich er thuis.^{66 67}

Definities uit de code:

Diversiteit: De code gebruikt de term diversiteit om aan te geven dat mensen op een reeks van zichtbare en onzichtbare kenmerken van elkaar verschillen en met elkaar overeenkomen. Diversiteit is een gegeven. Mensen verschillen van elkaar. De verschillen betekenen iets voor ieders positie in de samenleving en de kansen die men krijgt. Ze sturen ons gedrag en denken. Niet iedereen is zich daar altijd van bewust. De verschillen spelen altijd in samenhang een rol. Identiteitsvorming vindt plaats door de unieke combinatie van deze verschillen. De code is van origine gericht op culturele diversiteit. Daarnaast geef de code ruimte aan meer vormen van verschil, zoals gender, beperking, seksuele oriëntatie, religie, sociaaleconomische status, opleidingsniveau en leeftijd. Bij diversiteit in jouw organisatie en jouw werk gaat het om de vraag in welke mate de diversiteit van de samenleving gerepresenteerd is in de vier P's van programma, publiek, personeel en partners.

Inclusie: De term inclusie verwijst naar hoe je met verschillen en overeenkomsten omgaat. De kracht van diversiteit en de voordelen ervan worden benut wanneer het unieke van elk individu wordt (h)erkend en verwelkomd. Daarvoor moet je leren elkaar te waarderen, niet ondanks, maar juist dankzij de verschillen en overeenkomsten die er zijn. Het is essentieel dat iedereen onderdeel is van de besluitvorming en de mogelijkheid heeft om ideeën aan te dragen. Inclusie is de mate waarin makers, producenten, werkenden en publiek van alle identiteiten - zichtbaar of niet - zichzelf kunnen zijn en zich veilig en gerespecteerd voelen.

Toegankelijkheid: Waar de code spreekt over toegankelijkheid wordt de brede definitie ervan bedoeld, bestaande uit:

- 🕒 fysieke toegankelijkheid;
- 🕒 bereikbaarheid van voorzieningen;
- 🕒 informatieve toegankelijkheid;
- 🕒 digitale toegankelijkheid;
- 🕒 sociale toegankelijkheid;
- 🕒 financiële toegankelijkheid.

⁶⁶ http://codeculturelediversiteit.com/wp-content/uploads/2019/11/Code-Diversiteit-Inclusie_DEF.pdf.

⁶⁷ FARO vat culturele diversiteit iets anders op dan de Code. Zie ook de UNESCO conventie 2005.

Europa/Wereld

- 🕒 *Bron: Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions (2005)(UNESCO)*

Dit verdrag heeft tot doel:

- de diversiteit van cultuuruitingen te beschermen en te bevorderen;
- het respect voor de diversiteit van cultuuruitingen te bevorderen, alsook de bewustwording op lokaal, nationaal en internationaal vlak van de waarde van die diversiteit;
- de internationale samenwerking en solidariteit in een geest van partnerschap te versterken teneinde met name de capaciteiten van de ontwikkelingslanden om de diversiteit van cultuuruitingen te beschermen en te bevorderen, te verhogen.⁶⁸

- 🕒 *Bron: UNESCO (2005)*

“Cultural diversity” refers to the manifold ways in which the cultures of groups and societies find expression. These expressions are passed on within and among groups and societies. Cultural diversity is made manifest not only through the varied ways in which the cultural heritage of humanity is expressed, augmented and transmitted through the variety of cultural expressions, but also through diverse modes of artistic creation, production, dissemination, distribution and enjoyment, whatever the means and technologies used.⁶⁹

- 🕒 *Global Heritage Fund (2019)*

We envision a world where people are empowered through heritage to develop local opportunities, bridge cultural diversity, and protect our shared human history for future generations.⁷⁰

Recht op betrokkenheid bij erfgoed

FARO

Erkendend dat alle personen het recht hebben betrokken te zijn bij het cultureel erfgoed van hun keuze, waarbij zij de rechten en vrijheden van anderen eerbiedigen, als een aspect van het recht om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven, zoals vervat in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) van de Verenigde Naties en gewaarborgd door het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten (1966).

Aanvullend

Recht om deel te nemen aan het culturele leven, zoals omschreven in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens; (artikel 27):

- Eenieder heeft het recht om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven van de gemeenschap, om te genieten van kunst en om deel te hebben aan wetenschappelijke vooruitgang en de vruchten daarvan.
- Eenieder heeft het recht op de bescherming van de geestelijke en materiële belangen, voortvloeiende uit een wetenschappelijk, letterkundig of artistiek werk, dat hij heeft voortgebracht.

⁶⁸ https://wetten.overheid.nl/BWBV0004039/2010-01-09/0/Verdrag_1/Verdragtekst_1/HoofdstukIV/Artikel9#Verdrag_2.

⁶⁹ <https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/passeport-convention2005-web2.pdf>

⁷⁰ <https://globalheritagefund.org/who-we-are/beyond-monuments/>

- c. iedereen, individueel of collectief, het recht heeft de voordelen van het cultureel erfgoed te ondervinden en bij te dragen aan de verrijking ervan.
- d. de uitoefening van het recht op cultureel erfgoed alleen onderworpen mag zijn aan die beperkingen die in een democratische samenleving noodzakelijk zijn om het publieke belang en de rechten en vrijheden van anderen te beschermen.
- e. The protection and promotion of [culture](#) is a human rights imperative. The right to take part in cultural life guarantees the right of everyone to access, participate in and enjoy culture, cultural heritage and cultural expressions. A human-centred approach to development based on mutual respect and open dialogue among cultures is key to safeguarding heritage, strengthening creative industries, and encouraging cultural pluralism. The full realization of this right depends on concrete steps for the conservation, development, and diffusion of culture. (<https://en.unesco.org/human-rights/cultural-life>).

Nederland

Nederlands beleid is gebaseerd op hier genoemde verdragen en verklaringen.

Europa/Wereld

🕒 *Bron: Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948)*

Everyone, as a member of society, has the right to social security and is entitled to realization, through national effort and international co-operation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights indispensable for his dignity and the free development of his personality.⁷¹ (*culturele rechten: recht om deel te nemen en bij te dragen aan cultuur, recht om de eigen taal te spreken, bescherming van auteursrecht en van de eigen naam, vrijheid van wetenschappelijk onderzoek*).

🕒 *Bron: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)*

The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone: a. To take part in cultural life (artikel 15).⁷²

🕒 *Bron: European Commission (2018)*

Access to heritage as a fundamental right of all and the need to encourage a people-centred approach to cultural heritage are also listed among the objectives of the European Year of Cultural Heritage 2018.⁷³

⁷¹ https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

⁷² <https://wetten.overheid.nl/BWBV0001016/1979-03-11>.

⁷³ <https://rm.coe.int/Faro-convention-topical-series-article-5-making-heritage-accessible-mu/16808ae097>.

Participatie

FARO

Hoewel er geen definitie is opgesteld krijgt participatie een belangrijke rol binnen het Verdrag. We geven een overzicht van de punten die we vanuit het Verdrag onder participatie scharen.

- ③ De deelnemers aan het Verdrag van FARO zullen een economisch en sociaal klimaat moeten kweken dat participatie aan culturele erfgoedactiviteiten steunt.
- ③ Participatie wordt gestimuleerd door het recht tot genieten en/ of bijdragen aan cultureel erfgoed voor iedereen te benadrukken.
- ③ Er moeten wettelijke, financiële en professionele kaders ontwikkeld worden die het voor iedereen en alle organisaties mogelijk maken om tot actie te komen.
- ③ Iedereen moet aangemoedigd worden om deel te nemen aan het proces van cultureel erfgoed (identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie) en aan de publieke reflectie en het debat die cultureel erfgoed biedt.
- ③ Alle standpunten moeten worden geïnventariseerd en meegewogen voorafgaande aan acties en beslissingen over erfgoed.
- ③ De rol van vrijwilligersorganisaties moet men erkennen.
- ③ Er moeten stappen ondernomen worden om de toegang tot erfgoed te verbeteren.

Opvallende zaken: geen definitie van het begrip. Betreft vooral het betrekken van mensen en gemeenschappen (iedereen), aanmoedigen en ruimte bieden om deel te nemen, benadrukken van het belang van vrijwilligersorganisaties.

Nederland

Participatie is een breed begrip en wordt op verschillende manier gedefinieerd. Hieronder volgen enkele definities die in Nederland worden gehanteerd:

- ③ De wettelijke basis voor de verantwoordelijkheid van de minister van OCW is de Wet op het specifiek cultuurbeleid: 'Onze Minister is belast met het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen; hij laat zich daarbij leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid'. Dit impliceert 'participatie'. De cultuurbrief 'Cultuur in een open samenleving' (2018) van het Kabinet aan de kamer gaat over de waarde van cultuur en bevat een uitwerking van de plannen in het regeerakkoord van Rutte III. Participatie nu en in de toekomst (duurzaamheid!) staat hierin centraal (opdat "ook toekomstige generaties hiervan blijven genieten en het erfgoed blijven beleven"). Belangrijke punten: cultuur is van iedereen en deelname/participatie van iedereen is dus cruciaal; daarnaast is cultuur grenzeloos. Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/03/12/cultuur-in-een-open-samenleving>.
- ③ Informatieblad Participatie in de Omgevingswet: In de Omgevingswet wordt onder een participatieve aanpak verstaan: 'het in een vroegtijdig stadium betrekken van belanghebbenden (burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen) bij het proces van de besluitvorming

over een project of activiteit'. De wet bevat specifieke regels voor participatie bij het projectbesluit en de omgevingsvergunning.

- ③ Monitor burgerparticipatie ProDemos: 'Burgerparticipatie is een manier van beleidsvoering waarbij burgers, individueel of georganiseerd, direct of indirect, de kans krijgen om invloed uit te oefenen op de ontwikkeling, uitvoering en/of evaluatie van beleid' (Monitor Burgerparticipatie, Peters 2010).
- ③ Website Movisie: "Bij burgerparticipatie gaat het om het betrekken van en de betrokkenheid van burgers bij overheidsbeleid. Maar ook om het nemen van initiatieven, het inspelen op ideeën en denkracht van inwoners door burgerinitiatieven te faciliteren."
- ③ De participatieladder geeft verschillende participatievormen/niveaus gerangschikt naar maatschappelijke betrokkenheid. De participatievormen zijn (van laag naar hoog): informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en gezamenlijk bestuur (bron: website omgevingswet).

Europees

OMC-werkgroep over Participatief Beheer van Cultureel Erfgoed⁷⁴:

"Participatie (bij besluitvorming, creatieve processen, betekenisvorming) houdt in dat het publiek als een actieve gesprekspartner wordt gezien, die kan worden geraadpleegd over (of in elk geval wordt betrokken bij) het plannen en creëren van het cultuuraanbod." - p.20

"Over het algemeen streeft men er bij publieksparticipatie naar om mensen die mogelijkwerwijs getroffen kunnen worden door of geïnteresseerd zijn in een actie en/ of beslissing, of iedereen die over relevante informatie beschikt, bij het proces te betrekken. Het geldende principe hierbij is dat deze groepen het recht hebben om bij de besluitvorming te worden betrokken en om mee te denken over hoe ze willen participeren. Bij publieksparticipatie gaat het er idealiter om dat de inbreng van het publiek invloed heeft op de beslissing. Participatie houdt ook in dat deelnemers feedback krijgen over de mate waarin hun bijdrage van invloed is geweest op de beslissing." - p.37

"Bovendien is participatie geen strategisch onderhandelingsproces ('als ik dit krijg, geef ik jou dat'). Participatie wordt juist gekenmerkt door wederzijds respect en wederzijdse belangstelling." - p.22

'Participatief beheer van cultureel erfgoed streeft er in het kader van publieke acties naar belanghebbenden ter zake – m.a.w. overheidsinstanties en -organen, private partijen, organisaties uit het maatschappelijk middenveld, ngo's, de vrijwilligerssector en belangstellenden – actief te betrekken bij het beslissen, plannen, uitvoeren, monitoren en evalueren van beleid en programma's inzake cultureel erfgoed, teneinde de toerekenbaarheid en transparantie van investeringen met overheidsgelden te verhogen en openbaar vertrouwen in beleidsbeslissingen op te bouwen.' - p.23

⁷⁴ Europese Unie (2018). file:///C:/Users/Eigenaar/Downloads/EU_Rapport_Participatief_Beheer_2018.pdf. Geraadpleegd 24-08-2020.

“Burgerschap wordt gedefinieerd als deelname aan het maatschappelijk middenveld en het gemeenschapsleven, ongeacht nationaliteit. Het recht op participatief beheer van cultureel erfgoed kan en moet niet worden beperkt tot EU-burgers.” - p.24

Initiatieven

FARO

Onderstaand geven we een punt weer dat we vanuit het Verdrag onder initiatieven scharen.

- ② Initiatieven van vrijwilligers die de rollen van openbare overheden aanvullen moeten gerespecteerd en aangemoedigd worden.

Nederland

- ② *Bron: Right to challenge*, een voorstudie naar de mogelijkheden voor een algemene regeling voor het ‘Right to challenge’ en andere burgerinitiatieven in Nederland:

“Daar waar het gaat om individuele burgers of groepen burgers die zich inzetten voor een taak of belang waarmee zij een bijdrage willen leveren aan de (lokale) samenleving, wordt vaak een burgerinitiatief genoemd.”

- ② Definitie Movisie en de Nationale Ombudsman:

‘Onder burgerinitiatieven verstaan we initiatieven van individuele burgers of groepjes burgers die zich inzetten om een bijdrage te leveren aan de (lokale) samenleving. Dat kan te maken hebben met individuele ondersteuning van medeburgers, de leefbaarheid van de buurt of de sociale cohesie. Het initiatief kan betrekking hebben op anderen maar ook wel op de initiatiefnemers zelf. Kenmerk van het burgerinitiatief is dat er geen gevestigde organisatie achter zit. Het gaat om de eigen ideeën en inzet van burgers.’

Sociale cohesie

FARO

“Artikel 3: De partijen komen overeen het begrip van het gemeenschappelijk erfgoed van Europa te bevorderen, dat bestaat uit:

alle vormen van cultureel erfgoed in Europa die samen een gedeelde bron van herinnering, begrip,

identiteit, **cohesie** en creativiteit vormen”. En artikel 8c: “het versterken van de **sociale cohesie** door een gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid te kweken ten aanzien van de plaatsen waar mensen leven;”

In FARO wordt de definitie van ‘(sociale) cohesie’ niet geëxpliciteerd. Het begrip ‘cohesie’ komt overigens in heel veel andere zinsneden van FARO in vergelijkbare woorden terug: bijvoorbeeld als “dialogo tussen culturen en religies” en “grotere synergie van de competenties van alle betrokken publieke institutionele en private actoren”. De essentie: meer samen/samenhang.

Nederland

In Nederland wordt het begrip 'sociale cohesie' breed geïnterpreteerd. We geven hiervan de volgende definitie:

🕒 *Bron Ensie:*

"Sociale cohesie is de term die wordt gebruikt om de samenhang in een samenleving aan te duiden. Met sociale cohesie kan men aangeven op welke manier mensen uit verschillende groepen uit de samenleving met elkaar omgaan, bijvoorbeeld rijken en armen."

🕒 *Bron: Sociale cohesie en sociaal beleid. 1997:*

"De interne bindingskracht van een sociaal systeem (een gezin, een groep, een organisatie, een universiteit, een stad, een samenleving als geheel)"

Sociale cohesie is dus in de eerste plaats een systeemkenmerk en geen persoonlijk kenmerk, zoals nationaliteit of het aantal vrienden dat iemand heeft. In de tweede plaats kan sociale cohesie betrekking hebben op verschillende sociale systemen (zoals een gezin, een vereniging of een samenleving) en op verschillende schaalniveaus. Sociale cohesie op het ene schaalniveau leidt niet per definitie tot cohesie op een hoger schaalniveau (Pahl 1991). Schuyt (1997) wijst er in dit verband op dat sociale binding per definitie scheiding oplevert, namelijk van al degenen die niet het bepaalde groepsonderscheidende kenmerk bezitten.

Europees

🕒 *Bron: Council of Europe, Towards an active, fair and socially cohesive Europe:*

"Social cohesion is the capacity of a society to ensure the well-being of all its members, minimising disparities and avoiding marginalisation. Society's capacity to manage differences and divisions and ensure the means of achieving welfare for all members."

6.2 Participatie, initiatief en Right to Challenge (RtC)

Deze paragraaf is een intermezzo waarbij wij dieper ingaan op een concrete vorm van '(burger) participatie', '(burger)initiatieven' en 'recht op betrokkenheid bij erfgoed' - drie begrippen die we hiervoor al tegenkwamen en die in het huidige regeringsakkoord genoemd wordt: de Right to Challenge (het Uitdaagrecht).

🕒 *Regeerakkoord:*

Het kabinet Rutte III biedt ruimte aan initiatieven van burgers en verenigingen in de samenleving. In overleg met gemeenten willen wij daarom via een Right to challenge-regeling burgers en lokale verenigingen de mogelijkheid geven om een alternatief voorstel in te dienen voor de uitvoering van

collectieve voorzieningen in hun directe omgeving. Daarbij gaat het om zaken als het onderhoud van een park, het beheer van sportvelden of andere maatschappelijke voorzieningen. Daarnaast gaan we samen met enkele gemeenten experimenteren met een recht op overname, waarbij lokale verenigingen of buurtbewoners het eerste recht krijgen om maatschappelijke voorzieningen over te nemen en de bijbehorende functie voort te zetten.

(bron: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/burgerschap/burgerparticipatie>).

Cultuur in een open samenleving: In de cultuurbrief *Cultuur in een open samenleving* wordt benadrukt dat (cultureel) erfgoed een verbindende kracht voor de samenleving is, het voor iedereen is en een belangrijke sociale waarde heeft. Daarnaast worden mensen gestimuleerd om actief te participeren met *right to challenge*. Hieronder enkele citaten:

“Erfgoed is daarmee een mooi voorbeeld van hoe cultuur een verbindende kracht in onze samenleving kan zijn. In een tijd waarin het lijkt alsof sociale verbanden vluchtiger worden en maatschappelijke tegenstellingen toenemen, is dat een niet te onderschatten waarde. Daarom is het belangrijk dat zo veel mogelijk mensen – van jongs af aan - meedoen aan cultuur; het maken of er gewoon van genieten. Deelnemen aan cultuur is een manier om deel te nemen en mede vorm te geven aan de samenleving - een essentieel element van burgerschap.”

“Volkscultuur (immaterieel erfgoed) is wat mensen samen beoefenen en wat hen verbindt. Dat is van betekenis voor ons gesprek over identiteit en diversiteit. Het kabinet vindt een eigentijdse en brede benadering van belang. Het gaat om cultuuruitingen van alle groepen die in Nederland wonen, van ouderen en jongeren, van het vak van molenaar tot het Rotterdams Zomercarnaval. Het kabinet vindt het belangrijk aan te sluiten bij de eigentijdse benadering in het culturele veld; ook jonge designers laten zich inspireren door oude ambachten en maken nieuwe, eigentijdse producten.”

“Erfgoed is een gemeenschappelijk goed voor de samenleving en heeft een belangrijke sociale waarde. Mensen geven betekenis aan hun leefomgeving door verhalen over en betrokkenheid bij erfgoed. Het kabinet erkent en waardeert de vele vrijwilligers die zich inzetten voor ons erfgoed. Het wil de inzet van mensen bij het behoud en de ontwikkeling van erfgoed stimuleren en ondersteunen. Erfgoed kan een schakel vormen tussen oud en jong, tussen verschillende groepen in de samenleving.”

“Burgers en lokale verenigingen krijgen de mogelijkheid om zelf het initiatief te nemen voorstellen in te dienen voor het behoud en gebruik van erfgoed in hun directe omgeving (Right to challenge).” ⁷⁵

Erfgoed telt: In *Erfgoed Telt; de betekenis van erfgoed voor de samenleving* ⁷⁶ worden de drie hoofdthema's van het erfgoedbeleid verder geconcretiseerd. De drie hoofdthema's zijn:

⁷⁵ Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/03/12/kabinet-waardeert-cultuur-met-flinke-investeringen>.

⁷⁶ Ministerie Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2018).

https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/beleidsnotas/2018/06/22/erfgoed-telt-de-betekenis-van-erfgoed-voor-de-samenleving/Erfgoed_telt_juni_2018.pdf. Geraadpleegd 24-08-2020.

- 1 instandhouding van erfgoed
- 2 de leefomgeving en
- 3 de verbindende kracht van erfgoed.

Vooraf het laatstgenoemde thema heeft raakvlakken met het Verdrag van Faro: erfgoed als verbindend middel om mensen samen te brengen en het vergroten van het bereik bij verschillende doelgroepen. Van belang daarbij is natuurlijk het vergroten van de zichtbaarheid en toegankelijkheid van erfgoed en educatie over erfgoed. Maar ook participatie is terug te vinden in de vorm van de waardering voor vrijwilligers en de ontwikkeling van de *right to challenge*-regeling. Concrete onderdelen van het thema 'de verbindende kracht' is dan ook de (digitale) toegankelijkheid van erfgoed te vergroten, ondersteuning van vrijwilligers en investeren in de erfgoededucatie. Hieronder enkele citaten:

"Een belangrijke uitdaging is om alle inwoners bij het erfgoed te betrekken. Dat kan alleen als de verhalen die over het erfgoed verteld worden zo veel mogelijk mensen aanspreken en aansluiten op de samenstelling en belangstelling van de inwoners van het Nederland van nu. In een tijd waarin tegenstellingen lijken toe te nemen, is die verbindende kracht van erfgoed een niet te onderschatten waarde. Daarom is het belangrijk dat zo veel mogelijk mensen – van jongs af aan – het erfgoed beleven en hierbij betrokken zijn. Meer diversiteit – in de verhalen die worden verteld en in het personeel van organisaties – draagt bij aan het bereiken van een ander en meer divers publiek." - p.20

"Via het onderwijs komen alle kinderen, ongeacht hun achtergrond, in aanraking met erfgoed. Dit kabinet vindt het van belang dat cultuur verankerd is in het primair en voorgezet onderwijs."

"Het kabinet waardeert de inzet van vrijwilligers. Zij zijn voor het behoud en de beleving van erfgoed onmisbaar. Door hun inzet, passie en kennis dragen ze zorg voor de instandhouding en toegankelijkheid van erfgoed. Ook vormen ze door hun enthousiasme een belangrijke schakel naar een groter en meer divers publiek."

"Digitalisering biedt kansen voor de zichtbaarheid en toegankelijkheid. Jongeren met wie voor deze brief gesprekken zijn gevoerd, benadrukten het grote belang van inzet van digitale media. Het kabinet vraagt het Netwerk Digitaal Erfgoed om een toolkit om nieuwe doelgroepen, zoals jeugd, online beter te bereiken en kennis te laten maken met erfgoed."

"Het regeerakkoord noemt een right to challenge-regeling om initiatieven vanuit de samenleving ruimte te bieden."

"Het kabinet zet in 2020 en 2021 de landelijke regeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie voor projecten op het gebied van erfgoededucatie in het primair onderwijs voort."

- ③ Cultuurbeleid 2021-2024 (Stedelijke en regionale profielen): de stedelijke en regionale profielen bieden aanknopingspunten voor samenwerking op thema's als cultuurparticipatie en cultuureducatie.
- ③ Adviesbrief van de Raad voor de Leefomgeving en de Raad voor Cultuur, 2017 – 'Brede blik op erfgoed': In deze adviesaanvraag beperken de opstellers zich tot de definitie van cultureel erfgoed zoals die in de memorie van toelichting van de Omgevingswet is beschreven. Relevant te benoemen is het advies van de Raad dat het opstellen van omgevingsvisies kansen bieden om vroegtijdig een discussie over erfgoedwaarden aan te gaan. De Raden benoemen dat Erfgoed een middel is om burgers te betrekken bij omgevingsvisies. Dit omdat de betrokkenheid bij erfgoed groot is en omdat de verhalen input geven om gesprek over de toekomst van de omgeving te voeren. Verder adviseren ze om naar draagvlak en een actieve inbreng van nieuwe doelgroepen, zoals Nederlanders met een migratieachtergrond, te zoeken. Hierbij moeten verhalen gebruikt worden die uit de verschillende doelgroepen voortkomen om de verbinding te leggen. Dit is één van de punten onder het thema 'van collectie naar connectie'.
- ③ Website Rijksoverheid over burgerparticipatie: De overheid ondersteunt actieve burgers op verschillende manieren. Te denken valt aan regelgeving hierop aan te passen en via verschillende platforms en organisaties (zoals ProDemos en Movisie). Daarnaast stimuleert en ondersteunt de overheid de ontwikkeling van de doe-democratie (nieuwe verhoudingen en werkwijzen tussen burgers en overheid).

6.3 Samenvatting bevindingen inventarisatie

Voor de belangrijkste begrippen vatten we hier kort de bevindingen uit onze inventarisatie samen:

Cultureel erfgoed

- ③ Het Verdrag van FARO zet de mens centraal. Dit komt in de definitie ook terug in de vorm van 'interacties tussen mensen en plaatsen'. Menselijke actie speelt hierbij een centrale rol en cultureel erfgoed is dan ook dynamisch. Iedereen heeft het recht op participatie aan cultureel erfgoed. Cultureel erfgoed kan gebruikt worden voor vrede, dialoog en wederzijds begrip, conflictpreventie en onderling respect.
- ③ Cultureel erfgoed is in het FARO Verdrag een alomvattend begrip (holistisch), er wordt geen onderscheid gemaakt tussen roerend en onroerend erfgoed, materieel en immaterieel erfgoed en formeel (= vastgelegd in wet en regelgeving) en informeel erfgoed (= dat wat mensen als erfgoed ervaren).
- ③ Het Verdrag van FARO gaat uit van een geïntegreerde aanpak van cultureel erfgoed, over verschillende belangen en doelstellingen heen, omdat erfgoed ook een rol speelt in andere domeinen als onderwijs, toerisme, internationaal beleid, leefomgeving etc. (zie ook Vlaamse erfgoeddecreet).

- ⦿ In de Erfgoedwet staat in de definitie van cultureel erfgoed ook de interactie tussen mens en omgeving. In de omgevingswet is het begrip erfgoed smaller en alleen op (beschermde) elementen gericht die verband houden met de fysieke leefomgeving.
- ⦿ In de cultuurbrief *Cultuur in een open samenleving* (OCW) wordt benadrukt dat (cultureel) erfgoed een verbindende kracht heeft voor de samenleving is, erfgoed voor iedereen is en een belangrijke sociale waarde heeft. In tegenstelling tot een aantal jaar geleden krijgt de verbindende kracht van cultureel erfgoed een belangrijkere rol binnen het Nederlandse beleid. De verbindende kracht van erfgoed is een hoofdthema binnen het erfgoedbeleid van de rijksoverheid.

Erfgoedgemeenschap

- ⦿ Het Verdrag van FARO gaat bij erfgoedgemeenschappen niet uit van een definitie van erfgoedgemeenschap volgens traditionele scheidslijnen zoals herkomst, religie, klasse, sociaal economische status (SES), geaardheid en sekse. Wanneer mensen ergens waarde aan hechten/zich betrokken voelen en erfgoed willen doorgeven aan volgende generaties, bijvoorbeeld vanuit een specifieke interesse en betekenisgeving, dan kunnen ze deel uitmaken van een erfgoedgemeenschap. Zonder dat we het ons bewust hoeven te zijn, maken wij allen deel uit van een of meerdere erfgoedgemeenschappen. Het zegt niets over het eigenaarschap of het bezit van het erfgoed. Verder legt het Verdrag ook een relatie met andere Europese erfgoedgemeenschappen en ziet voordelen in samenwerking tussen erfgoedgemeenschappen binnen Europa.
- ⦿ In Nederland wordt nog geen breed geaccepteerde/ gehanteerde definitie van een erfgoedgemeenschap gehanteerd. –wel in enkele stukken (met name in het beleid immaterieel erfgoed), hier komt ook een formulering vanuit interesse en betrokkenheid naar voren. Nadruk ligt in het beleid immaterieel erfgoed vooral op het doorgeven aan een volgende generatie van de kennis en vaardigheden die horen bij het erfgoed (safeguarding).

Gemeenschappelijk erfgoed

- ⦿ Bij het gemeenschappelijke erfgoed van Europa speelt vooral een gedeelde ervaring en betrokkenheid een centrale rol. Dit in het kader van mensenrechten en democratische beginselen. Erfgoed lijkt met name tot doel te hebben om onderling respect voor elkaar te krijgen, het is een democratische verbintenis ter ondersteuning van culturele diversiteit en duurzame ontwikkeling en in het kader van conflictbeheersing. Verder is een gedeelde Europese verantwoordelijkheid voor erfgoed ook belangrijk.
- ⦿ Bij de Nederlandse definitie van gedeeld erfgoed lijkt vooral de gedeelde (soms koloniale) geschiedenis een centrale rol te spelen die is ontstaan door internationale activiteiten en uitwisseling (zoals Indonesië, Suriname, Sri Lanka etc.) Het Verdrag van FARO betreft meer democratische beginselen, gedeelde waarden, mensenrechten, respect en culturele diversiteit bij de definitie van gemeenschappelijk erfgoed.
- ⦿ Binnen het internationaal cultuurbeleid van de rijksoverheid wordt aangegeven dat gedeeld cultureel erfgoed een belangrijk aandachtsgebied is. Hierbij geeft de rijksoverheid aan dat de kern van het

beleid de samenwerking is die berust op gelijkwaardigheid, wederkerigheid en respect voor eigenaarschap.

Duurzame ontwikkeling/duurzaamheid

- ☉ Het begrip 'duurzaam' wordt bij FARO vooral in overdrachtelijke wijze en nogal vaag ingevuld: "... nadruk leggen op de waarde en het potentieel van cultureel erfgoed dat op verstandige wijze wordt ingezet als een bron voor duurzame ontwikkeling en kwaliteit van leven in een samenleving die zich voortdurend ontwikkelt".
- ☉ We kunnen 'duurzaam' zien als 'verstandig gebruik' waarbij het gebruik van erfgoed in het hier en nu niet ten koste mag gaan van het gebruik door toekomstige generaties (zie ook UN). Lastig punt is dan natuurlijk wie de representatieve en rechtsgeldige woordvoerder namens die toekomstige generaties is? Dat is waarschijnlijk 'de democratie' of 'de staat'. In ieder geval een staat met democratisch gekozen volksvertegenwoordiging die zich baseert op deskundig advies van betrokken mensen en gemeenschappen en erfgoedexperts.
- ☉ Het begrip 'duurzaam' wordt in Nederlands beleid op een heel vergelijkbare – vaak vage – wijze gebruikt ("laten we aan toekomstige generaties denken").
- ☉ Koppeling aan de UN Social Development Goals (SDG's), zoals bijvoorbeeld klimaatverandering die steeds belangrijker wordt, ook op Europees niveau.

Bevordering culturele diversiteit/diversiteit

- ☉ FARO spreekt van "De rol van cultureel erfgoed bij de (...) bevordering van culturele diversiteit".
- ☉ Als diversiteit van belang is moet er dus ook ruimte zijn voor het erfgoed dat niet in Europa is ontstaan waar burgers/gemeenschappen die zich nu in Europa bevinden waarde aan hechten.

Recht op betrokkenheid bij erfgoed

- ☉ Iedereen heeft het recht om betrokken te zijn bij het cultureel erfgoed van zijn/haar keuze, waarbij zij de rechten en vrijheden van anderen eerbiedigen.
- ☉ Zie (burger) participatie/initiatieven.

Geïntegreerde aanpak

- ☉ FARO wil een geïntegreerde (of integrale) aanpak bevorderen voor beleid met betrekking tot culturele, biologische, geologische en landschappelijke diversiteit om een evenwicht tussen deze elementen te bereiken.
- ☉ Een pleidooi voor een integrale aanpak komt men in veel (sectorale) Nederlandse beleidsvisiestegen (overigens ook internationaal met omschrijvingen als 'partnership approach', 'multi agency approach' en dergelijke).

Participatie/ initiatieven

- ⦿ Gaat vooral in op het betrekken van iedereen, aanmoedigen om deel te nemen en het benadrukken van het belang van vrijwilligersorganisaties (kunnen belangrijke rol spelen bij het promoten van een alternatieve blik die gemarginaliseerde groepen als minder autoritair beschouwen dan de visie van de overheid). Ook belangrijk dat iedereen het recht heeft op participatie bij cultureel erfgoed.
- ⦿ Definitie van participatie in Nederland is breed en vaak verschillend. In alle definities komt wel het actief betrekken van de mensen (bewoners, betrokkenen, burger) naar voren waarbij er verschillende vormen van participatie zijn. Vaak geen relaties nog met identificeren, behouden, doorgeven en onderhouden van erfgoed.
- ⦿ Komt in Nederlands beleid terug in de zin dat er in het regeerakkoord staat dat er ruimte wordt geboden aan burgerinitiatieven. De right to challenge-regeling is hier een voorbeeld van.

(Sociale) cohesie

- ⦿ In FARO wordt de definitie van '(sociale) cohesie' niet geëxpliciteerd. Lijkt vooral betrekking te hebben op het verbinden en betrekken van mensen via cultureel erfgoed.
- ⦿ FARO geeft veel aandacht aan cohesie via bewoordingen als 'dialogo' en de samenwerking van alle betrokkenen. Bij FARO belangrijke begrippen als dialoog, goede samenwerking zonder conflicten (conflictbeheersing) scharen wij onder het begrip cohesie.
- ⦿ In Nederland wordt het begrip 'sociale cohesie' breed geïnterpreteerd.

Alles overziende hanteert FARO veel brede maatschappelijk bevlogen begrippen die niet altijd duidelijk gedefinieerd zijn. Het betreft echter ook allemaal begrippen die we in Nederland ook kennen en toepassen in beleid. Een strijdigheid met Nederlandse begrippen zijn we nergens tegen gekomen.

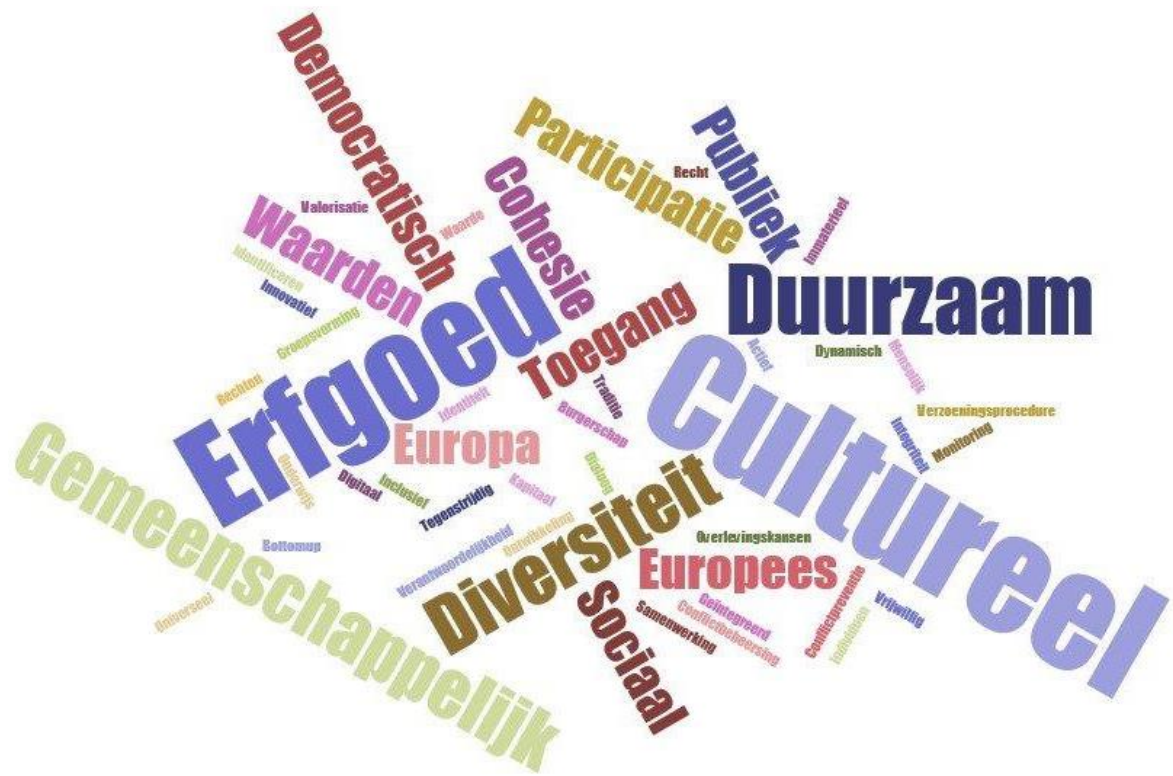
6.4 Voorstel voor een te hanteren begrippenkader

Hoofdbegrippen FARO

Gebaseerd op de voorgaande inventarisatie van de kernbegrippen uit het Verdrag van FARO en de vergelijkingen met Nederlands en Europees cultuur- en erfgoedbeleid, doen we in deze paragraaf een voorstel voor een te hanteren begrippenkader. Dit begrippenkader kan bijdragen aan het werken in de geest van FARO in Nederland. Waar nodig zijn nog aanvullende toelichting en bronnen verstrekt. Belangrijk uitgangspunt hier bij was dat we proberen aan te sluiten bij definities die nu al in wetten of in het begrippen apparaat van de cultureel erfgoed sector worden toegepast.

Belangrijk voor het begrippenapparaat was een speciale Webex-bijeenkomst van een uitgebreid expert/begeleidingscommissie overleg op 11 mei 2020. Zie ook de 'leeswijzer' aan het begin van dit hoofdstuk. De deelnemers stuurden - na individuele bestudering van de tekst van het Verdrag van FARO en

de toelichting (Nederlandse vertaling) - elk afzonderlijk de volgens ieder van hen belangrijkste begrippen op en daarmee kwamen ze tot de volgende word Cloud aan hoofdbegrippen.

Dat leidde tot de volgende clustering:

- ⊙ Cultuur en erfgoed, materieel en immaterieel, de waarde van, rechten.
- ⊙ Erfgoedgemeenschap, gemeenschappelijk, groep, individu, Europa/Europees, universeel, diversiteit, inclusief.
- ⊙ Bottom up en participatie, democratie, actief, vrijwillig, toegang.
- ⊙ Conflictbeheersing, conflictpreventie, tegenstrijdigheid, overlevingskansen, ethnocentrisch.
- ⊙ Publiek, vrijwillig, privaat, aanpak, samenwerking, monitoring, digitalisering, onderwijs.

In de gezamenlijke discussie die hierop volgde (plenair en in subgroepen) werden hier nog twee begrippen aan toegevoegd: *valorisatie*⁷⁷ en *duurzaamheid*. Beide bronnen combinerend (onze inventarisatie + discussie) lopen de centrale begrippen hierna door, waarbij we uiteindelijk ook alle begrippen die de

⁷⁷ Gedefinieerd als: gebruikswaarde geven, het erfgoed bruikbaar maken in publiekswerking/onderzoek ... (toegankelijke maken). Het begrip is geen synoniem voor betekenis geven of waarderen.
 - Positief: je kan valoriseren na proces van waardering, valorisatie leidt tot toegevoegde/nieuwe betekenisgeving.
 - Negatief: focus in het beleid ligt sterk op valoriseren, hoewel 'waarderen' een noodzakelijke voorwaarde is om te valoriseren. Er moet vanuit het beleid voldoende aandacht zijn voor het proces van waarderen. Geciteerd van:
http://www.kunstenenerfgoed.be/sites/default/files/uploads/pdf/V_FG2_terminologie-en-aanbeveling4_reflecteren-en-uitbouwen-van-een-waardengebaseerd-erfgoedbeleid.pdf (geraadpleegd 02-06-2020) departement Jeugd, Cultuur, Sport en Media, Vlaamse Overheid).

experts/ begeleidingscommissie inbrachten, afgedekt hebben⁷⁸, waarbij 'valorisatie' en 'duurzaamheid' zijn toegevoegd.

1 Cultureel erfgoed

Voor de definitie van Cultureel erfgoed houden wij de definitie uit de Erfgoedwet aan.

Deze definitie is vrijwel identiek aan de definitie zoals deze terugkomt in het Verdrag van FARO⁷⁹. De definitie zoals gehanteerd in de Omgevingswet is smaller, c.q. een deelverzameling van deze definitie.

Erfgoedwet (bron: Staatsblad Erfgoedwet):

"Uit het verleden geërfde materiele en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelde waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden".

Toevoeging DSP: Het begrip 'omgeving' behelst de fysieke, sociale en digitale omgeving. Het door mensen voortdurend ontwikkelen van waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en het doorgeven aan toekomstige generaties vereist een voortdurend menselijk handelen, vereist dus (allemaal synoniem) *actie, inzet, samenwerken, participeren, initiëren, selecteren, waarderen en doorgeven*.

Belangrijk in FARO is dat vooral dit gezamenlijk menselijk handelen – als gemeenschap/groep - veel nadruk krijgt. Waar de Erfgoedwet opent met "Uit het verleden geërfde materiele en immateriële bronnen ..." (die mensen identificeren als), begint FARO bij die mensen die zich identificeren met de in de Erfgoedwet genoemde bronnen. Je zou kunnen stellen dat de Erfgoedwet de nadruk legt op het **erfgoed** (de materiële of immateriële goederen), terwijl FARO meer kijkt naar de groep/gemeenschap en de (gebruiks-) waarde/betekenis – of het belang - die een groep mensen aan een ('hun', 'ons') erfgoed hecht. Hiermee wordt dus een in een groep/gemeenschap levend gevoel geïntroduceerd. Een toespitsing op erfgoed van het Thomas theorema: "If men define their cultural heritage as real, this heritage is real in all its consequences.". Zie ook de definitie van immaterieel erfgoed van het UNESCO-verdrag⁸⁰ die spreekt over 'immaterieel erfgoed dat groepen mensen erkennen en herkennen als deel van hun erfgoed'. Als een gemeenschap, groepen (en in enkele gevallen ook individuen) iets als erfgoed herkent, dan wordt het onder

⁷⁸ Daarbij worden sommige begrippen binnen de definitie van een ander begrip afgedekt. Zie bijvoorbeeld de eerste begrippen uit het expert-schema: 1. cultuur en 2. erfgoed, 3. materieel en 4. immaterieel. Deze vier begrippen zijn gelijk te vinden in de definitie van Cultureel erfgoed zoals we die pal hieronder geven.

⁷⁹ Het Verdrag van FARO hanteert een brede definitie voor cultureel erfgoed: gebouwd, roerend en immaterieel cultureel erfgoed, erfgoed ontstaan door de interactie van mens en natuur, maar nadrukkelijk ook de immateriële aspecten van het erfgoed. De erfgoed wet hanteert dezelfde uitgangspunten. FARO (art. 2 ad. A): "cultureel erfgoed (is) een groep van hulpbronnen geërfd uit het verleden waarmee mensen zich identificeren, onafhankelijk van het bezitten ervan, als een reflectie op en uitdrukking van hun voortdurend evoluerende waarden, overtuigingen, kennis en tradities. Het omvat alle aspecten van de omgeving die voortkomen uit de interactie die in de loop der tijd tussen mensen en plaatsen heeft plaatsgevonden."

⁸⁰ The "intangible cultural heritage" means the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage. This intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity. For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development.

het verdrag en dus door de staat die het verdrag heeft geratificeerd, ook als erfgoed erkend. Bij het UNESCO-verdrag moeten de gemeenschappen schriftelijk toestemming geven aan de staat om dat erfgoed bijvoorbeeld te nomineren voor een UNESCO-lijst. De staat moet dan laten zien dat de gemeenschap vol betrokken was bij het schrijven van het nominatiedossier. Nederland heeft dat al een paar keer gedaan en in dat opzicht wordt het genoemde theorema dus al lang gevolgd.

Kijkend naar de erfgoedwet en FARO gaat het natuurlijk om twee kanten van dezelfde medaille. De Erfgoedwet kijkt eerst naar het erfgoed en FARO kijkt eerst naar de mens/groep/gemeenschap. Ergo: geen erfgoed zonder gemeenschap en geen gemeenschap zonder erfgoed. Nog een verschil tussen FARO en erfgoedwet is dat FARO binnen cultureel erfgoed geen onderscheid maakt tussen verschillende categorieën erfgoed, het begrip is alomvattend en verbindend (holistisch).

2 Erfgoedgemeenschap

Een erfgoedgemeenschap is een groep mensen die (gebruiks-) waarde (betekenis) hecht aan specifiek cultureel erfgoed dat zij (bijvoorbeeld met publieke/collectieve actie) willen behouden – of 'borgen' - en aan toekomstige generaties willen overdragen.

Het 'behouden/borgen en overdragen aan toekomstige generaties' impliceert het begrip '**duurzaamheid**'. Verder kan het erfgoed waar sprake van is materieel en immaterieel zijn. Het is nog een open vraag of - en in hoeverre - de groep mensen waar sprake van is (erfgoedgemeenschap) zich ook (deels) binnen of buiten Europa kan bevinden. Daarmee kunnen de begrippen erfgoed en erfgoedgemeenschap letterlijk globale begrippen worden en kan een link gelegd worden tussen Europa, de mensen in Europa en het Europees erfgoed met alles dat zich buiten Europa bevindt en ooit bevond. Bij 'waarde hechten aan specifiek(e aspecten van) cultureel erfgoed' hebben we als extra 'gebruikswaarde' toegevoegd. Zie eerdere opmerking over het begrip 'valoriseren'. Gebruikswaarde lijkt nogal utilitair en economisch (waarde-creatie), maar moet breder worden opgevat. Het omvat ook sociaal psychologische waardering/bewondering: waarden-creatie (een verandering van de waarden die een individu of groep voordien had). Erfgoed kan zich dus ook 'ontwikkelen' door een erfgoedgemeenschap.

3 Gemeenschappelijk erfgoed

Alle vormen van cultureel erfgoed in een specifiek gebied (stad, regio, land, Europa, wereld) die een door mensen (als individu of groep) gedeelde bron van herinneringen, begrijpen, identiteit, cohesie en creativiteit vormen.

Toevoeging DSP: Deze definitie kan eventueel tussen haakjes nog aangevuld met:

(en die daarmee verbonden zijn met de idealen, principes en waarden die voortkomen uit de ellende van voorbije conflicten en de daarop gebaseerde vooruitgang naar een vreedzame, democratische, rechts zekere en stabiele samenleving). Deze aanvulling lijkt echter nogal euro-centristisch (de slagvelden van 100den jaren oorlog). Door het universeler maken van de begrippen 'erfgoed' en 'erfgoedgemeenschap' (zie boven) is het begrip 'Europa' flink gerelativeerd⁸¹. De slagvelden in – om maar een voorbeeld te geven – Indonesië/Indië, Afrika en Zuid Amerika zijn even belangrijk gemaakt.

⁸¹ Dit met name in de discussie met de uitgebreide begeleidingscommissie.

Gemeenschappelijk erfgoed kan worden ingezet voor dialoog en uitwisseling van perspectieven, want de perspectieven op dat erfgoed kunnen flink uit elkaar lopen en zelfs conflictueus zijn.

4 Participatie & Initiatief

Hoe definiëren we nu de begrippen participatie en initiatief en hoe verhouden zij zich tot elkaar. Het gaat om participatie/initiatieven bij of rond cultureel erfgoed (zie definitie hierboven). Men spreekt ook wel van erfgoed participatie of – initiatief, maar er wordt ook gesproken (zie bijvoorbeeld Right to Challenge) over burgerparticipatie en -initiatief (erfgoed-burger-participatie lijkt ons wat te uitbundig en lang).

Erfgoedparticipatie legt veel directer de link naar cultureel erfgoed. **Burger**participatie verwijst meer naar 'de burger'. We houden het kort en spreken over participatie en over initiatief.

Participatie

Participeren is een samenwerking van (een groep) mensen/burgers (organisaties, professionals en vrijwilligers) met de overheid om cultureel erfgoed te behouden of door te geven. Hierbij wordt onderscheid gemaakt in de klassieke vijf vormen van participatie - van licht naar zwaar - te weten: informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en gezamenlijk bestuur (bron: Omgevingswet⁸²).

Participatie dient⁸³ te voldoen aan een aantal **algemene voorwaarden**. We hanteren hiervoor een set van 6 algemene proces randvoorwaarden samengevat onder het acroniem 'SHARED'. Deze set biedt de mogelijkheid om ook andere kernbegrippen zoals duurzame ontwikkeling, inclusiviteit en democratie te verwerken:

- 1 Sustainable: participatie moet op een uitnodigende duurzame wijze worden ontwikkeld, waardoor de levensduur van het project of initiatief⁸⁴ zo lang mogelijk wordt.⁸⁵
- 2 Harmonieus: participatie moet op een inclusieve manier worden ontwikkeld en mag niet in strijd zijn met bestaande wetten en regels, eerdere politieke besluiten en/of standaard normen en waarden op het gebied van goed burgerschap en positieve gedragsregels. Kortom: inclusief en democratisch.
- 3 Affectief: participatie moet emotionele investeringen en belangen erkennen en respecteren.
- 4 Relevant: participatie moet de mensen binden die direct betrokken zijn en/of de gevolgen van ontwikkelingen, projecten en programma's ondervinden.
- 5 Empowering: participatie moet als doel hebben om begrip te kweken, dialoog te faciliteren en te voorzien in intellectuele en praktische instrumenten om een afgewogen mening te vormen en waar mogelijk de toegang te verbeteren om te kunnen participeren.⁸⁶

⁸² De vijf hier genoemde vormen komt men ook wel tegen als 'participatie ladder'. Pas op er bestaan nogal wat verschillende participatie ladders. Vandaar dat we dit begrip niet gebruiken.

⁸³ Aangezien 'participatie' niet veel meer betekent dan 'samenwerking' moet het begrip als het ware 'gevuuld' worden met een aantal proces randvoorwaarden. Hier kan men verschillende begrippen noemen. Zo moet het samenwerkingsproces netjes verlopen, partijen moeten elkaar met respect behandelen, het moet een beetje leuk zijn Een heel uitgebreid – en nogal vanuit de overheid geredeneerd - overzicht is te vinden in een checklist van de VNG:

https://vng.nl/files/vng/vng/Documenten/Extranet/Burgerzaken/bestanden_burgerparticipatie/Checklist_IAB.pdf. Het bovenstaande rijtje (SHARED) is een eenvoudig te onthouden set van proces randvoorwaarden bij participatie ontwikkeld door 'BOLD cities' (<https://www.centre-for-bold-cities.nl/shared-principles>).

⁸⁴ We gebruiken deze begrippen als synoniemen. Idem dito begrippen als: programma, proces.

⁸⁵ Citizen engagement needs to be invited and organised in a way that it will last longer than just the launch of a project, or the development of a programme.

⁸⁶ Zie FARO:

- 6 Divers en democratisch: participatie moet de verschillende dimensies van diversiteit erkennen. Denk aan etniciteit, geslacht, seksuele geaardheid, klasse/Sociaal Economische Status (SES), religie, beperkingen (zie ook definitie 'culturele diversiteit') en participatie moet volgens geldende democratische principes tot stand komen.

De aan het Verdrag deelnemende overheden zullen een economisch en sociaal klimaat moeten ontwikkelen dat participatie aan culturele erfgoedactiviteiten steunt (bron: FARO). Het is als het ware een **aanvullende voorwaarde voor de overheid** als er sprake is van participatie. FARO noemt concreet als faciliterende taken van de overheid:

- ③ Door het recht tot genieten en/ of het bijdragen aan cultureel erfgoed voor iedereen te benadrukken wordt participatie gestimuleerd.
- ③ Er moeten wettelijke, financiële en professionele kaders ontwikkeld worden die het voor mensen/burgers en organisaties mogelijk maken om tot actie te komen.
- ③ Iedereen moet aangemoedigd worden om deel te nemen aan het proces van cultureel erfgoed (identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie) en de publieke reflectie en het debat dat cultureel erfgoed biedt.
- ③ Alle standpunten moeten worden geïnventariseerd en meegewogen voorafgaande aan acties en beslissingen.
- ③ De rol van vrijwilligersorganisaties moet erkend worden.
- ③ Er moeten stappen ondernomen worden om de toegang tot erfgoed te verbeteren⁸⁷.

Initiatief

Initiatief (of Erfgoedinitiatief, of Burgerinitiatief) is een actie op het terrein van het behoud en/of doorgeven van cultureel erfgoed die gestart is door (een groep) burgers/ erfgoedgemeenschap (professionals, vrijwilligers en organisaties).

Toevoeging DSP: De burger wordt hierin beschouwd als een actieve actor, als producent. Dit wil zeggen dat hij/zij een maker is (ook van erfgoed), een instandhouder en/of een doorgever/uitlegger.

Participatie & Initiatief: het verschil

Als een actie alleen burgers betreft en gestart is door (een groep) burgers (professionals, vrijwilligers en organisaties) /erfgoedgemeenschap) dan noemen we het (erfgoed of burger) initiatief. Stel dat op enig

Toegang tot cultureel erfgoed en democratische participatie
De partijen verbinden zich ertoe:

a. eenieder aan te moedigen deel te nemen aan:

- het proces van de identificatie, bestudering, interpretatie, bescherming, het behoud en de presentatie van cultureel erfgoed;

- publieke reflectie op en publiek debat over de mogelijkheden en uitdagingen die het cultureel erfgoed biedt;

b. rekening te houden met de waarde die door elke erfgoedgemeenschap wordt gehecht aan het cultureel erfgoed waarmee zij zich identificeert;

c. de rol van vrijwilligersorganisaties te erkennen, zowel als partners bij activiteiten en als constructieve critici van beleid voor cultureel erfgoed;

d. stappen te nemen om toegang tot het erfgoed te verbeteren, met name voor jongeren en mensen in een achtergestelde positie, teneinde bewustwording te bevorderen over de waarde ervan, de noodzaak het te onderhouden en te behouden en de voordelen die eruit kunnen voortvloeien.

⁸⁷ Toegankelijkheid: Zie ook de Code Diversiteit & Inclusie (2019). Waar de code spreekt over toegankelijkheid wordt de brede definitie ervan bedoeld, bestaande uit: • fysieke toegankelijkheid; • bereikbaarheid van voorzieningen; • informatieve toegankelijkheid; • digitale toegankelijkheid; • sociale toegankelijkheid; • financiële toegankelijkheid

moment de groep breder wordt en de overheid in het initiatief gaat deelnemen dan wordt het 'participeren'. Met andere woorden: een initiatief kan dus ook evolueren in participatie.

5 Culturele diversiteit

We definiëren 'culturele diversiteit' (of kortweg: diversiteit) mede op basis van de Code Diversiteit & Inclusie (2019) als: de culturele verschillen die tussen (groepen) mensen bestaan en die hun neerslag moeten vinden in de diversiteit van alle betrokkenen bij erfgoed (denk aan erfgoedgemeenschappen, projecten/programma's, publiek, personeel, partners, etc.).

Diversiteit kan leiden tot een spanningsveld in erfgoed en erfgoedgemeenschappen. Dat gaat om eigenaarschap (van wie is het erfgoed) en om de verschillende betekenissen die aan erfgoed kunnen worden gegeven. Inperking vanuit de overheid op het uitoefenen van erfgoed(gemeenschappen) kan alleen vanuit een gedragen gedachte, wanneer een (democratische) meerderheid daarmee instemt. Dit is echter heel ongrijpbaar. Er moet immers in een democratie ook ruimte zijn voor minderheden en minderheidsstandpunten. In zulke situaties kan rechtspraak of burgerrechtspraak een rol spelen waar beslissingen genomen worden nadat alle partijen zijn gehoord. Mogelijk is soms mediation nodig.

6 Sociale cohesie

In FARO wordt de definitie van 'sociale cohesie' niet geëxpliciteerd en ook in Nederland wordt het begrip breed geïnterpreteerd. Om deze reden zal bij deze de definitie van Nederlandse socioloog Kees Schuyt worden aangehouden (bron: Sociale cohesie en sociaal beleid. 1997).

Sociale cohesie kan worden gedefinieerd als "de interne bindingskracht van een sociaal systeem". Sociale cohesie is dus in de eerste plaats een systeemkenmerk en geen persoonlijk kenmerk. In de tweede plaats kan sociale cohesie betrekking hebben op verschillende sociale systemen (zoals een gezin, een vereniging, een groep/gemeenschap, of een samenleving) en op verschillende schaalniveaus (straat, buurt, stad, regio, natie, Europa, wereld). In deze leidt sociale binding per definitie ook tot scheiding, namelijk van al degenen die niet het bepaalde groeps- onderscheidende kenmerk bezitten. Dit kan leiden tot zeer scherpe sociale onderscheidingen (bijvoorbeeld de buurtbewoner die net buiten de buurt woont en daarom niet in de buurtapp mee mag en/of door de overheid 'gehoord' wordt).

Toevoeging DSP: Synoniemen van sociale cohesie zijn termen als: verbinding, binding, coherentie, hechting, samenhang, verbondenheid, etc. Noodzakelijke voorwaarde voor cohesie zijn gesprek, dialoog, discussie, samenwerking (al werkend van elkaar leren) en debat.

7 Valorisatie

We kwamen het begrip valorisatie al eerder tegen. Een definitie van valorisatie: gebruikswaarde geven, het erfgoed bruikbaar maken in publiekswerking/onderzoek ... (toegankelijk maken).

Zie ook in de Toelichting op het Verdrag van FARO (COE, ETS – nr. 199) in bijlage 2. Valorisatie van cultureel erfgoed door interculturele dialoog vereist voortdurend onderzoek en debat, met name om rekening te houden met geschilpunten die ontstaan bij de interpretatie, bijvoorbeeld wanneer een oude site door

meerdere religies als heilig wordt beschouwd. De geschiedenis van Europa wordt getekend door conflicten die zijn ontstaan of verergerd door een vertekend beeld van de waarden, overtuigingen en praktijken van verschillende gemeenschappen.

8 Duurzaamheid

We volgen Brundtland (1987, *Our common future*) en definiëren duurzaamheid als duurzame ontwikkeling. Dat is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar te brengen.

We gaven al eerder aan dat het begrip 'duurzaamheid' per definitie onderdeel is van de begrippen erfgoed en erfgoedgemeenschap. De essentie is immers: het 'behouden/borgen en overdragen aan toekomstige generaties'. Dat impliceert het begrip 'duurzaamheid'.

6.5 Samenvatting en conclusies

Voor de samenvattende bevindingen verwijzen we naar het hoofdrapport paragraaf 3.2.

7 Internationale vergelijking

Inleiding

Bij de besluitvorming over de ondertekening van het Verdrag van FARO en de inrichting van de voorbereiding daarvan kan Nederland leren van de landen die dit proces al eerder hebben doorlopen. Wij hebben daarom een verkenning uitgevoerd naar de activiteiten die andere Europese landen hebben ondernomen voor de ondertekening, ratificatie en implementatie van het Verdrag van FARO. Dit betreft Zweden, Finland, België (Vlaanderen), Zwitserland en Oostenrijk. Deze selectie kwam tot stand op voordracht van het ministerie van OCW. De vragen die wij in de verkenning hanteerden zijn:

- 🕒 Welke activiteiten zijn in Zweden, Finland, België (Vlaanderen), Zwitserland en Oostenrijk ondernomen in het kader van de ondertekening en ratificatie van het Verdrag?
- 🕒 Wat waren de beleidsimplicaties en de juridische implicaties in deze landen?
- 🕒 Welke projecten en programma's hebben deze landen uitgewerkt ter implementatie van het Verdrag?
- 🕒 Zijn er door vergelijking algemene kenmerken te ontdekken van 'in de geest van FARO werken'? ⁸⁸
- 🕒 Wat kunnen we leren van internationale voorbeelden voor de Nederlandse context?

Om te komen tot de resultaten in dit hoofdstuk hebben we diverse (internationale) bronnen geraadpleegd. Verwijzingen daarnaar staan in de voetnoten. Daarnaast is informatie ook afkomstig van bronnen waarmee wij direct contact hebben gehad. Dit betreft de volgende instanties en personen:

Vlaanderen

- 🕒 Els Cuisinier, teamverantwoordelijke. Departement Cultuur, Jeugd en Media. Afdeling Waarborgen en beheren, team Cultuurgoederen.
- 🕒 Vera Ameels, beleidsmedewerker. Vlaamse overheid. Agentschap Onroerend Erfgoed.

Finland

- 🕒 Ulla Salmela, chief intendant. Finnish Heritage Agency: Cultural Heritage Services.

Oostenrijk

- 🕒 Anna Steiner is contactpersoon, zij kon geen informatie leveren. Wel andere bronnen geraadpleegd.

Zwitserland

- 🕒 Dr. Nina Mekacher, Stv. Leiterin Sektion Heimatschutz und Denkmalpflege. Eidgenössisches Departement des Innern EDI. Bundesamt für Kultur BAK.

⁸⁸ Deze onderzoeksvraag: zijn er algemene kenmerken te onderscheiden in het werken in de geest van FARO komt ook terug in de andere onderdelen van onderzoek A.

Zweden

- ☉ Anita Bergenstråhle-Lind is (sinds eind 2019) contactpersoon (gegevens verkregen via Raad van Europa), verleende geen medewerking. Wel andere bronnen geraadpleegd.

We starten met een overzicht op hoofdlijnen van de uitkomsten van de vergelijking. Daarna volgt de beschrijving per land.

7.1 Uitkomsten vergelijking

Onderzoeksgroep

Als een land het Verdrag van FARO heeft getekend, kan het nog verschillende jaren duren voordat het daadwerkelijk wordt geïmplementeerd. De wijze en het moment van implementatie is afhankelijk van de instemming van het parlement. Wij onderzochten landen die zich bevinden in verschillende stadia van ondertekening, ratificatie of implementatie. Het onderscheid tussen deze begrippen is als volgt:

- ☉ **Ondertekening** is de eerste stap en gebeurt door een delegatie (bijvoorbeeld minister) van de nationale regering. Deze ondertekening is niet bindend en kan ongedaan gemaakt worden. Het Verdrag treedt nog niet in werking en het land kan zich nog terugtrekken.
- ☉ **Ratificatie** of (officiële) bekrachtiging is de tweede stap en gebeurt door het nationale parlement. Na ondertekening brengt de verantwoordelijke minister advies uit aan het parlement om al dan niet in te stemmen met het Verdrag. Wanneer het parlement instemt met het verdrag noemen we dit ratificatie. Het land committeert zich daarmee aan het verdrag en de implementatie ervan.
- ☉ **Implementatie** is het proces van daadwerkelijk in de praktijk brengen van het Verdrag, bijvoorbeeld door middel van uitvoeringswetten en/of aanpassingen in wet- en regelgeving.

De geselecteerde landen zijn op diverse punten vergelijkbaar met Nederland, maar er zijn ook cruciale verschillen. Deze verschillen liggen bijvoorbeeld in de staatsinrichting (de Zwitserse Bondsstaat, de Belgische Gewesten) maar ook in de positie van cultureel erfgoed in wet- en regelgeving. De nationale context van cultureel erfgoed in deze landen is van invloed op de manier waarop het proces van ondertekening, ratificatie en implementatie plaatsvindt of heeft plaatsgevonden. Bovendien bevinden de geselecteerde landen zich niet alle in dezelfde fase. België en Zwitserland hebben het Verdrag alleen ondertekend, Finland en Oostenrijk hebben het Verdrag zowel ondertekend, geratificeerd als geïmplementeerd en Zweden bevindt zich in een vergelijkbare voorbereidende fase als Nederland.⁸⁹ Zie onderstaand schema voor een overzicht.

⁸⁹ (Raad van Europa, status van ondertekening en ratificatie op 25 juni 2019: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures>).

Land	Ondertekening	Ratificatie	Implementatie
Nederland	-	-	-
Zweden	-	-	-
België (VL)	X	-	-
Zwitserland	X	-	-
Finland	X	X	X
Oostenrijk	X	X	X

Het FARO-gedachtegoed

Het Verdrag van FARO noemt verschillende waarden en doelen en brengt deze in verband met cultureel erfgoed. De geschiedenis van een land, de bestaande structuren en instellingen maken dat de "geest van FARO" per land kan verschillen. Deze verschillende interpretaties leiden tot verschillende perspectieven, verschillende activiteiten en verschillende implicaties. Daardoor is het niet gemakkelijk om één inzicht te noemen dat alle onderzochte landen delen als zijnde het primaire gedachtegoed van FARO. Wat we wel duidelijk zien in de landen die wij onderzochten is dát er een duidelijke keuze gemaakt wordt in hun focus binnen het Verdrag. Dit zullen we ook in het onderzoek naar de projecten nog tegenkomen: het kiezen van een duidelijke focus (of het nu participatie, duurzaamheid, sociale cohesie, educatie of welk accent dan ook betreft).

Grofweg identificeren we twee inhoudelijke invalshoeken die in we in meer of mindere mate *in elk land* terugzien:

- 🕒 Het bevorderen van de participatie⁹⁰ van burgers bij cultureel erfgoed.
- 🕒 Het inzetten van erfgoed als middel om maatschappelijke meerwaarde te creëren (zoals cohesie, tolerantie, culturele identiteit, inclusie etc.).

Daarnaast wordt in enkele landen, maar niet in alle, het Verdrag van FARO aangewend om cultureel erfgoed te 'emanciperen' door het een gelijkwaardige plaats te geven in - en te integreren met - andere beleidsgebieden, bijvoorbeeld in de fysieke leefomgeving, ruimtelijke ordening en in economische ontwikkeling.

Activiteiten en implicaties in vergelijkend perspectief

In onderstaand schema geven wij per land aan welke activiteiten zijn ondernomen in het kader van het Verdrag inclusief programma's of projecten die werken vanuit 'de geest van FARO'. De bronnen waar in het schema naar verwezen wordt beschrijven in meer detail de context, activiteiten, doelen en/of resultaten. Bronnen staan vermeld in de voetnoten van deze rapportage.

⁹⁰ Zie voor een definitie van participatie Hoofdstuk 6 van deze rapportage.

Schema: Activiteiten per land in het kader van het Verdrag

	Fase	Onderzoek naar FARO	Initiatieven om FARO-gedachtegoed te promoten	Interpretatie van FARO-gedachtegoed	Juridische en/of beleidsmatige aanpassingen	Financiële steun voor projecten
Zweden	<i>Nog niet getekend.</i>	Swedish National Heritage Board (2014).	Göra Sverige ('Zweden maken').	Geen eenduidige of praktische interpretatie. Het uitgevoerde Zweedse onderzoek onderschrijft verwachte voordelen maar expliciteert daarnaast de mogelijke risico's die FARO met zich kan meebrengen. Reden daarvoor is het alomvattende karakter waarin begrippen als 'erfgoed', 'Erfgoedgemeenschap' en aanverwante begrippen (te) breed zijn gedefinieerd ⁹¹ .	Rijksdag Prop. 2016/17:116 over Cultureel Erfgoedbeleid.	Nee.
België (Vlaanderen)	<i>Instemmings-decreet 14 februari 2014; nog niet geratificeerd.</i>	Ja, expertadvies erfgoedorganisatie na ondertekening.	<ul style="list-style-type: none"> 🕒 Vierpartijenoverleg; agentschap Onroerende erfgoed, departement CJM, FARO vzw en Herita; 🕒 Studiedag over Kaderconventie van FARO, participatie en het lokale erfgoedbeleid; 🕒 Subsidie voor projecten; 🕒 Lezingenreeks 'Thank Europe it's Monday' 🕒 Sectorevent Strategie 21. 	CE toegankelijker maken voor publiek; participatie en holistische benadering van erfgoed.	<ul style="list-style-type: none"> 🕒 6 juli 2012; 24 februari 2017: cultureel erfgoed decreten; 🕒 16 mei 2014: 'Erfgoedgemeenschap' als definitie opgenomen in Onroenderfgoedbesluit; 🕒 Verankering FARO-principes in onroenderfgoed-regelgeving; 🕒 Afstemming in visie tussen departement CJM, Herita en FARO vzw. 	€ 478.248 voor projecten die het maatschappelijk draagvlak voor erfgoedzorg verhogen.
Zwitserland	<i>Wel getekend, niet geratificeerd.</i>	Schweizerische Eidgenossenschaft (2019).	<ul style="list-style-type: none"> 🕒 Valt zeer sterk samen met activiteiten ondernomen ter promotie van Baukultur (in dat kader 30+ projecten). 	<ul style="list-style-type: none"> 🕒 Promoot participatie; 🕒 Promoot een breed begrip van CE in een duurzaam kader. 	<ul style="list-style-type: none"> 🕒 2016: Baukulturbeleid: breed begrip van CE en dit holistisch opnemen in de (fysieke) leefomgeving. 🕒 Geen wetswijzigingen noodzakelijk: FARO betreft een nieuw paradigma dat in het 'hart en hoofd' moet worden geïmplementeerd. 	Voor Baukultur is budget beschikbaar; FARO wordt 'meegenomen' hierbij.

⁹¹ Zie bijvoorbeeld (maar niet uitsluitend) pagina's 11; 57; 61-2; 90.

	Fase	Onderzoek naar FARO	Initiatieven om FARO-gedachtegoed te promoten	Interpretatie van FARO-gedachtegoed	Juridische en/of beleidsmatige aanpassingen	Financiële steun voor projecten
Finland	<i>Getekend, geratificeerd en geïmplementeerd.</i>	Ministry of Education and Culture (2015).	Ja, zie Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura (<i>'Finse cultureel erfgoedassociatie'</i>).	<ul style="list-style-type: none"> 🕒 Participatie is het sleutelwoord, óók in voorbereiding op ratificatie. 🕒 CE is een 'key resource' en dient als 'infrastructuur' voor de samenleving. 🕒 CE toegankelijker maken voor publiek. 	Het FARO-gedachtegoed komt terug in alle aangrenzende of overlappende beleidsdomeinen.	Geen gegevens. ⁹²
Oostenrijk	<i>Getekend, geratificeerd en geïmplementeerd.</i>	The Austrian Experience (2019).	Ja , Een workshop voor professionals/ zes voorbeeldprojecten.	Geen gegevens. ⁹³ Uit documentatie: erfgoed als bron van sociale, ecologische en sociale duurzaamheid. Erfgoed als motor voor culturele, sociale en economische ontwikkeling.	Geen gegevens. ⁹⁴	Geen gegevens ⁹⁵ Interpretatie DSP: de zes voorbeeldprojecten (FARO label) hebben ondersteuning gekregen.

⁹² We hebben contact gehad met Ulla Salmela, de Chief Intendant van de Finnish Heritage Agency; zij had hierover geen informatie.

⁹³ We hebben contact gehad met Anna Steiner, van the Federal Ministry for Education, Arts and Culture (BMUKK); zij had hierover geen informatie.

⁹⁴ Idem.

⁹⁵ Idem.

Algemene kenmerken en globale verschillen van invoering van het Verdrag van FARO

Een overzicht van algemene kenmerken en globale verschillen in de onderzochte landen.

- ③ Cultureel erfgoed is een expliciet hulpmiddel ('*resource*') voor (economische, maatschappelijke) ontwikkeling, cohesie, solidariteit etc. Dat geldt voor zowel de nationale, de Europese als de internationale schaal. Landen zetten zich actiever in om cultureel erfgoed te behouden, te promoten, te ontwikkelen en duurzaam te benutten. De waarde van en waardering voor cultureel erfgoed nemen hierdoor toe.
- ③ Cultureel erfgoed (als middel en als doel) 'emancipeert' ten opzichte van andere beleidsdomeinen en krijgt een integrale (of 'holistische') positie binnen milieu-, landschaps- en diverse andere beleidsdomeinen. Deze paradigmawijziging kan plaatsvinden door expliciet te worden opgenomen in wet- en regelgeving, maar vindt ook plaats in het handelen in de dagelijkse praktijk in erfgoed en andere domeinen ("*in hoofd en hart*" of "*handelen in geest met*").
- ③ Landen beleggen de verscheidenheid aan activiteiten die past bij het werken 'in de geest van FARO' dikwijls in een ((semi-)onafhankelijke) erfgoedinstelling. Die functioneert dan als kennisplatform, netwerkorganisatie, organisator van publieksevenementen, ondersteuner van professionals of erfgoedgemeenschappen et cetera.
- ③ Landen hanteren een 'breed' erfgoedbegrip ('alle materiele en immateriële uitingen' 'onroerend, roerend en immaterieel', 'reflectie van de historie van de verschillende bevolkingsgroepen', 'erkend en niet erkend') wat leidt tot samenwerking tussen verschillende domeinen en erfgoed als aanleiding voor een dynamisch gesprek over de ontwikkelingen in een samenleving.
- ③ Landen zijn voornemens om cultureel erfgoed meer onder de aandacht brengen van - en beter toegankelijk maken voor een breed publiek. Concrete activiteiten die hierbij horen zijn o.a. het digitaliseren van collecties, meer en bredere (cultuur- en erfgoed)educatie en/of het actief breed verspreiden van kunst en erfgoed naar maatschappelijke organisaties zoals ziekenhuizen en scholen.
- ③ In diverse landen worden inventarisaties gemaakt van projecten die werken 'in de geest van FARO'.
- ③ In vrijwel alle gevallen wordt benadrukt dat cultureel erfgoed een collectieve maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Erfgoed wordt gedemocratiseerd door erfgoedgemeenschappen, naast het formeel aanwijzen van cultureel erfgoed ontstaat een informele waardering van - en participatie in cultureel erfgoed.
- ③ De uitvoering van erfgoedbeleid vindt zo dicht mogelijk op de gemeenschap en de burger plaats, dit leidt in een aantal landen (België, Zwitserland, Oostenrijk) tot decentralisatie van beleid en middelen naar lokaal niveau; vaak correspondeert dit met (decentrale) systemen van staatsinrichting van het land.
- ③ De ondertekening en invoering van het Verdrag van FARO vraagt publieksvoorlichting over de inhoud van het Verdrag en biedt gelegenheid voor participatie. Finland gaat daarin het verst, zelfs in de voorbereidingen op (toen nog *mogelijke*) ratificatie betrok Finland op verschillende manieren een verscheidenheid aan mensen/groeperingen om een beeld te krijgen van het mogelijke draagvlak, relevantie en toepasbaarheid van het Verdrag.

7.2 Overzicht per land

7.2.1 Zweden

Nationale context

Erfgoedbeleid

Medio 2017 heeft de Zweedse regering een wetsontwerp aangenomen waarin cultureel erfgoedbeleid een plaats krijgt in de Zweedse wetgeving⁹⁶. Historisch is in Zweden cultureel erfgoed geplaatst onder de paraplu van omgeving en milieu onder de noemer “cultureel milieu” of de “culturele omgeving” (*kulturmiljö*); in recente tijden wordt er meer gebruik gemaakt van het begrip “cultureel erfgoed” (*kulturarv*). In het visiedocument 2030 van de Zweedse *National Heritage Board* wordt gesproken over “cultureel omgevingswerk” (*kulturmiljöarbetet*).⁹⁷ Voor de leesbaarheid houden we in dit hoofdstuk het begrip “cultureel erfgoed” aan.

De National Heritage Board houdt hierbij de volgende definities aan:⁹⁸

- 🕒 **Culturele omgeving** verwijst naar de impact van menselijke activiteiten door de eeuwen heen op de fysieke omgeving. Een culturele omgeving is een context die objecten, plaatsnamen of tradities kan bevatten die aan de plaats zijn gekoppeld.
- 🕒 **Cultureel erfgoed** omvat alle materiële en immateriële uitingen van menselijke activiteit door de eeuwen heen. Dat kunnen historische sporen, objecten of fenomenen zijn. Cultureel erfgoed kan ook worden omschreven als een voorwaarde voor - of het resultaat van - dynamische gesprekken of onderhandelingen over de ontwikkeling van de samenleving. Cultureel erfgoed kan specifieke delen van maatschappelijke ontwikkeling illustreren, bijv. het biologisch cultureel erfgoed, het industrieel cultureel erfgoed of het cultureel erfgoed van het modernisme.

Het doel van cultureel erfgoedbeleid in Zweden is om “plaatsen van historisch, architectonisch of archeologisch belang te behouden en te beheren en om cultureel erfgoed te versterken als kracht in de ontwikkeling van een democratische, duurzame samenleving.” De subdoelen van dit beleid zijn:

- 🕒 Een duurzame samenleving met grote diversiteit van plaatsen die behouden, gebruikt en ontwikkeld worden.
- 🕒 Publieksparticipatie in het beheer van cultureel erfgoed, en de potentie om cultureel erfgoed te begrijpen en hier verantwoordelijkheid voor te nemen.
- 🕒 Een inclusieve samenleving met cultureel erfgoed als gedeelde bron van kennis, educatie en ervaring.
- 🕒 Een landschapsbeheerperspectief waarin cultureel erfgoed wordt gebruikt in de ontwikkeling van landschappen.

⁹⁶ Sveriges Riksdag. (2017) Regeringens proposition 2016/17:116.

⁹⁷ Swedish National Heritage Board (2016). <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/-/2030-vision-for-cultural-heritage-management-in-sweden>. Geraadpleegd 24-08-2020.

⁹⁸ Zie <https://www.raa.se/kulturarv/definition-av-kulturarv-och-kulturmiljo/>. Geraadpleegd 8 december 2019.

In het document uit 2017 geeft Zweden aan cultureel erfgoed te beschouwen als een manier/middel om bij te dragen aan sociale cohesie, positieve en inclusieve identiteiten en economische ontwikkeling⁹⁹. Daarmee zet het een grote stap richting 'de geest van FARO'.

Daarnaast koppelt Zweden het cultureel erfgoedbeleid sterk aan duurzame sociale ontwikkeling. Zo staat in het visiedocument voor cultureel omgevingswerk 2030 van de National Heritage Board dat "de toekomst van cultureel omgevingswerk (waaronder erfgoed) cruciaal is voor een inclusieve samenleving en dat het volgende geboden moet worden¹⁰⁰:

- ③ dialoog over de percepties van maatschappelijke ontwikkeling en verandering;
- ③ voorwaarden om het heden te begrijpen;
- ③ de mogelijkheid om betrokkenheid, vertrouwen en gemeenschapszin te ontwikkelen".

Daarbij wordt genoemd dat "een inclusieve samenleving een eerste vereiste [is] voor Zweden om duurzaam te ontwikkelen en bij te dragen aan de wereldwijde duurzaamheidsdoelstellingen van de VN." Een inclusieve samenleving leidt ertoe dat "mensen vertrouwen [voelen] in elkaar, ze zich gezamenlijk in[zetten] voor een democratische ontwikkeling van de samenleving en ze het recht [voelen] om deel te nemen aan en de verplichting om bij te dragen aan het algemeen (cultureel) belang in de samenleving (...) Tegelijkertijd is er ruimte voor uitdagende en contrasterende opvattingen die kunnen worden tegengesproken."

In hetzelfde visiedocument noemt de Nationale Heritage Board ook als principes:

- ③ De menselijke cultuur heeft geen onveranderlijke kern.
- ③ Identiteit en cultuur zijn gebaseerd op het individu, maar worden collectief gevormd.
- ③ Geschiedenis en plaatsen zijn van groot belang om ergens bij te horen.
- ③ De sporen uit het verleden bieden gelegenheid om dat wat vreemd is te verkennen.

Relevante organisaties

- ③ De Swedish National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet) valt onder het Ministerie van Cultuur en is het overheidsorgaan dat verantwoordelijk is voor het Zweedse Werelderfgoed en andere erfgoedmonumenten en historische locaties (Swedish National Heritage Board 2019¹⁰¹). Zweden kent 13 UNESCO Cultureel Werelderfgoedlocaties.
- ③ De National Property Board (Statens Fastighetsverk) dat valt onder het Ministerie van Financiën is medeverantwoordelijk voor het beheer en onderhoud van veel onroerend cultureel erfgoed.
- ③ De Swedish Arts council (Kulturradet) valt onder het Ministerie van Cultuur en implementeert nationaal cultuurbeleid, onder andere door fondsen te verdelen over literatuur, bibliotheken, visuele kunsten en musea, muziek, dans, etc.

⁹⁹ Sveriges Riksdag. (2017) Regeringens proposition 2016/17:116. Pagina 67.

¹⁰⁰ Swedish National Heritage Board (2016) <http://raa.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1235205&dsid=5614>. Geraadpleegd 8 december 2019.

¹⁰¹ Swedish National Heritage Board. (2019) <https://www.raa.se/in-english/swedish-national-heritage-board/>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

Wanneer we kijken naar de vijf domeinen van cultureel erfgoed dan onderscheiden we:

- ③ *Archeologie*: In Zweedse wet- en regelgeving¹⁰² is vastgelegd hoe er omgegaan moet worden met beschermde archeologische locaties en monumenten. Deze stelt dat dit een gedeelde verantwoordelijkheid is voor iedereen en dat supervisie is belegd bij het National Heritage Board (Sjöhistoriska, 2016¹⁰³).
- ③ *Collecties en musea*: De Swedish Museums Association (Riksförbundet Sveriges museer) zet zich in voor het belang van de museumsector in Zweden. Daarnaast zijn museumcollecties in Zweden voor een deel ondergebracht onder de Swedish National Historical Museums, waarvan de ontstaansgeschiedenis verbonden is met die van de National Heritage Board.
- ③ *Landschap en leefomgeving*:
 - Er zijn 30 nationale parken in Zweden en drie world heritage locaties met hoge natuurlijke waarden. Deze vallen onder het beheer van de Swedish Environmental Protection Agency¹⁰⁴. In de Zweedse Environmental Code, waaronder deze agency opereert, worden landschappen benoemd als 'cultureel landschap' of 'historisch landschap'. Er wordt in deze wet echter niet gesproken over 'erfgoed'.
 - De Kerk van Zweden ontvangt jaarlijks ongeveer 46mln euro om ongeveer 3.700 kerken te onderhouden.
- ③ *Monumenten*: Afhankelijk van de aard van het monument, vallen monumenten onder beheer van één van de in deze paragraaf genoemde organisaties.
- ③ *Immaterieel erfgoed en taal*: Het Zweedse Instituut voor Taal en Volkscultuur (Folklore) heeft van overheidswege de taak om te voldoen aan de UNESCO Convention for the safeguarding of the Intangible cultural Heritage. Daarnaast heeft Zweden zich kandidaat gesteld bij UNESCO voor lidmaatschap van het Comité van het Verdrag.

FARO in Zweden

De Zweedse National Heritage Board heeft groot onderzoek uitgevoerd naar de implicaties van het tekenen, ratificeren en implementeren van het Verdrag van FARO heeft voor Zweden. Zoals genoemd is er sindsdien een wetsvoorstel aangenomen dat cultureel erfgoed een centralere plaats geeft in Zweeds beleid. Cultureel erfgoed wordt meegenomen in de "Agenda 2030" voor duurzame ontwikkeling van de Zweedse regering. Ook is er een initiatief gestart onder de naam "Göra Sverige" ("Making Sweden"). Dit is een samenwerking van de Nationale Heritage Board en enkele musea en verschaft een *toolbox* voor mensen die werken met, of geïnteresseerd zijn in, cultureel erfgoed¹⁰⁵. Het initiatief wil maatschappelijk bewustzijn en betrokkenheid rond cultureel erfgoed vergroten en de inclusiviteit ervan verbeteren. Ook moet het bijdragen aan het

¹⁰² Heritage Conservation Act.

¹⁰³ Sjöhistoriska. (2016) The Heritage Conservation Act. <https://www.sjohistoriska.se/en/maritime-archaeology/what-is-maritime-archaeology/the-heritage-conservation-act>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

¹⁰⁴ <http://www.swedishepa.se/Enjoying-nature/Protected-areas/>.

¹⁰⁵ Göra Sverige. (2019) <https://www.gorasverige.se/>. Geraadpleegd 13 augustus 2019. Bij raadpleging in december 2019 is de website offline.

behalen van 'nationale en internationale doelen' met betrekking tot 'de rol van cultureel erfgoed in een duurzaam sociale ontwikkeling'.¹⁰⁶

Visie

Met betrekking tot de visie op cultureel erfgoed en mogelijke consequenties, zowel positief als negatief en zowel concreet als meer abstract, voorziet de board de volgende mogelijke gevolgen van invoering van het Verdrag (SNHB 2014, p. 9-12):¹⁰⁷

Thema: Cultureel erfgoed als hulpmiddel voor duurzame sociale ontwikkeling

Positief:

- ☉ Het Verdrag kan leiden tot 'inspiratie voor cultureel erfgoed projecten': inspireren om vanuit erfgoed samen te werken (ook met andere sectoren), en het presenteert ideeën om sociale cohesie te vergroten;
- ☉ Het nodigt meer spelers uit om deel te nemen in gesprekken over de definiëring van cultureel erfgoed en draagt bij aan bewustwording van het maatschappelijk recht op een brede interpretatie van erfgoed.

Negatief/uitdagingen:

- ☉ Het Verdrag is te ambitieus omdat het ervan uitgaat dat erfgoed sociale problemen zal oplossen.
- ☉ Traditionele invulling van het beheer van cultureel erfgoed (*cultureel milieu*) zal fundamenteel veranderen. "This could result in a highly-valued, protected cultural heritage being replaced by a more loosely-defined heritage which could be better adapted to prevailing social processes."
- ☉ De sterke nadruk die ligt op het 'hier en nu' van het erfgoed betekent dat het lange-termijn duurzaamheidsperspectief alsook het historisch perspectief verloren kan raken, wat leidt tot gesimplificeerde verhalen.
- ☉ Vanuit een conflictpreventie-perspectief focust het Verdrag te veel vanuit één kant op de conflicten binnen of tussen Europese staten door de nadruk te leggen op "het gedeelde erfgoed van Europa". Het risico hiervan is dat het Verdrag de (geo)politieke en sociale vraagstukken die Europa momenteel ervaart als gevolg van globalisatie niet voldoende omvat. Daardoor loopt het Verdrag het risico gedateerd te worden.

Thema: Cultureel erfgoed als hulpmiddel voor economisch duurzame ontwikkeling

Positief:

- ☉ Door het Verdrag kan erfgoed ontwikkeld blijven worden als instrument voor economisch en regionaal beleid. Er moeten wel instrumenten komen voor meer samenwerking met andere sectoren.

¹⁰⁶ Er wordt niet gespecificeerd welke internationale doelen dit zijn, behalve "een groot aantal internationale conventies". Zie Länsstyrelsen Örebro län (2018) Slutredovisning Dnr: 430-3492-2015. In het Zweeds, vertaald door Google Translate. <http://wa.3ddata.se/fileview.asp?a=87475&l=1>.

¹⁰⁷ Swedish National Heritage Board. (2014) The FARO Convention.

- ⦿ Erfgoed krijgt een bredere betekenis dan alleen wetenschappelijk en dat heeft impact op de waarde, want het wordt meer een economisch hulpmiddel, zowel in gebruik als in bescherming. Daardoor ontstaat er een betere balans tussen traditioneel cultureel erfgoed beheer/behoud en een meer creatieve aanpak, die bovendien dichter staat bij de hedendaagse samenleving. Dit kan leiden tot een vraag naar verbetering van specifieke vaardigheden in het erfgoedbeheer.

Negatief/uitdagingen:

- ⦿ Het beschouwen van cultureel erfgoed als een tool voor economische ontwikkeling is te smal en instrumenteel. Het verlegt de focus van de ontwikkelmogelijkheden van cultuur zelf naar een instrument of manier voor andere sectoren om economisch te ontwikkelen met gebruik van erfgoed.
- ⦿ Bij toenemend economisch gebruik van cultureel erfgoed is er een risico op standaardisatie en een 'bevrozen' van traditionele beelden van cultuur en erfgoed. Er is ook een risico van overexploitatie van cultureel erfgoed als een economisch hulpmiddel.
- ⦿ Het beschouwen van cultureel erfgoed als een hulpmiddel voor economische ontwikkeling kan ertoe leiden dat een deel van het cultureel erfgoed aandacht krijgt ten koste van ander cultureel erfgoed, dat zich vervolgens niet kan ontwikkelen. Er kan spanning ontstaan tussen enerzijds de toegankelijkheid, en anderzijds de economisch gebruik van erfgoed.
- ⦿ De wetenschappelijke waarde(n) van cultureel erfgoed is in het Verdrag afgezwakt in relatie tot de zogenaamde ervarings- en gebruikerswaarde. De 'expert' heeft niet langer het recht om te bepalen wat beschouwd mag worden als cultureel erfgoed en wat niet. Die focus verschuift naar individuen, die worden beschouwd als actieve *agents* die 'hun' cultureel erfgoed creëren door actieve actie. Het afzwakken van de wetenschappelijke waarden kan uiteindelijk leiden tot simplificatie.

Thema: Het perspectief van het Verdrag op rechten en verantwoordelijkheden

Positief:

- ⦿ Het Verdrag kan helpen met benadrukken van de principes van burgerparticipatie in erfgoedbeheer, in overeenstemming met de doelen van het cultuurbeleid en de nieuwe nationale doelen voor cultureel erfgoedwerk.
- ⦿ Kan bijdragen aan een vernieuwende toepassing van bestaande wetgeving, bijvoorbeeld zoals staat beschreven in de Council of Europe Framework Convention on the protection of national minorities.¹⁰⁸ Het Verdrag van FARO benadrukt daarbij het individuele perspectief en richt zich op diversiteit.

Negatief/uitdagingen:

- ⦿ Het Verdrag biedt geen juridische ruimte voor groepen of individuen om het recht tot 'hun cultureel erfgoed' op te eisen, het staat partijen vrij om desgewenst dergelijke juridische garanties te bieden.

¹⁰⁸ Council of Europe Framework Convention. <https://rm.coe.int/16800c10cf>. Geraadpleegd 24-08-2020.

Dit kan er echter toe leiden dat de erfgoedinterpretatie van invloedrijke groepen met veel middelen die van andere groepen kunnen overstemmen.

- ☉ Het Verdrag kan gezien worden als met zichzelf in tegenspraak, omdat het werkt met meerdere parallelle strategieën: op niveau van het individu, de gemeenschap en Europa. Het gaat complexe problemen en concepten uit de weg door ze niet te benoemen en niet te definiëren, bijvoorbeeld het concept van “cultureel erfgoed”, “het gedeelde erfgoed van Europa” en “Erfgoedgemeenschap”. Dat maakt het Verdrag soms vaag en onduidelijk en kan leiden tot alternatieve interpretaties.

Thema: Erfgoedgemeenschappen – een samenwerkingsmodel om participatie te bevorderen

Positief:

- ☉ Draagt bij aan de sector door samenwerkingen met andere spelers en groepen te stimuleren, en hun beleid in acht te nemen. Erfgoedgemeenschappen dienen als samenwerkingsmodel waarin experts en andere relevante sectoren en betrokkenen samen kunnen komen.
- ☉ De stem van de ‘expert’ is niet langer de stem die het alleenrecht heeft op interpretatie; deze stem wordt gedemocratiseerd.
- ☉ De Zweedse overheid zal meer methodes en benaderingen gaan ontwikkelen om cultureel erfgoed op zo’n manier te beheren dat het wordt verbonden met onderwerpen als sociale duurzaamheid en participatiemethoden.
- ☉ Een herijking van wat “civil society” betekent in Zweden. Hieronder valt niet langer alleen de Zweedse bevolking, maar ook groepen of belangen op Europees en globaal niveau. Deze herijking is een vereiste om de term “erfgoedgemeenschap” goed te kunnen begrijpen.

Negatief/uitdagingen:

- ☉ Ondanks goede bedoelingen bestaat het risico dat ook ‘erfgoedgemeenschappen’ leiden tot uitsluiting/exclusie. Het Verdrag richt zich uitsluitend op de positieve aspecten van dit model en onderschat daardoor de potentiële praktische problemen die voortkomen uit de interpretatie. Er is een risico dat sommige erfgoedgemeenschappen platforms worden voor politieke (of andere) belangen waarbij gemeenschappen cultureel erfgoed gebruiken als grondslag.

Juridische en/of beleidsimplicaties

Op 23 februari 2017 heeft de Zweedse regering een verzoek ingediend bij het parlement voor een nieuwe wet die cultureel erfgoed een op zichzelf staande status geeft, buiten bestaande ruimtelijke, omgevings- of milieuwetten¹⁰⁹. Hoewel in dit document het Verdrag van FARO niet expliciet wordt genoemd, worden voorstellen gedaan voor het verbeteren van de participatie bij cultureel erfgoed, alsook andere voorstellen in de ‘geest van FARO’. Concreet staat in het document dat de Zweedse regering meer (subsidie)geld beschikbaar gaat stellen voor cultureel erfgoed dat geen winstoogmerk heeft en dat het cultureel erfgoed

¹⁰⁹ Sveriges Riksdag. (2017) Regeringens proposition 2016/17:116.

van minderheidsgroeperingen beter belicht zal worden. Daarvoor wil de regering 3 miljoen kronen (ongeveer € 280.000,-) per jaar uittrekken. Dit wijst erop dat Zweden haar wet- en regelgeving aanpast in voorbereiding op het ratificeren van het Verdrag.

Projecten en programma's in het kader van FARO

Het onderzoeksprogramma van het Swedish National Heritage Board (zie eerder) is het grootste project dat in Zweden heeft plaatsgevonden ter voorbereiding op ratificatie van het Verdrag van FARO. Daarnaast hebben diverse overheidsinstellingen de taak gekregen om een meer alomvattende en strategische benadering te ontwikkelen voor hun activiteiten en het betrekken van de culturele omgeving en hun bijdrage aan de doelen van het nationaal cultureel-erfgoedbeleid¹¹⁰. Het initiatief Göra Sverige, dat als doel heeft om geïnteresseerden in erfgoed te faciliteren, lijkt inmiddels te zijn gestopt.¹¹¹

Deelconclusie

Zweden bevindt zich in dezelfde fase als Nederland. De hoofdactiviteit in de voorbereiding van de besluitvorming over ondertekening, is de uitvoering van een zeer uitgebreid onderzoek naar de mogelijke implicaties van invoering. Er zijn daarnaast geen concrete activiteiten.

7.2.2 België (Vlaanderen)

Nationale context

Wat betreft staatsinrichting bestaat België uit de twee autonome regionale overheden Vlaanderen (Vlaamse Gemeenschap) en Wallonië verdeeld in drie taalgemeenschappen (Nederlands, Frans en Duits); De twee regionale overheden hebben elk bevoegdheden waarbinnen zij autonoom mogen beslissen (Vlaamse bevoegdheden, 2019¹¹²). Wij onderzoeken hier uitsluitend de Vlaamse omgang met het Verdrag van FARO, dat in 2014 door Vlaanderen is 'bekrachtigd' maar dat, vanwege de complexe staatsstructuur, wel is ondertekend maar niet is geratificeerd door de Belgische staat.

In Vlaanderen wordt een onderscheid gemaakt tussen roerend erfgoed, onroerend erfgoed en immaterieel erfgoed. De drie vormen van erfgoed vragen een eigen benadering, maar tegelijkertijd hangen ze samen en kunnen elkaar betekenis geven. Binnen de Vlaamse overheid zijn roerend en immaterieel erfgoed samengebracht onder de het begrip cultureel erfgoed. Cultureel- en onroerend erfgoed hebben binnen de Vlaamse overheid elk een eigen minister, administratie, evenementen, decreten en subsidiekanalen. Dit onderscheid is als volgt vormgegeven:

- 🕒 Cultureel erfgoed is een zogenaamde *gemeenschapsmaterie* (i.e. heeft betrekking op mensen) en valt binnen het beleidsdomein en ministerie Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Het heeft veel

¹¹⁰ Zie ook: Raad van Europa. (2019) Strategy 21 – Good practices. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/-/2030-vision-for-cultural-heritage-management-in-sweden>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

¹¹¹ De contactpersonen in Zweden zijn niet meer bereikbaar en een internetsearch leidt tot het vermoeden dat de initiatieven zijn beëindigd.

¹¹² Vlaamse bevoegdheden (2019) <https://www.vlaanderen.be/vlaamse-bevoegdheden>. Geraadpleegd 12 augustus 2019.

raakvlakken met andere culturele sectoren (bijv. kunst, sociaal-cultureel werk) en beleidsdomeinen (bijv. toerisme, onderwijs). Regelgeving in andere domeinen heeft effect op de omgang met cultureel erfgoed.

- ③ Onroerend erfgoed is een *gewestmaterie* (i.e. heeft betrekking op het grondgebied) en valt hiermee binnen het beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Wonen en Onroerend Erfgoed. Onder onroerend-erfgoed valt onder meer het beleid voor monumenten, landschappen en archeologische sites (Cultureel erfgoed, 2019¹¹³).
- ③ Het cultureel-erfgoedbeleid heeft als doel het 'bevorderen van de zorg voor- en de omvang van cultuur erfgoed' aan de hand van drie sporen:
 - 1 Uitbouwen van een cultureel erfgoedveld.
 - 2 Bevorderen van een kwalitatieve en duurzame cultureel-erfgoedwerking.
 - 3 Vergroten van de maatschappelijke inbedding van cultureel erfgoed.

De verantwoordelijkheid voor de 'maatschappelijke inbedding' van cultureel erfgoed is vastgelegd in het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet.¹¹⁴ In het decreet is een aantal criteria opgenomen om de aanduiding van collectie beherende organisaties te bepalen. Een van deze criteria is de *maatschappelijke en culturele inbedding en engagement*:

"Organisaties, aangeduid als 'cultureel erfgoedinstelling' nemen een bijzondere voorbeeldrol op in het cultureel erfgoedveld en spelen in op nieuwe ontwikkelingen en uitdagingen in de samenleving. De organisatie is stevig ingebed in haar stad en regio, en behartigt de culturele en maatschappelijke verantwoordelijkheden die daarbij horen. De organisatie beschikt over een beleid rond duurzaamheid en onderneemt ook concrete acties om de maatschappelijke en culturele diversiteit te verhogen op het vlak van bestuur, personeel, aanbod en publiek. De organisatie heeft een brede publieke erkenning in het maatschappelijke en culturele veld" (Vlaams Parlement, 2016: 43¹¹⁵).

Het decreet heeft als doel om de maatschappelijke inbedding van cultureel erfgoed te vergroten en doet dat door (Vlaams Parlement, 2016, p. 72-3):

- ③ organisaties en cultureel-erfgoedgemeenschappen te ondersteunen in het 'kwaliteitsvol' uitoefenen van cultureel-erfgoedwerking;
- ③ een verdere ontwikkeling en toepassing te stimuleren van verschillende cultureel erfgoedpraktijken;
- ③ samenwerking en afstemming te stimuleren met het oog op het versterken van een netwerk van cultureel-erfgoedorganisaties, cultureel-erfgoedgemeenschappen en beheerders van cultureel erfgoed dat expertise ontwikkelt, uitwisselt en ter beschikking stelt;
- ③ internationale samenwerking, uitwisseling en promotie te bevorderen;

¹¹³ Cultureel erfgoed (2019) <http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/cultureel-erfgoed>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

¹¹⁴ Cultureelerfgoeddecreet van 24 februari 2017.

<https://codex.vlaanderen.be/PrintDocument.ashx?id=1028103&datum=&geannoteerd=true&print=false#H1081234>. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹¹⁵ Vlaams Parlement (2016) Ontwerp van decreet. Houdende de ondersteuning van cultuurerfgoedwerking in Vlaanderen. Website: <https://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2016-2017/g1014-1.pdf>. Geraadpleegd op 12 augustus 2019.

- ③ de cultureel-erfgoedbeleving bij burgers en cultureel-erfgoedgemeenschappen te stimuleren en te vergroten;
- ③ duurzaamheid en maatschappelijke en culturele diversiteit te stimuleren;
- ③ steden en gemeenten en de Vlaamse Gemeenschapscommissie te betrekken.

Een belangrijk uitgangspunt in het cultureel-erfgoedbeleid is de complementariteit met verschillende bestuursniveaus. Steden en gemeenten spelen van oudsher naast de Vlaamse Gemeenschap een grote rol in de cultureel-erfgoedsector. Vanaf 1 januari 2018 is een nieuwe afsprakenregeling getroffen waarbij provincies hun culturele bevoegdheid overdragen en steden en gemeenten worden ingeschreven in het Cultureel-erfgoeddecreet van 24 februari 2017.¹¹⁶ De overheveling van regionaal en landelijk naar meer lokaal cultureel erfgoedbeleid is in lijn met de geest van FARO, waar FARO ten doel stelt om de kracht van het lokale te borgen.

FARO is het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed en werd opgericht op 1 januari 2008:

<https://FARO.be/>. Het steunpunt FARO zorgt voor de ondersteuning van het cultureel-erfgoedveld. FARO vervult als dienstverlenende organisatie een intermediaire rol tussen het cultureel-erfgoedveld (dus alléén roerend en immaterieel, niet onroerend) en de overheid¹¹⁷. FARO vormt samen met Herita vzw (netwerkvereniging onroerend erfgoed), het agentschap onroerend erfgoed en het departement waar cultureel erfgoed onder valt deel uit van een vierpartijen overleg dat de implementatie van het Verdrag van FARO begeleidt.

Kenmerken van cultureel erfgoed in Vlaanderen

Centraal in de cultureel-erfgoedsector staan de cultureel-erfgoedgemeenschappen: organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan het cultureel erfgoed, en die dat cultureel erfgoed willen behouden en doorgeven aan toekomstige generaties.¹¹⁸ Onder het kopje "juridische implicaties" hieronder wordt het begrip cultureel-erfgoedgemeenschappen nader toegelicht.

Onder de cultureel-erfgoedsector vallen verschillende disciplines in Vlaanderen – zoals reeds aangegeven vallen monumenten en archeologie onder een ander departement. De disciplines zijn respectievelijk:

- ③ **Musea:** hebben een maatschappelijke opdracht en publieke taak waarin onderwijs een belangrijke rol speelt. Musea trachten nieuw publiek te bereiken, o.a. door zich positioneren in diverse omgevingen en vrijetijdsnetwerken. Zij hebben een sterke focus op maatschappelijk kwetsbare groepen, met oog op diversiteit binnen de samenleving.
- ③ **Archieven:** ontwikkelen een publieksbeleid. Ze organiseren tentoonstellingen, lezingen en voorzien in een educatief aanbod en zetten zich in om 'outreaching' kwetsbare doelgroepen te bereiken.

¹¹⁶ Cultureelerfgoeddecreet van 24 februari 2017.

<https://codex.vlaanderen.be/PrintDocument.ashx?id=1028103&datum=&geannoteerd=true&print=false#H1081234>. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹¹⁷ FARO. Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed (2019) <https://www.vlaanderen.be/organisaties/Faro-vlaams-steunpunt-voor-cultureel-erfgoed>. Geraadpleegd op 30 juli 2019.

¹¹⁸ Cultureel-erfgoedsector (2019) <https://Faro.be/sector-beleid/cultureel-erfgoedsector/cultureel-erfgoedsector>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

- 🕒 **Erfgoedbibliotheken:** publiek toegankelijke bibliotheken, vooral voor studenten, onderzoekers of andere professionele doelgroepen, maar ook voor alle geïnteresseerde gebruikers met een historische interesse. Erfgoedbibliotheken organiseren ook tentoonstellingen, lezingen en rondleidingen voor het brede publiek. Net als bij archieven wordt steeds meer ingezet op het bereiken van kwetsbare doelgroepen.
- 🕒 **Cultureel-erfgoedorganisaties met een dienstverlenende rol op landelijk en regionaal niveau**
Indien een cultureel-erfgoedorganisatie een dienstverlenende rol op landelijk niveau bekleed, kan de organisatie een werkingssubsidie toegekend krijgen van de Vlaamse Regering. Een rol is “een dienstverlenende taak of een cluster van dienstverlenende taken die uitgevoerd wordt ter ondersteuning van, rechtstreeks of niet-rechtstreeks, de functies bij andere actoren of cultureel-erfgoedgemeenschappen”. Steden en gemeenten kunnen een dienstverlenende rol opnemen op regionaal niveau.
- 🕒 **Erfgoedverenigingen**
Er zijn talloze erfgoedverenigingen actief in Vlaanderen en Brussel. Het gaat hier onder meer over verenigingen van professionele en amateuronderzoekers (historici, archeologen, antropologen, heemkundigen, genealogen), erfgoedverzorgers en -bemiddelaars. Zij bewaren lokaal erfgoed in documentatiecentra of musea.
- 🕒 **Immaterieel erfgoed**
Erfgoed (niet tastbaar): feesten, verhalen, liederen, rituelen, ambachten, tradities, etc.¹¹⁹

FARO in Vlaanderen

Welke activiteiten zijn in Vlaanderen ondernomen in het kader van de ondertekening en ratificatie van het Verdrag?

- 🕒 Op 25 juni 2012 ondertekende België de FARO Conventie. De FARO Conventie is het sluitstuk van onderstaande erfgoedconventies:

 - De Europese Culturele Conventie (1954)
 - De Conventie voor de Bescherming van Architecturaal Erfgoed van Europa (1985)
 - De Europese Conventie over de Bescherming van het Archeologisch Erfgoed (1992, herwerkt)
 - De Europese Conventie over het Landschap (2000)
- 🕒 De Vlaamse overheid heeft het Verdrag van FARO bekrachtigd met het decreet van 14 februari 2014 en hiermee ingestemd met het Verdrag. Ook in de andere twee gemeenschappen worden momenteel voorbereidingen getroffen voor invoering met het oog op de ratificatie door België¹²⁰.
- 🕒 In 2016 is de conventie ook vanuit het domein onroerend erfgoed gescreend door het agentschap en Herita, de Vlaamse organisatie voor onroerend erfgoed. Dat leidde in april 2017 tot beleidsaanbevelingen over onroerend erfgoed; sinds november 2017 vindt afstemming plaats over

¹¹⁹ Vlaams Departement Cultuur, Jeugd en Media. <http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/cultureel-erfgoed#:~:text=Cultureel%20en%20onroerend%20erfgoed%20hebben,%2C%20Jeugd%2C%20Sport%20en%20Media>. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹²⁰ Kaderconventie over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving (2019). <http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/raad-van-europa/kaderconventie-over-de-waarde-van-cultureel-erfgoed-voor-de-samenleving>. Geraadpleegd op 30 juli 2019.

de invoering van het Verdrag tussen de domeinen cultureel erfgoed en onroerend erfgoed (vierpartijenoverleg)¹²¹.

Juridische en/of beleidsimplicaties

Wat betreft cultureel erfgoedbeleid lijkt de ondertekening van het Verdrag van FARO al veel verandering teweeg te hebben gebracht in Vlaanderen:

- ③ In de beleidsnota Cultuur 2014-2019 is opgenomen dat publieksgerichte samenwerking tussen erfgoedgemeenschappen en –instellingen en het actief stimuleren van deelname aan erfgoed van belang is voor het vormen van onze gemeenschappelijke identiteiten. “Erfgoed krijgt enkel betekenis in voortdurende dialoog met de betrokken erfgoedgemeenschappen. Ik wil daarom de band tussen die gemeenschappen en de professionele instellingen met behoud- en collectietaken versterken, zodat de betekenis van het cultureel erfgoed en het belang ervan voor de gemeenschappen actueel en dynamisch blijft. Het maatschappelijk draagvlak voor het cultureel erfgoed moet versterkt worden. Ik wil dat de instellingen inzetten op een brede publieksparticipatie, ook van moeilijker te bereiken doelgroepen” (Gatz, S. Beleidsnota Cultuur 2014-2019: 37¹²²).
- ③ De Brusselse Hoofdstedelijke Regering is zich bewust dat het culturele erfgoed nog onvoldoende toegankelijk is voor een groot aantal burgers en uitsluitend door specialisten wordt beheerd. Op 21 april 2017 heeft zij daarom de ordonnantie houdende instemming met de kaderconventie van FARO goedgekeurd (Het internationaal kader, 2019¹²³).
- ③ De bewustwording van erfgoed door de bevolking is een van de speerpunten van het erfgoedbeleid dat wordt uitgevoerd door de directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De directie sluit zich aan bij de bepalingen van de Raad van Europa en zal zich toewijden op de goedkeuring van acties en programma’s die bijdragen aan de invoering van FARO. Daarbij legt de directie Cultureel Erfgoed ook een relatie met de **European Heritage Strategy for the 21st Century** van de Raad van Europa.¹²⁴

Wat betreft juridische aanpassingen geldt het volgende:

- ③ Uitgangspunten uit het Verdrag van FARO zijn opgenomen in het Vlaams Cultureel-erfgoeddecreet. Dit bevat regels op basis waarvan de Vlaamse Gemeenschap het cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen ondersteunt en subsidieert¹²⁵. De uitgangspunten uit het Verdrag van FARO zijn hierin leidend en het decreet is geïnspireerd op de modellen en visies uit het Verdrag van FARO¹²⁶.

¹²¹ Studiedag FARO Conventie lezing (2019). Website: <https://www.slideshare.net/VIOE/20180116-studiedag-Faroconventie-lezing-presentatieafstemmingceoe>. Geraadpleegd op 12 augustus 2019.

¹²² Gatz, S. Beleidsnota Cultuur 2014-2019: 37 Website: https://Faro.be/sites/default/files/bijlagen/pagina/beleidsnota2014-2019_cultuur.pdf.

¹²³ Het internationaal kader (2019) <http://erfgoed.brussels/over-ons/ons-kader/het-internationale-kader>. Geraadpleegd op 30 juli 2019.

¹²⁴ Council of Europe (2017). <https://rm.coe.int/16806f6a03>. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹²⁵ Cultureelerfgoeddecreet (2017). <http://www.kunstenenerfgoed.be/beleid/wet-en-regelgeving/cultureel-erfgoeddecreet>. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹²⁶ FARO. Flemish interface centre for cultural heritage (2019) <https://Faro.be/en/Faro-flemish-interface-centre-cultural-heritage>. Geraadpleegd op 30 juli 2019.

- ③ Het Verdrag van FARO dient dus als basis voor het Vlaamse decreet. De volgende uitgangspunten voor het decreet (2012) staan centraal:
 - **De integrale en geïntegreerde benadering van erfgoed:** verzamelen, behoud & beheer, onderzoeken, openstellen voor publiek. Een geïntegreerde aanpak is belangrijk omdat erfgoed verschillende domeinen raakt.
 - **Het begrip erfgoedgemeenschap:** zoals in de conventie wordt omschreven: het recht op erfgoed wordt gekoppeld aan de plicht het eigen erfgoed en dat van anderen te respecteren. De conventie benadrukt sterk de rol van erfgoed in conflictbeheersing, de behoefte aan dialoog en wederzijds respect voor de diversiteit van het erfgoed.
- ③ De vier 'krachtlijnen' in de strategische visienota van het Cultureel-erfgoeddecreet zijn:
 - 1 het versterken van de collecties in Vlaanderen;
 - 2 het verbinden van het roerend erfgoed en immaterieel erfgoed;
 - 3 inzetten op meer samenwerking en afstemming gericht op meer slagkracht en minder versnippering in de Vlaamse cultureel-erfgoedsector;
 - 4 meer brede participatie en diversiteit.

Door het inzetten van projectsubsidies wil de minister de dynamiek in de uitvoering van cultureel-erfgoedbeleid stimuleren. Projecten met de volgende inhoudelijke accenten krijgen hierbij voorrang:

- ③ waardering van cultureel erfgoed;
- ③ participatie;
- ③ samenwerken met andere beleidsdomeinen;
- ③ opstap naar een landelijke indeling of aanduiding als cultureel-erfgoedinstelling;
- ③ internationale (samen)werking (Cultureelerfgoeddecreet, 2019).

Projecten en programma's in het kader van FARO

Het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018 werd door Vlaanderen aangegrepen om de Verdrag van FARO verder bekendheid te geven en te vertalen naar beleid van de Vlaamse overheid. In het kader van het Europees Erfgoedjaar 2018 werd een aantal initiatieven ontwikkeld. Er werden 20 projecten financieel gesteund die het maatschappelijk draagvlak voor erfgoedzorg verhogen; deze projecten staan in het teken van het betrekken, activeren en laten participeren van publiek en erfgoedgemeenschap rondom een verscheidenheid van roerende, onroerende en immateriële erfgoederen¹²⁷ - dus ook archeologisch en landschappelijk erfgoed. De Vlaamse erfgoedinstelling FARO beheert onder meer deze projectenbank, een initiatief van het Departement CJM, afdeling Cultureel Erfgoed in samenwerking met het steunpunt FARO. In deze databank staan talloze cultureel-erfgoedprojecten en publicatieprojecten, uitgevoerd sinds 2009 met steun van de Vlaamse overheid. Steunpunt FARO heeft de 'Erfgoedkaart' ontwikkeld waarop met een plattegrond het cultureel-erfgoedveld visueel inzichtelijk is gemaakt¹²⁸. Daarnaast verzamelen het Departement CJM en FARO via het Cijferboek basisgegevens over de werking van de archieven,

¹²⁷ Voor een overzicht, zie <https://www.onroerenderfgoed.be/nieuws/europees-erfgoedjaar-ruim-475000-euro-voor-erfgoedprojecten>. Geraadpleegd 27 november 2019.

¹²⁸ Erfgoedkaart (2019) <http://www.erfgoedkaart.be/>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

erfgoedbibliotheken, musea, de landelijke gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties en de cultureel-erfgoedcellen. Zo wensen ze de ontwikkeling van de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen te monitoren).¹²⁹

Deelconclusie

In België heeft Vlaanderen het Verdrag van FARO geïntegreerd in het cultureel erfgoedbeleid (formeel via een decreet doorgevoerd). Daarbij wordt samengewerkt tussen beide eerdergenoemde Vlaamse erfgoedorganisaties en beide departementen (cultuur en ruimtelijke ordening). Vlaanderen hanteert 'erfgoedgemeenschap' als gangbaar begrip (In België was al sprake van taalgemeenschappen) en streeft naar het vergroten van de maatschappelijke inbedding van erfgoed en het vergroten van de dynamiek in de uitvoering van het beleid en het functioneren van de sector. Het decreet is een specificering van het Verdrag waarin – behalve algemene FARO-kenmerken – ook beleid ten aanzien van het Vlaamse erfgoedveld terugkomt. Zo spreekt het decreet over duurzaamheid, brede participatie en diversiteit en de noodzaak om versnippering terug te dringen en verbinding te bevorderen - ook binnen het erfgoedveld. Uitvloeisel van het decreet is de decentralisatie van erfgoedbeleid naar de gemeenten.

7.2.3 Zwitserland

Nationale context

- Op nationaal ('Bundes')niveau heeft het Bundesamt für Kultur (BAK), dat valt onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken als taak het cultureel erfgoed van Zwitserland te beschermen en te behouden, erover te informeren en toegang tot te verschaffen. Alle vormen van (im)materieel cultureel erfgoed en culturele uitingen vallen hieronder (bijv. archeologie, bibliotheken, hedendaagse dans, film, etc.), met uitzondering van landschap. Zie ook organogram¹³⁰.
- Erfgoedbeleid wordt voornamelijk uitgevoerd op het niveau van de (26) kantons. Per domein en/of thema bestaan regionale organisaties die op verschillende manieren ondersteuning bieden aan de uitvoering van beleid.¹³¹ Dit zijn vaak verenigingen met speciale (wettelijke) status en bevoegdheden.

Op het gebied van de vijf domeinen van cultureel erfgoed kunnen we de volgende kenmerken onderscheiden:

- Archeologie*: De ledenvereniging *Archäologie Schweiz* heeft onder Zwitserse wetgeving het recht om te interveniëren bij bouwprojecten. Deze zet zich daarnaast in om archeologie en onderzoek naar archeologie te promoten onder de Zwitserse bevolking.¹³²
Centrale verantwoordelijkheid voor archeologische zaken ligt, zoals het geval is bij al het cultureel erfgoed, bij het BAK. 'Kantonbureaus' implementeren het beleid op regionaal niveau.

¹²⁹ FARO BE. https://issuu.com/Faronet/docs/jaarverslag2016_issuu, p. 7. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹³⁰ BAK. (2019) <https://www.bak.admin.ch/bak/de/home/das-bak/organisation.html>. Geraadpleegd 31 juli 2019.

¹³¹ Bijvoorbeeld: Kanton Aargau, Fachstelle Archäologie.

https://www.ag.ch/de/bks/kultur/archaeologie_denkmalpflege/archaeologie/archaeologie.jsp. Geraadpleegd 31 juli 2019.

¹³² Archäologie Schweiz. (2019) <http://www.archaeologie-schweiz.ch/ABOUT-US.5.0.html>. Geraadpleegd 31 juli 2019.

- ③ *Collecties en musea:*¹³³ Zwitserland definieert een museum volgens de definitie van het ICOM. Ongeveer 30% van de musea in Zwitserland wordt publiek beheerd en 70% is privaatrechtelijk. Musea worden financieel gesteund door de Zwitserse overheid.¹³⁴
- ③ *Landschap en leefomgeving:* Het Bundesamt für Umwelt BAFU¹³⁵ is verantwoordelijk voor beheer van Zwitsers landschap, nationale parken en natuurmonumenten. Hieronder valt ook landschap in de leefomgeving, waarbij onder meer “Ortsbindung” een rol speelt: het landschap geeft een gevoel van identiteit en verbondenheid¹³⁶. Verantwoordelijkheid van bescherming van het beeld van het landschap (“Ortbildschutz”) ligt in de eerste plaats bij de kantons.
- ③ *Monumenten:* Bescherming van monumenten is vastgelegd in de Zwitserse wetgeving en ligt in de eerste plaats bij het Kantonbestuur¹³⁷, ondersteund door de landelijke overheid. Daarnaast zijn er diverse verenigingen actief in de ontwikkeling en implementatie van beleid.¹³⁸
- ③ *Immaterieel erfgoed en taal:* Zwitserland heeft in 2008 het UNESCO-verdrag voor immaterieel erfgoed geratificeerd en zich daarmee verplicht een inventaris van immaterieel cultureel erfgoed bij te houden. Deze wordt bijgehouden op een publiekswebsite.¹³⁹ Dit erfgoed kenmerkt zich doordat het ‘hier en nu’ in Zwitserland wordt uitgeoefend, deel is van de Zwitserse verscheidenheid en identiteit en dat het ‘verandert en zich opnieuw uitvindt’.

Zwitserland was bovendien host van de Davos-verklaring, waarin in 2018 de centrale rol van cultuur in de bebouwde omgeving werd benadrukt. Het centrale element hierin is *Baukultur*: ‘elke menselijke activiteit die de gebouwde omgeving verandert’ – waaronder monumenten, planning, ontwerp en constructie van hedendaagse bouwprojecten, infrastructuur, steden, openbare ruimten en landschappen, et cetera.¹⁴⁰

Zwitserland heeft zich hierbij de volgende doelen gesteld:

- 1 Dat de maatschappij aandacht besteedt aan het vraagstuk van kwaliteit in de gebouwde omgeving.
- 2 Om normatieve standaarden te hebben, georiënteerd richting een leefomgeving van hoge kwaliteit.
- 3 Dat bouwprojecten en de planning daarvan van hoge kwaliteit zijn, evenals het doel en de locatie ervan.
- 4 Dat professionals Baukultur-gerelateerde vaardigheden hebben.
- 5 Het bewerkstelligen van Baukultur-onderzoek.

¹³³Bundesamt für Statistik: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/kultur-medien-informationsgesellschaft-sport/kultur/museen.html>. Geraadpleegd 12 augustus 2019.

¹³⁴ Federaal Bureau voor statistieken (2017). https://www.bfs.admin.ch/bfsstatic/dam/assets/2262605/master_h_4. Geraadpleegd 24-08-2020.

¹³⁵ Bundesamt für Umwelt BAFU. (2019) <https://www.bafu.admin.ch/bafu/de/home/themen/landschaft.html>. Geraadpleegd 12 augustus 2019.

¹³⁶ Bundesamt für Umwelt BAFU. (2019) <https://www.bafu.admin.ch/bafu/de/home/themen/thema-landschaft/landschaft--daten--indikatoren-und-karten/landschaft--indikatoren/indikator-landschaft.pt.html/aHR0cHM6Ly93d3cuaW5kaWthdG9yZW4uYWwRtaW4uY2gvUHViG/ljLOFibURldGFpbD9pbmQ9TEEwMzImbG5nPWRIjN1Ymo9Tg%3d%3d.html>. Geraadpleegd 12 augustus 2019.

¹³⁷ Zie: Natur- und Heimatschutzgesetz (2017) <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19660144/index.html> en 101 Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999, Art. 78 Natur- und Heimatschutz <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html#a78>. Geraadpleegd 12 augustus 2019.

¹³⁸ Bijvoorbeeld: KSD (2019) <https://www.denkmalpflege.ch/ksd.html>.

¹³⁹ Lebendige Traditionen (2019) <http://www.lebendige-traditionen.ch/>. Voor culinair cultureel erfgoed: <https://www.patrimoineculinaire.ch/>. Geraadpleegd 12 augustus 2019.

¹⁴⁰ Verklaring van Davos (2018). <https://www.architect.be/files/download/2018-davos-declaration-nl.pdf>. Geraadpleegd 27 november 2019.

- 6 Dat de Confederatie zich vormt tot een rolmodel van Baukultur.
- 7 Dat de Confederatie netwerken en samenwerking in het veld van Baukultur promoot.

FARO in Zwitserland

In 2016 vraagt de Zwitserse Bondsraad om onderzoek te doen naar de uitwerking en mogelijkheden van het Verdrag van FARO. Uit dit onderzoek bleek dat het Verdrag van FARO past binnen de doelen en strategieën van de overheid. De volgende overwegingen worden genoemd:¹⁴¹

- ③ FARO past bij de meerjarenstrategie van de Zwitserse wetgeving.¹⁴²
- ③ Het draagt wezenlijk bij op het gebied van Zwitsers cultureel erfgoed door 'cultuur' te integreren in de context van duurzame ontwikkeling en de Verenigde Naties 2030 Agenda voor Duurzame Ontwikkeling.
- ③ Het benadrukken van culturele deelname, erkenning van culturele veelzijdigheid en respect voor culturele minderheden zijn belangrijke uitgangspunten voor de saamhorigheid en 'sociale vrede' in Zwitserland.
- ③ Zwitserland zet zich in om economische en sociale duurzaamheid internationaal te promoten.
- ③ In januari 2018¹⁴³ heeft de Bundesrat een aanbeveling gedaan om het Verdrag van FARO te ratificeren. Hierbij is aangegeven dat ratificatie en implementatie van het Verdrag geen extra wetgevende maatregelen vereisen en geen extra geld/middelen vragen. Implementatie kan worden vormgegeven binnen de bestaande wetgeving Veiligheid- en Ruimtelijke Ordening.
- ③ In 2019 heeft Zwitserland het Verdrag geratificeerd.

Juridische en/of beleidsimplicaties

Volgens de Zwitserse regering zijn er geen wijzigingen in het Zwitserse recht vereist (Schweizerische Eidgenossenschaft 2019, p. 2). Ze noemt enkel de punten waarop het Verdrag van FARO huidige in wet- en regelgeving vastgelegde begrippen van cultuur of cultureel erfgoed *uitbreidt*, maar koppelt daar geen concrete juridische betekenis aan.

Projecten en programma's in het kader van FARO

Zwitserland heeft twee prioriteiten gesteld: het promoten van participatie en het promoten van een breed begrip van cultureel erfgoed in een raamwerk van duurzaamheid. De uitvoering gebeurt met het Baukultur-beleid. Hiervoor is een (concept-)actieplan opgesteld waarin centraal staat dat men zich bewust wordt van gebouwde leefomgeving en daar interesse in toont. Activiteiten hieromtrent vinden plaats in 11 thema's (uitgebreide maatregelen; gebouwen en voorzieningen; energie; cultuur; landbouw; natuur, landschap en omgeving; ruimtelijke ordening en stads- en dorpsuitbreiding; landencommunicatie; toerisme beleid;

¹⁴¹ Schweizerische Eidgenossenschaft. (2019) Botschaft zur Genehmigung des Rahmenübereinkommens des Europarats über den Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft (Konvention von FARO). Pagina 17.

¹⁴² In het Duits: "Legislaturplanung 2015-2019".

¹⁴³ Schweizerische Eidgenossenschaft. (2019) Botschaft zur Genehmigung des Rahmenübereinkommens des Europarats über den Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft (Konvention von FARO).

transport en mobiliteit; onderzoek en innovatie). Uit de breedte van onderwerpen blijkt de brede interpretatie van Baukultur. Enkele activiteiten die hier rondom plaatsvinden zijn *onder andere*¹⁴⁴:

- ③ Sector- en (bonds)staatoverstijgende samenwerking versterken.
- ③ Verrichten van onderzoeken en het verankeren van Baukultur in de wet.
- ③ Het uitwerken van een nationaal opleidingsprogramma en het bevorderen van Baukultureel onderwijs op scholen.
- ③ Het actief communiceren van de Baukultur-strategie.
- ③ Het integreren van Baukultur-duurzaamheidseisen in Zwitsers bouwbeleid.
- ③ Het promoten en faciliteren van Baukultur bij overheden en burgers.

Deelconclusie

Zwitserland heeft geconstateerd dat de invoering van het Verdrag van FARO geen implicaties heeft op bestaande wet- en regelgeving. Zwitserland heeft ervoor gekozen om de implementatie van FARO te verbinden aan de implementatie van het Baukultur-beleid en daarmee ligt de nadruk op cultuur en ruimte, ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid. De uitvoering hiervan ligt op het niveau van de kantons in samenwerking met regionale uitvoeringsorganisaties.

7.2.4 Finland

Nationale context

De Finse Grondwet schrijft voor dat iedereen verantwoordelijk is voor het behoud van cultureel erfgoed. Vanuit administratief oogpunt is de verantwoordelijkheid verdeeld over verschillende onderdelen van de overheid. Het ministerie van Onderwijs en Cultuur is primair verantwoordelijk voor aangelegenheden betreffende musea, cultureel erfgoed en onderwijs. Cultuur en erfgoed in relatie tot omgeving vallen onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Milieu. Erfgoedbeleid krijgt ook aandacht in andere beleidsdomeinen en de bijbehorende ministeries. Het ministerie van Land- en Bosbouw bij bijvoorbeeld gebouwde omgeving van het platteland en het ministerie van Werkgelegenheid en Economie bij beleid ten aanzien van toerisme als onderdeel van het economisch beleid (Eduskunta, paragraaf 2.4).¹⁴⁵

- ③ Binnen de Finse overheid is het Finnish Heritage Agency (*Museovirasto*) verantwoordelijk voor de bescherming van het volledige spectrum van cultureel erfgoed. Het valt onder het Ministerie van Onderwijs en Cultuur.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Voor een volledig overzicht, zie: Bundesamt für Kultur BAK. (2019). Strategie Baukultur (Entwurf). <https://www.bak.admin.ch/bak/de/home/kulturerbe/zeitgenoessische-baukultur.html>. Laatst geraadpleegd: 27 november 2019.

¹⁴⁵ Eduskunta [Parlement]. (2017) Bestuursvoorstel HE 87 2017 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_87+2017.aspx#SisaltoKuvaus. Vertaald uit het Fins door Google Translate. Geraadpleegd 15 augustus 2019.

¹⁴⁶ De juridische grond waarop het agentschap opereert zijn de Antiquities Act; Act on the Protection of Buildings; Act on the Restrictions to the Export of Cultural Goods, Land Use and Building Act; Church Act. Finnish Heritage Agency. Website: <https://www.museovirasto.fi/en/>. Geraadpleegd 28 juli 2019.

- De Finnish Local Heritage Federation (*Suomen Kotiseutuliitto*) is een NGO die in de praktijk de rol heeft van centrale organisatie voor de promotie van lokaal cultureel erfgoed¹⁴⁷ en werkt hierin samen met ministeries, regionale en lokale overheden en een verscheidenheid aan verenigingen.

Op het gebied van de vijf domeinen van cultureel erfgoed kunnen we de volgende kenmerken onderscheiden:

- Archeologie*: in Finse wet- en regelgeving is vastgelegd¹⁴⁸ hoe er met deze vormen van materieel erfgoed omgegaan dient te worden – het doel is om dit erfgoed zo goed en origineel mogelijk te behouden en te beschermen (Palang & Fry 2013, p. 263¹⁴⁹). Verantwoordelijkheid voor deze bescherming ligt bij het Fins Erfgoed Agentschap. Finland kent zeven UNESCO World Heritage Sites.
- Collecties en musea*: de Finse overheid subsidieert 40% van de kosten die worden gemaakt door musea met rijkscollecties. Verantwoordelijkheid voor beleid en regelgeving hiervan ligt bij het Ministerie van Onderwijs en Cultuur. Dit ministerie heeft een afdeling voor Cultuur en Kunstbeleid, en is verantwoordelijk voor musea en zaken aangaande cultureel erfgoed. Naast de ongeveer 175 professioneel gerunde musea kent Finland bijna 1.000 musea die hoofdzakelijk worden onderhouden door vrijwilligers: Deze musea worden beheerd door private ondernemingen, particulieren, verenigingen, stichtingen of gemeenten.¹⁵⁰
- Landschap en leefomgeving*: het beleid van de Finse overheid om archeologisch erfgoed te beschermen (Palang & Fry 2013, p. 263, zie ook hierboven bij Archeologie) heeft ook betrekking op bescherming bij ontwikkelingen in de leefomgeving. Finland kent 156 nationaal waardevolle landschapsgebieden, die samen een representatief beeld vormen van het Finse platteland en de Finse natuur. De natuur en het platteland worden beschouwd als een belangrijk onderdeel van het Finse cultureel erfgoed. De aangewezen gebieden worden meegenomen in provinciaal beleid om ze te beschermen tegen veranderingen in het landschap door landbouw, nieuwbouw, natuurlijke erosie en verval. Finland kent tien landschapsprovincies. Deze provincies zijn verdeeld op basis van de regionale verschillen in natuurlijke en culturele kenmerken (Ymparisto 2018).
- Monumenten*: geen gegevens beschikbaar.
- Immaterieel erfgoed en taal*: Verhalen, plaatsnamen en taal zijn belangrijke dragers van Fins cultureel erfgoed. Dit is o.a. zichtbaar in de officiële status van minderheidstalen, ongeacht het (bijzonder) kleine aantal sprekers hiervan (zie ook Paikkala 2009, p. 69). In 2013 ratificeerde Finland het UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed. In het kader van dit verdrag is Finland ook gestart met het opstellen van een nationale inventaris van immaterieel erfgoed.¹⁵¹

¹⁴⁷ Suomen Kotiseutuliitto. Website: <https://kotiseutuliitto.fi>. In het Fins, vertaald door Google Translate. Geraadpleegd 29 juli 2019.

¹⁴⁸ Antiquities Act: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1963/en19630295>.

¹⁴⁹ Palang, H. & G. Fry. (2013) Landscape Interfaces: Cultural Heritage in Changing Landscapes. Springer Science & Business Media. (<https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=ocR9CAAQBAJ>).

¹⁵⁰ Op de website van Museotilasto is o.a. precies te zien hoeveel uren vrijwilligers besteden aan de verschillende musea, alsook de operationele kosten van musea. Website: <https://www.museotilasto.fi/>. Selectie: 2018; Work contribution of volunteers in hours per year. Geraadpleegd 28 juli 2019.

¹⁵¹ Finnish Heritage Agency (2020). <https://www.museovirasto.fi/en/about-us/international-activities/international-conventions>. Geraadpleegd 26-08-2020.

Het geregistreerde cultureel erfgoed van Finland representeert de verschillende bevolkingsgroepen van het land. Finland benadrukt dat ze behalve de gedeelde Europese en Noordse culturen, ook diverse minderheidsgroepen kent zoals de inheemse Sami, Zweedse Finnen, Roma, Joden en Tataren. Het gebied was tot 1809 deel van het Zweedse Rijk en viel daarna, tot de revolutie van 1917, onder Russisch bewind. Ook andere bevolkingsgroepen zoals de Balten hebben sporen achtergelaten op het Fins culturele landschap.

De Association of Cultural Heritage Education is een kennisorganisatie en heeft als missie zich in te zetten als 'promotor, beïnvloeder, ontwikkelaar en communicator van cultureel erfgoededucatie en de educatie voor culturele duurzame ontwikkeling'¹⁵². Het doel is de culturele competenties van vooral kinderen en jongeren te versterken – kennis, vaardigheden en ervaring ten aanzien van cultureel erfgoed en het ondersteunen van ontwikkeling van identiteit, deelname aan cultuur en maatschappij en het uitoefenen van je culturele rechten.

FARO in Finland

In Finland werd de toetreding tot het Verdrag van FARO voorbereid in 2014-2015. Er werd toen een achtergrondonderzoek uitgevoerd door het Finse Erfgoed Agentschap en de Finse Lokale Erfgoed Federatie – hierover meer in de paragraaf "Projecten en programma's in het kader van FARO".

Op basis van de resultaten werd besloten dat Finland het Verdrag zou tekenen. De redenen hiervoor waren dat het Verdrag een reflectie vormt op maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste decennia en aansluit bij recente, actuele uitdagingen in zowel erfgoedbeleid als de Finse maatschappij in het algemeen. De basisidealen en -ideeën van democratie en participatie, maar ook van erfgoed als een hulpmiddel voor duurzame ontwikkeling, is volgens Finland solide en actueel. Finland beschouwt het Verdrag als flexibel en responsief ten opzichte van ontwikkelingen en veranderingen in beleid en de maatschappij en daarmee passend bij de ontwikkelingen in Finland. De FARO-definitie van 'cultureel erfgoed' past bijvoorbeeld goed bij de interpretatie van erfgoed in het hedendaagse Finse erfgoedveld en de uitkomsten van erfgoedonderzoek. Finland ziet het Verdrag dan ook als bruikbaar en up-to-date (zelfs al is het vijftien jaar oud) raamwerk voor erfgoedbeleid. Daarnaast benadrukt Finland dat het Verdrag waarde toevoegt aan het doel om erfgoed zichtbaar te maken in andere beleidsvelden doordat het de maatschappelijke waarde ervan benadrukt en daarbij sectoren en stakeholders overstijgt. Het promoot erfgoed als een '*key resource*', voor maatschappelijke sectoren en vraagstukken.

De regering raadde in 2017 het Parlement aan het Kaderverdrag goed te keuren. Dit gebeurde met een brief¹⁵³ waarin relevante wetgeving staat genoemd, evenals de mogelijke implicaties voor beleid en wet- en regelgeving. Deze implicaties staan weergegeven in onderstaande alinea's.

¹⁵² Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen. (2019) <https://www.kulttuuriperintokasvatus.fi/in-english/>. Geraadpleegd 1 augustus 2019.

¹⁵³ Eduskunta [Parlement]. (2017) Bestuursvoorstel HE 87 2017 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_87+2017.aspx#SisaltoKuvaus. Vertaald uit het Fins door Google Translate. Geraadpleegd 30 juli 2019.

Juridische en/of beleidsimplicaties

De regeringsbrief verwoordt de impact van het Verdrag als volgt: “*Het Verdrag beschouwt cultureel erfgoed als een bron voor economische en sociale duurzame ontwikkeling. Deze interpretatie is consistent met het huidige Finse erfgoedbeleid en de activiteiten van cultureel erfgoedorganisaties. De uitvoering van de overeenkomst zou bijdragen aan een nationale en op de gemeenschap gerichte benadering van het cultureel erfgoedbeleid van de rijksoverheid en Europese samenwerking.*” (Eduskunta 2017, paragraaf 2.5).

Finland heeft nog geen concreet implementatieplan opgesteld of uitgevoerd, maar geeft aan dat het erfgoedbeleid ook vóór de ratificatie al is beïnvloed door het Verdrag. Een voorbeeld hiervan is de Culturele Omgevingsstrategie 2014-2020 met als drie hoofdpunten: erfgoed als belangrijk hulpmiddel; duurzame ontwikkeling; en goed beheer. Ook in de Cultuurbeleidsstrategie 2025 zijn participatie en inclusiviteit één van de drie speerpunten¹⁵⁴. Op eenzelfde manier wordt rekening gehouden met het Verdrag bij het vernieuwen van wetgeving voor cultureel erfgoed, zoals de *Ancient Monuments Act* uit 1960 en de *Act on the Protection of Built Heritage*.

Het Ministerie van Onderwijs en Cultuur heeft financiering en educatie trajecten en initiatieven opgezet om jongeren en kinderen meer te betrekken bij cultureel erfgoed en daarbij is aandacht voor diversiteit. De manieren waarop gebruik gemaakt wordt van cultureel erfgoed en hoe informatie over erfgoed wordt gedeeld met verschillende groepen (zoals jongeren), wordt diverser. In educatie en initiatieven wordt ingespeeld op verschillende soorten cultureel erfgoed, om zo identiteitsvorming, betrokkenheid in cultuur en maatschappij, en het vervullen van culturele rechten te ondersteunen en versterken.¹⁵⁵

In de Finse Grondwet staat verankerd dat eenieder verantwoordelijkheid draagt voor het nationaal cultureel erfgoed¹⁵⁶. Uit de brief van de Finse regering aan het Parlement uit 2017 blijkt dat de “*Finse nationale wetgeving voldoet aan de vereisten van het verdrag. Er is daarom geen onmiddellijke behoefte aan [nieuwe] wetgeving. (...) De inwerkingtreding van het verdrag zou erop duiden dat Finland de doelstellingen van het Verdrag van FARO ondersteunt.*” (Eduskunta 2017, paragraaf 2.5). Nieuwe wetgeving cultuur en cultureel erfgoed heeft als doel vorm te geven aan de toegankelijkheid en promotie van kunst en cultuur. Deze stelt bijvoorbeeld dat bibliotheken en musea altijd laagdrempelig toegankelijk moeten blijven en dat het gebruik ervan door lokale gemeenschappen centraal staat. Een ander betreft archieven. Volgens artikel 1 van de wet op de nationale archieven (1145/2016) moeten de nationale archieven de permanente bewaring en beschikbaarheid van documenten en informatie in het nationale culturele erfgoed waarborgen en het gebruik ervan bevorderen (Eduskunta 2017, paragraaf 2.4). De Museum Act wordt gereviseerd en wetgeving rondom cultureel erfgoed (waaronder de Oudhedenwet) worden geüpdatet (MoEC 2017, p. 41).

¹⁵⁴ Ministry of Education Culture, Finland. (2017) Strategy for Cultural Policy 2025 2017:22.

¹⁵⁵ European Commission. <https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/en/content/youthwiki/84-promoting-culture-and-cultural-participation-finland>. Geraadpleegd 26-08-2020.

¹⁵⁶ Finse Grondwet, 11 juni 1999. Sectie 20. <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>. Geraadpleegd 30 juli 2019.

Finland geeft aan dat er in 2020 wordt gewerkt aan een strategie voor cultureel erfgoed. Het Verdrag van FARO verschaft daarbij een relevant raamwerk – van zowel participatieve voorbereiding (zie ook volgende paragraaf) tot inhoud.

Projecten en programma's in het kader van FARO

In voorbereiding op ratificatie heeft het ministerie van Onderwijs en Cultuur de Finnish Heritage Agency opdracht gegeven om een achtergrondrapport op te stellen, dat werd uitgevoerd in 2014. Het doel hiervan was om de verschillende perspectieven (van burgers en van stakeholders) in kaart te brengen voor de belangrijkste uitdagingen in het promoten van cultureel erfgoed en de discussie over de waarde ervan voor de maatschappij, gemeenschappen en individuen. Een ander doel was om het Verdrag meer bekendheid te geven in Finland. Het vinden van bestaande 'good practices' was een aanvullend doel.

Deze pre-ratificatievoorbereidingen werden uitgevoerd op participatieve wijze en onderstreepten de mogelijkheden die het Verdrag kan bieden, als 'tool' voor een publieke discussie over erfgoed en haar betekenis voor de maatschappij.

Finland koos voor drie thema's:

- 1 Cultureel erfgoed als onderdeel van het alledaagse leven van gemeenschappen en individuen.
- 2 Erfgoed als een hulpmiddel voor duurzame ontwikkeling.
- 3 Open, eerlijk en mensgericht beheer van erfgoed.

Deze thema's werden bediscussieerd via een internetraadpleging en face-to-face groepsgesprekken. Ook werd gebruik gemaakt van sociale media en vond het gesprek plaats in verschillende talen: Fins, Zweeds, Sami en Engels. Finland zorgde daarnaast voor een samenvatting van het Verdrag in 'begrijpelijke termen'. Deze vorm van werken is in zichzelf hoogst participatief en is daarmee een reflectie van de waarden die Finland toekent aan het Verdrag.

Na ratificatie van het Verdrag zo constateert Finland zal het belang van burgers in de maatschappij (de 'derde' of 'vierde' sector) – als actoren in het erfgoedveld, toenemen. Erfgoedactiviteit binnen (burgerlijke) verenigingen en andere geïnteresseerde partijen neemt toe. Een voorbeeld hiervan is de eerder genoemde Local Heritage Federation, die meer dan 800 leden heeft over heel Finland.

Thema's die voortkomen uit 'de geest van FARO', zoals participatie en participatief bestuur ('*participatory governance*') zijn onderwerp van diverse seminars, conferenties en projecten. Zo stond het Europese Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018 in Finland in het teken van participatie, en stelde de Finse staat beurzen beschikbaar voor projecten die participatie in erfgoed bevorderen.

Finland wordt internationaal heel interessant gevonden vanwege hun digitale erfgoedgemeenschappen, zoals de Wikimedia Suomi of andere wiki-indexen, als erfgoedmanagement, bijvoorbeeld met UNESCO

Immaterieel Erfgoed; levend erfgoed en wrakduikers, metaaldetectoristen en andere niet-professionele archeologische vondsten ('burgerwetenschappers').

Tenslotte heeft Finland enkele suggesties voor volgende stappen in de implementatie van FARO:

- ③ communicatie (meer bekendheid over het Verdrag);
- ③ erfgoedgemeenschappen, het in kaart brengen daarvan en van good practices;
- ③ participatory governance, innovatieve en duurzame erfgoedpartnerschappen;
- ③ Europese samenwerking.

Finland heeft daarnaast het voornemen om te gaan werken aan de actuele thema's van democratische participatie; sociale uitdagingen (zoals sociale ongelijkheid); duurzaam gebruik van erfgoed en duurzame ontwikkeling en digitaal erfgoed en digitale toegankelijkheid.

Deelconclusie

Finland is uniek in het gegeven dat het zelfs in de voorbereidingen op (toen nog *mogelijke*) ratificatie een sterk participatieve aanpak heeft gekozen. Het raadpleegde vanaf de eerste dag op verschillende manieren een verscheidenheid aan mensen/groeperingen om op die manier een zo breed mogelijk beeld te krijgen van het mogelijke draagvlak, relevantie en toepasbaarheid van het FARO Verdrag. Daartoe heeft Finland ook het Verdrag zelf breed bekend gemaakt. Het land heeft een duidelijke visie op de maatschappelijke meerwaarde en idealen van het Verdrag en handelt daar naar. Finland beschouwt cultureel erfgoed als de 'infrastructuur van de maatschappij' die bijdraagt aan vraagstukken in andere beleidsdomeinen.

7.2.5 Oostenrijk

Nationale context

Oostenrijk is een federale staat en het federale cultuurbeleid valt onder de verantwoordelijkheid van de afdeling Kunst en Cultuur van de bondskanselierij. Een belangrijk aandachtspunt binnen kunst- en cultuurbeleid is de promotie van hedendaagse kunst in Oostenrijk en het versterken van de positie van Oostenrijkse kunstenaars in het buitenland op het gebied van beeldende kunst, architectuur, mode & design, muziek & performance, fotografie, film- & mediakunst en literatuur & publicaties. Daarnaast heeft de afdeling Kunst en Cultuur als taak om regionale culturele initiatieven te stimuleren. Tot slot heeft de afdeling Kunst en Cultuur onder meer de taak om culturele waarden over te dragen, voorwaarden te scheppen voor cultuurparticipatie van een breed publiek, stimuleren van culturele 'productie'¹⁵⁷.

De belangrijkste culturele instellingen op het gebied van cultureel erfgoed zijn de federale musea, de Oostenrijkse nationale bibliotheek, de Oostenrijkse fonothek (geluidsarchief), het Weense hoforkest, het federale bureau voor historische monumenten, het Oostenrijkse filmarchief en het Oostenrijkse filmmuseum¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Ratzenbock, V. & A. LungstraB (2016) Compendium cultural policies and trends in Europe. Country profile Austria. Website: file:///C:/Users/bbeertema/Desktop/Documenten%20Oostenrijk/austria_012016.pdf Geraadpleegd 5 augustus 2019.

¹⁵⁸ Ratzenbock & LungstraB, 2016: 18.

Kenmerken van cultureel erfgoed in Oostenrijk

Het ministerie van Kunst en Cultuur is verantwoordelijk voor diverse organisaties op het gebied van film, kunst, fotografie, theater, musea en bibliotheken. De afdeling Kunst en Cultuur is opgedeeld in tien departementen¹⁵⁹ en financiert meerdere culturele instellingen binnen de culturele sector. Deze sector is onderverdeeld in een aantal domeinen – naast Cultureel Erfgoed zijn dat de visuele kunsten; uitvoerende kunsten; boeken en bibliotheken; audiovisueel; en interdisciplinaire kunst.

FARO in Oostenrijk

Oostenrijk heeft het Verdrag getekend in 2014 en geratificeerd in 2015¹⁶⁰. De *Österreichische Kulturdocumentation* (toegepast onderzoek naar cultuurbeleid en archief, een soort Boekmanstichting) is aangewezen om het cultureel erfgoed in Oostenrijk.

Oostenrijk heeft een document opgesteld met een stappenplan voor de implementatie van het Verdrag van FARO. Centraal hierin staan het in kaart brengen van erfgoedinitiatieven van de *civil society* en het vergroten van de bewustwording als het gaat om uitgangspunten van het Verdrag van FARO. Oostenrijk heeft hierbij de volgende stappen omschreven (The Austrian experience, 2019¹⁶¹):

- ① Het identificeren van een geschikt instituut voor het uitvoeren van onderzoek: in Oostenrijk is de Oostenrijkse organisatie voor cultuurdocumentatie aangewezen. De organisatie deed een verkennend onderzoek dat de basisinhoud beschrijft en de doelstellingen van het Verdrag van FARO samenvat.
- ② Het analyseren van de huidige situatie: het instituut analyseerde de rol en het belang van het Verdrag van FARO in de Europese en Internationale context.¹⁶²
- ③ Het selecteren van goede praktijkvoorbeelden in de geest van FARO. Er zijn zes voorbeelden geïdentificeerd. Deze projectvoorbeelden worden hieronder weergegeven.
- ④ Het organiseren van een workshop over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving: de bondskanselierij organiseerde in samenwerking met de Oostenrijkse organisatie voor cultuurdocumentatie in 2016 de workshop: “Cultureel erfgoed – en nu?” voor belanghebbenden en experts in de kunst-, cultuur- en erfgoedsector. De workshop bood ondersteuning aan verdere implementatiestappen. Tevens is een enquête gehouden voor de implementatie van de digitalisering. Er is aanbevolen verdere structurele maatregelen en projecten te ontwikkelen om het Verdrag te implementeren. Een vervolgworkshop is ingepland om de voortgang te monitoren.
- ⑤ Netwerken: tijdens de plenaire bijeenkomst van de stuurgroep voor Cultuur, erfgoed en landschap (CDCPP) (die valt onder the Council of Europe) zijn de ervaringen tot dusver gepresenteerd.

Cultureel erfgoed is een waardevolle bron van de drie duurzaamheidsdimensies: economie, ecologie en sociale zaken (Bundeskansleramt Österreich, 2016: 10). Culturele duurzaamheid is het duurzaam omgaan

¹⁵⁹ Ratzenbock & LungstraB, 2016: 5-6.

¹⁶⁰ Implementation in Austria (2017). Presentatie van de FARO Convention Meeting 15-16 November 2017 van Andrea Sieber.

¹⁶¹ The Austrian experience (2019) Website: <https://rm.coe.int/mapping-faro-convention-initiatives-for-governments-/1680740673>. Geraadpleegd op 5 augustus 2019.

¹⁶² Bundeskanzleramt Österreich (2016).

http://www.kulturdocumentation.org/eversion/download/Faro_Rahmenuebereinkommen_zum_Wert_des_Kulturerbes_Studie.pdf. Geraadpleegd 26-08-2020.

met culturele diversiteit en cultureel erfgoed (Bundeskanzleramt Österreich, 2016: 32). Het duurzaam gebruik maken van cultureel erfgoed is de motor voor culturele, sociale en economische ontwikkeling. Cultureel erfgoed zorgt bijvoorbeeld voor het scheppen van banen en voor economische diversificatie, ofwel economische stabiliteit en groei. Ook moet de milieudimensie van duurzaamheid gekoppeld zijn aan het cultureel erfgoedbeleid (Bundeskanzleramt Österreich, 2016: 56).

Juridische en/of beleidsimplicaties

De uitvoering van wet- en regelgeving en beleid cultuur en erfgoed in Oostenrijk wordt medebepaald door twee factoren: allereerst is Oostenrijk een federale staat met onafhankelijke deelstaten. Deze onafhankelijkheid wordt weerspiegeld in de toewijzing van verantwoordelijkheden voor cultuur aan de deelstaat. Ten tweede wordt in de Oostenrijkse federale grondwet niet expliciet melding gemaakt van kunst en cultuur. Bepalingen betreffende de culturele sector zijn niet vastgelegd in wetgeving, maar in zogenaamde statuten en reglementen (Ratzenbock & LungstraB, 2016: 31).

Er bestaan verschillende federale reglementen om financiële steun te bieden/ subsidies te verlenen aan de culturele sector. Oostenrijk voorziet naast rechtstreekse publieke steun voor kunst en cultuur in een aantal belangrijke instrumenten voor indirecte ondersteuning van kunst: er zijn verschillende wettelijke bepalingen van sociaal beleid en fiscaal beleid, het systeem van sociale verzekering voor kunstenaars, maatregelen op het gebied van arbeidsmarkt en werkgelegenheid, auteursrecht, belastingaftrek voor particuliere giften en kunstsporing evenals financieren van kunst in openbare gebouwen. (Ratzenbock & LungstraB, 2016: 35).

Projecten en programma's in het kader van FARO

De Oostenrijkse Organisatie voor cultuurdocumentatie heeft zes Oostenrijkse projecten geselecteerd die passen bij FARO. Bij de selectie van de projecten is aandacht geschonken aan de diversiteit van Oostenrijks cultureel erfgoed (Bundeskanzleramt Österreich, 2016¹⁶³):

- ③ CreativeCH (Creative Cooperation in Cultural Heritage) is een EU project met als doel het stimuleren van regionale ontwikkeling, toerisme en participatie. Centraal staat de participatie van burgers als het gaat om de verduurzaming en ontwikkeling van de stad. Het Europese project richt zich op de volgende modelregio's: Salzburg, Toscane, Catalonië en Roemenië.
- ③ De Welsel Innerstadtagenda 21 is een project van de stad Wels, waarbij een duurzame, positieve ontwikkeling van de binnenstad centraal staat. Het project kent 300 deelnemende burgers. Burgers participeren in de besluitvorming over de invulling van het stadscentrum, de levendigheid van het stadscentrum door de organisatie van evenementen en het verduurzamen van de stad.
- ③ Der Werkraum Bregenzwerwald is een fusie van 85 regionale ambachtelijke ondernemingen. Het atelier fungeert als een platform voor ondernemers met activiteiten zoals tentoonstellingen,

¹⁶³ Bundeskanzleramt Österreich (2016) Rahmenübereinkommen des Europarates über den Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft Eine Bestandsaufnahme. Website: http://www.kulturdokumentation.org/download/Faro_Rahmenuebereinkommen_zum_Wert_des_Kulturerbes_Studie.pdf. Geraadpleegd op 5 augustus 2019.

wedstrijden, lezingen, ontwikkelingswerk en jongerenwerk. Doel is om oude ambachtelijke tradities met innovatieve concepten te combineren. Het behoud van de lokale bouwkunst en bouwtechnieken speelt een grote rol binnen het atelier.

- ③ Kino in Orte is een project van het filmarchief Oostenrijk. Films uit de Oostenrijkse filmgeschiedenis worden geprojecteerd en gepresenteerd in de openbare ruimtes.
- ③ De Erfgoeddag is de nationale bijdrage van Oostenrijk aan het Europese culturele evenement "European Heritage Days (EHD)" en is tevens een belangrijk evenement voor het materiele erfgoed in Oostenrijk. Het brede publiek heeft gratis toegang tot dit evenement en de laatste zondag van september worden monumentale gebouwen open gesteld in heel Oostenrijk.
- ③ Der Verein Superar werd in 2009 opgericht door het Konzerthaus in Wenen en faciliteert een jongerenkoor voor jongeren en kinderen, ongeacht hun afkomst, religie of sociale status. Doel is om jonge mensen die weinig toegang hebben tot cultuur, te verbinden en aan te moedigen om muziek te maken. Twee tot vier keer per week krijgen jongeren de mogelijkheid om orkestrale muziek of koorzang te oefenen. De toegang is gratis.

Deelconclusie

Oostenrijk heeft het FARO-proces op een systematische wijze aangepakt en haar bevindingen gepubliceerd ter lering voor andere landen. Oostenrijk heeft een bestaande organisatie aangewezen om het proces te begeleiden.

7.3 Samenvatting en conclusies

Voor de samenvattende bevindingen verwijzen we naar het hoofdrapport, paragraaf 3.3.

8 Projecten

Inleiding

Dit hoofdstuk geeft als deelrapportage de opbrengst weer van de inventarisatie van de projecten en de leerpunten daaruit. Geheel achteraan dit hoofdstuk hebben we een overzicht van de projecten opgenomen. De eerste paragraaf van dit hoofdstuk gaat in op projecten in Nederland die zouden kunnen passen binnen het FARO-gedachtegoed, dat zijn actuele erfgoedprojecten waarin burgerinitiatief en burgerparticipatie een rol spelen. In paragraaf 8.2 zijn op basis van de analyse van de geïnventariseerde projecten de belangrijkste kenmerken uiteengezet waaraan een (toekomstig) FARO-project behoort te voldoen, waarna deze zijn verwerkt in een praktische checklist. Paragraaf 8.3 gaat in op de actoren die betrokken zijn bij erfgoedparticipatie projecten in de Nederlandse context. Vervolgens behandelt paragraaf 8.4 de werkwijzen, methoden en instrumenten waarbij in paragraaf 8.5 een relatie wordt gelegd met de Right to Challenge-regeling, en in hoeverre deze naar ons inzicht een rol speelt in het veld. Paragraaf 8.6 koppelt deze werkwijzen aan de succes- en faalfactoren. Paragraaf 8.7 gaat in op de verschillende behoeften in het veld. Paragraaf 8.8 benoemt de leerpunten van dit deel van het onderzoek, en wordt er ingegaan op de lessen en benodigde vervolgstappen om 'meer in de geest van FARO te werken'. In paragraaf 8.9 vertalen we de abstracte termen en concepten waaraan een FARO-project te herkennen is, naar concrete indicatoren en zoektermen. We spreken van een 'sleepnet'. Daarna volgt het overzicht van projecten.

8.1 Inventarisatie van de projecten

Deze paragraaf gaat in op projecten in Nederland die zouden kunnen passen binnen het FARO-gedachtegoed, dat zijn actuele erfgoedprojecten waarin burgerinitiatief en burgerparticipatie een rol spelen. Het doel van deze inventarisatie is om inzicht te krijgen in hoe de werking van projecten en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven er in de Nederlandse erfgoedsector in de praktijk uitziet en wat wij daarvan kunnen leren voor projecten in de toekomst (na ondertekening en uitvoering van het Verdrag van FARO in Nederland).

In het startgesprek voor de opdracht (augustus 2019) spraken wij met de opdrachtgever af dat in dit deel van het onderzoek het destilleren van de kenmerken van een project in de geest van FARO inclusief een set van indicatoren (zogenaamd 'sleepnet') centraal zou staan¹⁶⁴. Hierin kozen wij voor een gelimiteerde inventarisatie van FARO-projecten voor duiding van de kenmerken en voor de oplevering van een daaruit volgend *sleepnet* (paragraaf 8.9).

Onderzoeks aanpak

DSP heeft in de periode tussen november 2019 en maart 2020 onderzoek uitgevoerd. Onderdeel daarvan waren interviews met 22 stakeholders. Onder hen waren de 12 provincies, in elke provincie spraken wij de verantwoordelijken voor erfgoed, cultuur en burgerparticipatie. Hierop volgend hebben interviews plaatsgevonden met 4 erfgoedhuizen die in vier van deze provincies actief zijn. Tijdens deze interviews

¹⁶⁴ Dit is uitgewerkt in een op 21 oktober 2019 via de mail vastgelegde 'Aanpak onderdeel A3'.

gingen wij 1) in op (de betekenis van) het Verdrag van FARO en 2) verzamelden wij voorbeeldprojecten. Aanvullend voerden wij een Internet-analyse uit van initiatieven erfgoed en participatie in de vier grote steden, daarbij keken wij naar methoden en projecten gericht op erfgoedgemeenschappen.

Na afloop hiervan analyseerden wij de verzamelde projecten door het aanwijzen van de kenmerken die terugkomen in de verschillende **fases** waaruit het project bestaat:

- ③ de start van een initiatief (waar, waarom);
- ③ de betrokkenen (individu, groep, gemeenschap);
- ③ de urgentie;
- ③ de relatie met erfgoed;
- ③ de doelen en resultaten die de initiatiefnemers nastreven.

Vervolgens spraken wij een aantal stakeholders,¹⁶⁵ om te toetsen of zij onze bevindingen vanuit hun expertise en praktijk herkenden en om nuttige aanvullingen te verzamelen. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat het merendeel van de door ons gehouden gesprekken plaatsvond met vertegenwoordigers van de systeemwereld van overheid en erfgoedsector. Als aanvulling zou veldwerk binnen gemeenschappen, of gesprekken met stakeholders die dichterbij de gemeenschappen staan zinvol zijn geweest, maar dat bleek gegeven de planning en het budget van dit onderzoek niet haalbaar.¹⁶⁶

In dit deelonderzoek beantwoorden wij de volgende vragen:

- 1 Wat zijn de kenmerken van projecten en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven in de erfgoedsector?
- 2 Welke actoren zijn betrokken bij deze projecten en activiteiten en welke rol spelen zij?
- 3 Welke werkwijzen, methoden en instrumenten zijn te onderscheiden?
- 4 In hoeverre speelt de Right to Challenge-regeling hierbij een rol?
- 5 Wat zijn kritische succes- en faalfactoren van dergelijke projecten en activiteiten? Wat zijn knelpunten?
- 6 Wat kan worden geleerd van de bestaande projecten en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven in de erfgoedsector?
- 7 Wat hebben erfgoedinstanties, overheden en gemeenschappen nodig om meer 'in de geest van FARO te werken'?
- 8 Welke stappen zijn nodig om meer 'in de geest van FARO te werken' en welke actoren kunnen hierbij het voortouw nemen?

¹⁶⁵ De stakeholders waarmee wij hebben gesproken zijn: Fonds voor Cultuurparticipatie, Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, Museum Catharijne Convent, Imagine IC, Amsterdam Museum, Museum Rotterdam, Historisch Archief Overijssel, en The Black Archives. Ook spraken wij met de projectleider van Right to Challenge en Bewonersinitiatieven van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Tenslotte heeft er gedurende het traject kenniswisseling plaatsgevonden met het RCE en OCW.

¹⁶⁶ Er is wel gesproken met stakeholders van broker-organisaties, niet direct met initiatieven (gemeenschappen) zelf.

8.2 Kenmerken projecten

In de gesprekken die zijn gevoerd met de verantwoordelijken voor erfgoed, cultuur en burgerparticipatie van de 12 provincies en met de provinciale erfgoedhuizen kwam het Verdrag van FARO aan bod en inventariseerden wij erfgoedprojecten waarin burgerinitiatief en burgerparticipatie een rol spelen. In totaal hebben wij 38 projecten opgehaald (zie achteraan dit hoofdstuk). Deze projecten hebben we systematisch tegen de achtergrond van het Verdrag van FARO met elkaar vergeleken om zo te beschrijven wat de kenmerken van een 'FARO-project' zijn (project dat past in het FARO-gedachtengoed). De uitkomsten van deze vergelijking hebben wij vervolgens getoetst in de gesprekken met de eerder genoemde stakeholders. Dit resulteert in een aantal kenmerken waaraan een project dient te voldoen om binnen het FARO gedachtengoed te passen. Hieronder vatten wij die samen. De onderbouwing volgt daarna.

- ③ Projecten passen binnen de voorwaarden zoals gesteld in Verdrag van FARO: vrede, mensenrechten, democratie & de rechtsstaat.
- ③ Een individu of groep identificeert zich met erfgoed.
 - Met een materieel aspect, dat waarde krijgt door het immateriële.
 - Met een immaterieel aspect, dat wordt meestal ook wordt uitgedrukt in iets materiëls (objecten, gebouwen, (samenkomst)plek, etc.).
- ③ Een individu of groep ervaart hierdoor een gevoel van betrokkenheid en/of eigenaarschap bij 'hun' erfgoed.
- ③ Erfgoed gaat een rol spelen.
 - Erfgoed als middel:
Individen gaan met elkaar de verbinding aan om met erfgoed bij te dragen aan een bepaald maatschappelijk vraagstuk (waarde creëren).
 - Als gevolg van een bepaalde maatschappelijke behoefte.
 - Erfgoed als doel:
Individen gaan met elkaar verbinding aan om erfgoed actief te behouden/door te geven/over te dragen/te beschermen of gebruiken.
 - Als gevolg van een bepaalde dreiging (lokaal versus globaal).
 - Als gevolg van een intrinsieke motivatie.
- ③ Verbinding en actie dragen bij aan een maatschappelijk vraagstuk/generen maatschappelijke betekenis.

Toelichting op de kenmerken

Allereerst is het van belang dat een (toekomstig) FARO-project een relatie heeft met de uitgangspunten zoals gesteld in het Verdrag, het dient niet in strijd te zijn met/bij te dragen aan vrede, mensenrechten, democratie en de rechtsstaat.

Verder zien we dat er altijd een individu of groep betrokken is die zich *passief* identificeert met het erfgoed. Met *passief* bedoelen wij dat het individu of de groep er niet van bewust hoeft te zijn dat het om erfgoed gaat, erfgoed is niet het doel. Men voelt zich er vertrouwd en comfortabel (senang) bij (herkenning) of men

voelt zich er uitgedaagd of zelf geprikkeld door. Erfgoed moeten we hierbij breed opvatten (holistisch: roeren en onroerend, immaterieel en erkend en informeel erfgoed).

Het individu of deze groep ervaart vervolgens ook een gevoel van betrokkenheid, men voelt zich belanghebbend en is geïnteresseerd in wat er met het erfgoed gebeurt. Op dit moment verandert de mogelijk onbewuste identificatie met het erfgoed, dan ook in een bewuste.

Vanuit deze betrokkenheid gaat erfgoed een rol spelen. Voor dit moment is geen vast stramien te definiëren, dit is in elk project anders. Door de betrokkenheid bij het erfgoed gaan individuen of groepen *actief* met elkaar de verbinding aan (gemeenschappen). Vaak om het erfgoed te gaan bewaren, door te geven en over te dragen, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een bepaalde dreiging (denk bijvoorbeeld aan sloop of het mogelijk verdwijnen van bepaalde tradities). Deze verbinding en daaropvolgende energie genereren bij dit soort projecten dan een maatschappelijke meerwaarde (erfgoed als doel en welzijn als neveneffect). Maar het kan ook zo zijn dat het bijdragen aan een maatschappelijk vraagstuk het uitgangspunt is van de *actieve* verbinding, waarbij erfgoed wordt ingezet als middel (erfgoed als middel). Het is belangrijk om hierbij op te merken dat er geen rangschikking is aangebracht binnen deze kenmerken. Zo kan het proces van een project starten bij het erfgoed en de identificatie hiermee, maar kan het ook dat een dreiging een ervaring van betrokkenheid/ eigenaarschap tot gevolg heeft, waar men eerst nog niet stil stond bij dit erfgoed of het belang ervan.

8.3 Betrokken actoren bij projecten

Uit de voorgedragen projecten door de twaalf provincies en de vier erfgoedhuizen selecteerden wij een serie van 38 actuele erfgoedprojecten waarin burgerinitiatief en burgerparticipatie een rol spelen. In deze paragraaf gaan wij in op de actoren die op dit moment bij de projecten betrokken zijn en hun rol en onderlinge verhoudingen.

In de interviews kwam naar voren dat er verschillende actoren zijn, die variëren in rol, uitvoering en verhouding. Belangrijk om te vermelden is dat de laatste groep (de erfgoedgemeenschappen) een centrale rol speelt in FARO-projecten.

- 1 Provincie (overheid)
- 2 Erfgoedhuis /erfgoedinstelling (maatschappelijke organisatie)
- 3 Gemeente (overheid)
- 4 Initiatiefnemers/participanten: erfgoedgemeenschappen

1. Provincie

We hebben gesproken met in totaal 12 vertegenwoordigers van provincies (erfgoed en participatie). Zij geven aan dat het provinciaal beleid erfgoed in de laatste jaren veranderd is. Voor een deel zijn taken overgegaan naar gemeenten en provincies hebben taken overgenomen van het rijk (restauratiesubsidies rijksmonumenten bijvoorbeeld). De centrale rol van de provincie ligt bij het behoud van en zorg voor erfgoed. Wat dit concreet inhoudt is dat de provincie zich bezighoudt met provinciale monumenten die op de provinciale monumentenlijst staan en met de restauraties van rijksmonumenten en archeologie. De

provincie beschermt deze monumenten, waarbij een provinciale erfgoedverordening wordt aangehouden.¹⁶⁷

Een groot deel van de provincies heeft daarnaast een erfgoedbeleid als onderdeel van cultuurbeleid. Daarin staan identiteit, beeldkwaliteit, tradities en ambachten en streektaal centraal. Provincies stimuleren ook de herbestemming van monumenten.

Ondanks alle veranderingen is en blijft de provincie een belangrijke actor, maar de afstand tussen 'de burger' en 'zijn of haar erfgoed initiatief' enerzijds en de provincie anderzijds is in groter geworden. De provincie speelt in de meeste gevallen een faciliterende rol, ze biedt financiële middelen (subsidie) en ondersteuning door bijvoorbeeld advies van een erfgoedconsulent van een erfgoedhuis of een verwijzing naar een contact bij een gemeente. Waar de provincie voorheen vaak direct werd benaderd als het ging om erfgoedparticipatie, komt zij nu door de toegenomen afstand vaak later in beeld. Initiatieven komen eerst met koppelorganisaties in contact. Later, ter ondersteuning (financieel bijvoorbeeld) komen ze mogelijk ook op de radar van provincies terecht.

Zeven van de twaalf provincies geeft aan bekend te zijn met het Verdrag van FARO en de inhoud. Vervolgens gaven hiervan twee provincies aan ook al een daadwerkelijke vertaalslag te maken naar beleid. Over het algemeen zagen de respondenten die bekend waren met de FARO conventie er ook de meerwaarde van in. Twee provinciale respondenten aan het lastig te vinden om de rol van de provincie hierin te duiden, gemeenten staan dicht op burgerinitiatieven en gemeenschappen.

Ook signaleerde een respondent dat behoud van erfgoed nog altijd centraal staat in het provinciaal erfgoedbeleid. Deze smalle benadering belemmert mogelijkheden voor 'erfgoed als middel', en daarmee de verbreding tot bijvoorbeeld het sociale domein. Tegelijkertijd zien provincies vanouds wel kansen in de verbreding van erfgoed naar ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid. De rol van het behoud van erfgoed wordt in sommige provincies uitbesteed aan monument beherende organisaties en particulieren. Ten slotte werd door een van de provinciale respondenten benadrukt dat het gedachtegoed uit de FARO conventie niet heel vernieuwend is, omdat het gedachtegoed reeds aanwezig is in het Nederlandse beleid voor immaterieel erfgoed.

2. Erfgoedhuis

Er is gesproken met vier erfgoedhuizen. De afstand tussen provincie en de burger wordt in 10 van de 12 provincies overbrugd door 'erfgoedhuizen'. Deze zijn op verschillende manieren ontstaan: sommige bestonden al en zijn vervolgens ook provinciale taken uit gaan voeren, andere zijn hiervoor speciaal opgericht, weer andere zijn niet direct verbonden aan de provincie en handelen als onafhankelijke en/of particuliere organisatie.

¹⁶⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed/monumenten>. Geraadpleegd 23-03-2020.

Erfgoedhuizen kunnen worden gezien als 'mediator'; ze fungeren als koppelorganisatie tussen overheid en beleid (provinciaal en gemeentelijk) en de participerende burger. Dergelijke huizen kunnen in beginsel makkelijk verbindingen leggen tussen de verschillende actoren en ondersteunen en adviseren de burger bij het voldoen aan wettelijke kaders/vertaalslag naar beleid, denk hierbij aan aanspraak maken op subsidie regelingen en fondsen. Erfgoedhuizen ontplooiën ook zelf initiatieven, moedigen participatie aan en ondersteunen ook bestaande burgerinitiatieven. In sommige gevallen zijn ze ook loket voor de verdeling van provinciale financiële middelen, waardoor ze zelf subsidies kunnen verlenen aan erfgoedprojecten.

Alle vier de erfgoedhuizen waarmee wij spraken zijn bekend met het FARO gedachtegoed. Hiervan is één actief bezig met het opzetten en ondersteunen van projecten die hiermee te maken hebben. Alle zien de meerwaarde van een invoering van het Verdrag. Een erfgoedhuis dat zich nadrukkelijk bezighoudt met immaterieel erfgoed, gaf aan dat in dergelijke projecten de maatschappelijke component altijd aanwezig is en dat FARO dus overlapt met reeds bestaand immaterieel erfgoed-beleid zoals gedefinieerd in het UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed uit 2012.

3. Gemeente

We spraken met de provincies ook over de gemeente. Vanuit het bestuurlijk perspectief is de gemeente een andere belangrijke actor. Het gemeentelijk erfgoedbeleid wordt medebepaald door wettelijke taken en de structuurvisies en verordeningen die de provincie opstelt (zoals bijvoorbeeld in de huidige bestemmingsplannen of het toekomstige omgevingsplan).

De gemeente is - net als een erfgoedhuis – in potentie een belangrijke actor in erfgoed en burgerinitiatieven, de gemeente moet daarvoor echter ook buiten wettelijke kaders durven handelen door bijvoorbeeld positie te geven aan erfgoed dat nog niet als dusdanig formeel is aangewezen, erfgoedgemeenschappen positie te geven in het omgevingsbeleid en participatie in erfgoedbeleid te stimuleren. In sommige provincies hebben gemeentes een actieve rol in de bepaling van erfgoedwaarden en het beantwoorden van de waaromvraag rondom erfgoed, in andere is het enkel een faciliterende en toezichthoudende actor.¹⁶⁸

4. Initiatiefnemers/participanten: erfgoedgemeenschappen

Een voor het Verdrag van FARO cruciale groep actoren zijn de initiatiefnemers en participanten, ofwel de erfgoedgemeenschappen. Zoals aan de start van dit rapport vermeld spraken wij niet direct met hen, maar met de andere respondenten (provincies, erfgoedhuizen, organisaties) wel over hen. Het betreft al die individuen en collectieven die zich verbinden aan iets immaterieels of materieels dat voor hen van waarde is en die vervolgens tot actie kunnen overgaan om dat als erfgoed te bewaren, door te geven of over te dragen. Dit kan volledig vanuit actie vanuit de gemeenschap worden geïnitieerd (dan definiëren we het als erfgoed initiatief) of top-down als uitnodiging vanuit een overheid of erfgoedhuis /erfgoedorganisatie (dan definiëren we het als erfgoed participatie).

¹⁶⁸ <https://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/gemeentelijk-erfgoedbeleid>.

Gesprekspartners onderschrijven dat erfgoedgemeenschappen bijdragen aan bepaalde maatschappelijke vraagstukken. Door hun actie wordt er een maatschappelijke meerwaarde gegenereerd. De bijdrage van burgers is hierin cruciaal, omdat zij die bijdrage meestal samen met andere burgers leveren. Samenwerking en cohesie – rond andere maatschappelijke vraagstukken, of bij andere initiatieven – kan dan het gevolg zijn. Dit wil niet zeggen dat het bijdragen aan een maatschappelijk vraagstuk altijd het uitgangspunt is van een project, vaak komt de motivatie vanuit behouden en tonen.

Volgens de geïnterviewden werken de meeste initiatiefnemers en participanten op vrijwillige basis, gedreven door behoefte aan zingeving en het in stand houden van een (of soms hun eigen) verhaal. Wat in de interviews naar voren kwam is dat bij de formele erfgoedsector en overheden (de systeemwereld) het beeld bestaat dat participanten in en met erfgoed vaker gepensioneerd zijn en een ongeorganiseerde of niet-professionele manier van werken hanteren. Deze beeldvorming kan aanleiding zijn voor 'schuring', zie hiervoor paragraaf 8.6.

Rol ten opzichte van elkaar

In de interviews werd in meer dan de helft van de gesprekken benadrukt dat interactie, communicatie en verbinding tussen de verschillende actoren cruciaal is voor het laten slagen van een erfgoed project. Zo kunnen provincies en gemeentes fungeren als smeermiddel en meer zichtbaarheid genereren voor relatief onzichtbare projecten, zij kunnen gemeenschap-netwerken herkennen, identificeren en bedienen. De initiatiefnemers en participanten uit de praktijk zijn essentieel, omdat dit is waar de *energie* vandaan komt. Het is van belang dat er draagvlak is en dus dat er bottom-up wordt gewerkt en de daadkracht en bevlogenheid vanuit burgers komt. Elke partij heeft weliswaar zijn eigen meerwaarde in het proces, en de winst zit hem hier in samenwerking.

8.4 Werkwijzen, methoden en instrumenten projecten

Om de erfgoedprojecten waarin participatie en initiatief een rol spelen te laten slagen en de samenwerking tussen eerder genoemde actoren te organiseren, zijn er in de huidige praktijk verschillende werkwijzen, methoden en instrumenten te onderscheiden. In deze paragraaf zal eerst worden ingegaan op de generieke wijze waarop er vanuit bestuur wordt omgegaan met erfgoed-participatieprojecten. Daarna, presenteren we een selectie van de methoden en instrumenten die uitdrukking geven aan deze werkwijze, gevolgd door een selectie van (naar ons inzien) effectieve tools. Ten slotte zal worden ingegaan op een aanvullende analyse van die situatie in de vier grote steden.

Werkwijzen

De veranderingen in de rol van provincies en de invloed die dit heeft op de relatie tussen provincie, erfgoedsector en burgers werd vaak in de interviews genoemd. Provincies ervaren meer afstand tot burgers en burgerinitiatieven. Deze afstand wordt in sommige provincies opgevuld door erfgoedhuizen en in sommige provincies nemen de gemeentes een grotere rol op zich en soms is er een leemte. In enkele

gevallen voeren de erfgoedhuizen de provinciale subsidieregelingen uit met als gevolg dat de directe interactie tussen provincie en burgerinitiatieven nog beperkter is.

Waar het gaat om werkwijzen blijkt uit de interviews dat actieve gemeentes en erfgoedhuizen regelmatig zelf projecten initiëren en zij fungeren als steunpunt voor die initiatieven die volledig bottom-up ontstaan. De rol van de provincies bestond voorheen uit een grotere betrokkenheid bij het proces en het project, maar dat is nog maar zelden het geval.

Methoden & instrumenten

Het initiëren van projecten, en het creëren van ruimte voor burgerinitiatieven rondom erfgoed, vergt organisatie. Verschillende partijen, ideeën en belangen komen hier bij elkaar. Om deze reden is het van groot belang om methoden en instrumenten in te zetten om dergelijke processen soepel te laten verlopen. In de interviews kwam naar voren dat dit vaak lastig bleek, en er zijn dan ook verschillende instrumenten ontwikkeld om hier invulling aan te geven. Hieronder een aantal voorbeelden van (bestaande) methoden die zijn ontwikkeld door en vanuit overheden.¹⁶⁹

1. Erfgoedlijnen & erfgoedtafels

Deze methode is ontwikkeld door provincie Zuid-Holland in 2012, samen met ongeveer 300 partners. De erfgoedlijnen zijn een geografische structuur waaraan monumenten liggen die een historisch verhaal vertellen. Binnen deze lijnen worden er *erfgoedtafels* georganiseerd, waarbij iedereen welkom is en aangemoedigd wordt te participeren. Deze erfgoedtafel overlegt, stelt ambities op, en adviseert over hoe de ambitie bereikt kunnen worden. Hier komen zowel vrijwilligers als grotere partners aan tafel om samen iets te bereiken.

Dergelijke erfgoedtafel-projecten worden bottom-up aangestuurd door initiatiefnemers (burgers en organisaties). Binnen de erfgoedlijnen zie je dan ook projecten waar 'erfgoed als middel' terugkomt. Deze worden ook financieel ondersteund door de provincie.

2. Erfgoedprogramma's

Een ander, meer abstracte methode, is de ontwikkeling van erfgoedprogramma's vanuit provinciaal of gemeentelijk beleid. Door de programmatische opzet is het mogelijk om aan verschillende doelen te werken (met erfgoed) en crossovers ruimte te geven. Dit is bijvoorbeeld gebeurd binnen provincie Utrecht:

Wij maken nu nieuw beleid voor ons restauratiemiddelen. Nieuw cultuur- en erfgoedprogramma 2020-2023. Maatschappelijke betekenis is daarbij echt een nieuw criterium, echt de maatschappelijke meerwaarde als het is gerestaureerd of hersteld. Het Rijk doet dat nu ook...¹⁷⁰

¹⁶⁹ De opgehaalde methoden zijn enkel op provinciaal niveau.

¹⁷⁰ V.d. Heuvel, Provincie Zuid-Holland, telefonisch interview, 6 november 2019.

Daarnaast kwam een dergelijk programma terug binnen provincie Flevoland:

Binnen de omgevingswet zijn we bezig met het erfgoedprogramma, participatie en erfgoed laten duiden door burgers. Hiervoor is een proces in gang gezet, is er met groepen gesproken, en zijn conclusies getrokken dat erfgoedbeleid te beperkt was, en dat het breder moet. We hebben diverse inwoners, die zijn nog niet helemaal betrokken. We willen meer betrokkenheid creëren, niet alleen door tot hen te wenden maar ook bij hen op te halen. En daar dan vervolgens op verder bouwen.¹⁷¹

3. Sociale agenda

In Limburg is 4 jaar geleden de Sociale agenda ontwikkeld. Dit is destijds gedaan om sociale structuurversterking samen met economische structuurversterking in gang te zetten. De provincie merkte dat er weinig werd geparticipeerd. Om deze reden gaat de agenda over participatie in de breedste zin, en ligt hierbij de focus op het in staat stellen van mensen om mee te kunnen doen.¹⁷² Het doel van de Sociale agenda is het ontwikkelen van “een gezonde samenleving en economie vragen om weerbare en zelfredzame Limburgers, die hun steentje kunnen bijdragen.” Om deze ontwikkeling op gang te brengen, heeft de provincie 4 programmaliijnen opgezet; Opgroeien en ontplooiën; Kans op ontwikkeling en werk; Vitaal meedoen; Vitale gemeenschappen.¹⁷³ Hierbij zet de provincie in op partnerschap en kan met de Sociale Agenda ondersteunen, helpen en richting geven. Toegevoegde waarde door op regionale schaal kennis en slagkracht te organiseren, partijen zoals georganiseerde burgers, (zorg) ondernemers, overheden en kennis- en onderwijsinstellingen bij elkaar te brengen en goede initiatieven te stimuleren en te ondersteunen.¹⁷⁴

Voorbeelden concrete tools

1. Pilots omgevingsvisie

Naar verwachting zal de nieuwe Omgevingswet in werking treden in 2022. Deze wet gaat over de (integrale) regels voor ruimtelijke ontwikkeling en bundelt bestaande wetten en regels. Dit heeft grote invloed is op de positie van cultureel erfgoed binnen dit domein.¹⁷⁵ Ter voorbereiding van deze invoering is een pilotprogramma opgezet, om zo handvaten te ontwikkelen voor de praktische implicaties en invulling van de Omgevingswet. Binnen dit project gingen 12 gemeenten aan de slag met het opstellen van een samenhangende Omgevingsvisie. Hierbij lag de nadruk op het verbinden van alle verschillende wensen en ambities van overheden, bewoners en bedrijven.¹⁷⁶ Het pilotprogramma probeerde antwoord te vinden op de vraag hoe dit valt te organiseren. Uit deze pilots zijn 7 belangrijke inzichten, en 6 kansrijke aanpakken ter implementatie gedestilleerd. Deze zijn als volgt:

¹⁷¹ Rousseau, Provincie Flevoland, telefonisch interview, 11 november 2019.

¹⁷² Demeijer & Bekkers, Provincie Limburg, telefonisch interview, 4 november 2019.

¹⁷³ <https://www.limburg.nl/onderwerpen/gezondheid/sociale-agenda/>, geraadpleegd 6-5-2020.

¹⁷⁴ https://www.limburg.nl/publish/pages/785/uitvoeringskader_sociale_agenda.pdf, geraadpleegd 6-5-2020.

¹⁷⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingswet>, geraadpleegd 28-04-20.

¹⁷⁶ <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/publish/pages/142150/eindrapportage-pilots-omgevingsvisie.pdf>, geraadpleegd 10-02-2020.

Inzichten uit pilots omgevingsvisie:

Kansrijke aanpakken:

- 1 Organiseer participatie op verschillende schaalniveaus zonder concreetheid en herkenbaarheid te verliezen.
- 2 Werk aan een integrale visie én versnel op urgente thema's zoals de energietransitie.
- 3 Zorg ervoor dat de omgevingsvisie flexibel, wendbaar en actueel blijft.
- 4 Maak de opgaven die op regionale schaal spelen concreet en laat deze doorwerken in de lokale omgevingsvisie.
- 5 Bied met de omgevingsvisie een heldere basis voor beleidskeuzes.
- 6 Maak de overweldigende breedte van een omgevingsvisie behapbaar.¹⁷⁷

A. Participatieladder

De Participatieladder is een instrument van gemeenten waarbij verschillende niveaus van participatie van burgers en maatschappelijke organisaties worden onderscheiden. Voorafgaand aan beleidstrajecten en projecten wordt het geambieerde niveau vastgesteld en achteraf wordt getoetst of dit daadwerkelijk behaald is.¹⁷⁸ De treden van de ladder zijn: informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren, meebeslissen. De participatieladder is het vertrekpunt voor een erfgoed-participatieladder om burgerinitiatieven en acties positie te geven. In 2018 ontwikkelde 'FARO - Steunpunt voor het roerend en immaterieel cultureel-erfgoedveld' uit Vlaanderen een dergelijke erfgoed-participatieladder:

¹⁷⁷ https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/publish/pages/142150/eindpublicatie_pilots_omgevingsvisie.pdf, geraadpleegd 6-5-2020.

¹⁷⁸ https://vng.nl/files/vng/vng/Documenten/Extranet/werk_en_inkomen_2011/participatieladder/20110408_implementatie_en_gebruik_participatieladder.pdf, geraadpleegd 10-02-2020.

“Participatie is een gelaagd begrip dat meerdere niveaus bevat. De ‘ladder’ hieronder vat deze vijf trappen samen: hoe hoger u op de ladder klimt, hoe meer u de besluitvorming uit handen geeft. Elke trap is even waardevol. Informatie delen zien we als basis voor alle volgende stappen. Belangrijk is wel om duidelijk aan de deelnemers te communiceren waar de beslissingen uiteindelijk genomen worden. Het steunpunt ontwikkelde en gebruikte dit schema voor onder andere waarderingstrajecten.”¹⁷⁹

De Vlaamse FARO-participatieladder ziet er als volgt uit:

B. Emotienetwerken

De methode ‘emotienetwerken’ (ontwikkeld door Hester Dibbits en Marlous Willemsen) kan een tool kan zijn voor het nader tot elkaar brengen van verschillende actoren, zoals erfgoedgemeenschappen en overheden of erfgoedgemeenschappen onderling. De essentie van deze methode is om een nieuwe manier te vinden om met verschillende belanghebbenden om te gaan met erfgoed. De uiteenlopende emoties omtrent een bepaald erfgoed-thema worden middels een workshop participatief in kaart gebracht. Daarbij wordt geprobeerd het dynamische en fluïde karakter van gemeenschappen en de emoties te waarborgen. De energie binnen de gemeenschap blijft zo intact. Met het inzetten van de methode emotienetwerken

¹⁷⁹ https://Faro.be/sites/default/files/bijlagen/e-documenten/Bijlage2_0.pdf.

probeert men de emoties van een ander beter te begrijpen. Door te luisteren naar elkaars gevoel bij bepaalde erfgoed-elementen ontstaat er wederzijds begrip. Het gaat hierbij om wederzijds begrip voor zowel gemeenschappen als begrip voor de systeemwereld en haar handelswijze. Op deze manier kan de kloof tussen de werelden verkleind worden, en een prettige en efficiënte samenwerkingen in gang worden gezet.¹⁸⁰

Het grootstedelijk gebied

In de gesprekken met respondenten (waarin werkwijzen, methoden en instrumenten werden opgehaald/besproken; zie het voorgaande) lag de focus veelal op initiatieven in niet-stedelijke omgevingen. Zelfs in onze gesprekken in de Randstad-provincies kwamen projecten in grootstedelijke gebieden nauwelijks aan bod. Daarom hebben we een aanvullende analyse uitgevoerd van de werkwijze die wordt aangehouden in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag.

In deze analyse werd duidelijk dat in de steden instellingen en (wijk en buurt) initiatieven over de afgelopen jaren een toenemende rol zijn gaan spelen in erfgoedparticipatie en (daarmee) in de geest van FARO werken. Bovendien krijgen deze initiatieven een steeds duidelijkere positie in het (groot) gemeentelijk beleid. Aan de hand van de Beleidsplannen voor cultuur, lopend vanaf 2017 tot 2024, zijn de plannen en bijbehorende gemeentelijke aanpak (of 'methodiek') inzichtelijk gemaakt. Hierin wordt zichtbaar dat instellingen (musea, (film)theaters, cultuurhuizen, culturele wijk en buurtorganisaties) een groeiende rol gaan spelen en daarbij gemeentelijke ondersteuning krijgen. Deze groeiende rol maakt hen een belangrijke actor in ontwikkeling/ondersteuning van FARO-projecten.

- 🕒 Amsterdam: het gemeentebestuur heeft extra ruimte gecreëerd voor kleine en middelgrote instellingen die het verschil maken in het aanbod van kunst en cultuur in Amsterdam en bijdragen aan het realiseren van een sterke, open en inclusieve cultuurstad.¹⁸¹
- 🕒 Rotterdam: ontwikkelde *plusprogramma's* in samenwerking met verschillende Rotterdamse instellingen, met als uitgangspunt het bevorderen van cultuurparticipatie.¹⁸²
- 🕒 Utrecht: richtte verschillende *wijkcultuurhuizen* op. Deze spelen een belangrijke rol binnen de Utrechtse infrastructuur. Zij stimuleren cultuurparticipatie in de wijken.¹⁸³
- 🕒 Den Haag: hier heeft elk stadsdeel een *Cultuuranker*. Cultuurankers zijn culturele instellingen die zich met hun activiteiten richten op bewoners in het eigen stadsdeel om de cultuurparticipatie te vergroten.¹⁸⁴

¹⁸⁰ <http://www.imagineic.nl/pagina/emotienetwerken>.

¹⁸¹ Gemeente Amsterdam (2019), *De kracht van kunst en cultuur*. Bron:

<https://assets.amsterdam.nl/publish/pages/891290/hoofdlijnen-kunst-en-cultuur-2021-2024.pdf>.

¹⁸² Gemeente Rotterdam (2019), *Stad in transitie, cultuur in verandering*. Bron: <http://catalogus.boekman.nl/pub/P19-0352.pdf>.

¹⁸³ Gemeente Utrecht (2019), *Kunst Kleurt de Stad*. Bron: <https://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/wonen-en-leven/vrije-tijd/kunst-en-cultuur/cultuurnota-2021-2024/2019-Cultuurnota-2021-2024.pdf>.

¹⁸⁴ Gemeente Den Haag (2019), *Zee aan mogelijkheden!* Bron:

https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/7767684/1/RIS302961_Bijlage_Beleidskader_Kunst_en_Cultuur_2021_-_2024_Zee_aan_Mogelijkheden.

Voorbeelden projecten

Het geheugen van Oost

Het geheugen van Oost is een wijkplatform ontwikkeld door het Amsterdam Museum (onderdeel van *Amsterdam Bis*). Op het platform worden gewone, alledaagse herinneringen en verhalen van en door (voormalige) buurtbewoners verzameld en gedeeld. Aan de hand van deze persoonlijke verhalen en foto's wordt Amsterdam Oost van vroeger tot nu in beeld gebracht.¹⁸⁵ Het Amsterdam Museum ontwikkelde dergelijke wijkplatforms voor verschillende stadsdelen in Amsterdam (Noord/West/ Centrum etc.).

Sint Maarten Parade: Feest van het delen

In de jaarlijkse Sint Maarten Parade zijn elk jaar de mooiste lichtsculpturen te zien, die gemaakt zijn door bewoners van de stad. Achter iedere sculptuur schuilt een bijzonder samenwerkingsverband en een eigen verhaal. Na de feestelijke parade-avond kan de hele stad nog een week lang genieten van deze verhalen van licht in de Catharinakathedraal. De tentoonstelling 'Sint Maart: Feest van het delen' is een samenwerking tussen Museum Catharijneconvent en de Parade, die heel succesvol is. In de interviews werd dit verklaard door de aanwezigheid van wederzijds begrip en waardering, ook vanuit het museum voor de gemeenschap.¹⁸⁶

Echt Rotterdams erfgoed

Het programma 'Echt Rotterdams erfgoed' van Museum Rotterdam is voortgekomen uit jarenlang experimenteren om samen met Rotterdammers, Rotterdams stedelijk (*urban*) erfgoed te ontdekken. Binnen het programma wordt een collectie aangelegd van ontwikkelingen en uitingen die een verbindende rol in de stad hebben. De methode die het museum hierbij toepast is toevallig ontstaan en wordt omschreven als een nieuwe manier van collectioneren samen met een gemeenschap. Rotterdammers nomineren zelf het Rotterdams erfgoed en een commissie, ook bestaand uit Rotterdammers, bepaalt wat er aan de lijst wordt toegevoegd. Dit heeft geleid tot een collectie van 80 gemeenschappen die samen ook een soort netwerk vormen. Het programma heeft ook een presentatiefunctie, die uitgevoerd wordt in verhalencafés. Hier vindt dan echt verbinding plaats tussen mensen.

8.5 'Right to Challenge-regeling'

De Right to Challenge-regeling – ook wel: Uitdaagrecht genoemd - is een regeling waarbij bewoners de mogelijkheid krijgen om een taak van de overheid over te nemen en daarmee zeggenschap krijgen over die taak. De regeling is een belangrijk instrument voor participatie. In deze paragraaf analyseren wij hoe deze regeling zich verhoudt tot de geselecteerde erfgoed-projecten.

¹⁸⁵ <https://geheugenvanoost.amsterdam/page/81667/over-ons>.

¹⁸⁶ <https://www.catharijneconvent.nl/tentoonstellingen/sint-maarten-feest-van-het-delen/>.

Right to Challenge (R2C)

“Het kabinet biedt ruimte aan initiatieven van burgers en verenigingen in de samenleving. In overleg met gemeenten willen wij daarom via een ‘Right to challenge’-regeling burgers en lokale verenigingen de mogelijkheid geven om een alternatief voorstel in te dienen voor de uitvoering van collectieve voorzieningen in hun directe omgeving. Daarbij gaat het om zaken als het onderhoud van een park, het beheer van sportvelden of andere maatschappelijke voorzieningen”.

De Right to Challenge-regeling houdt in dat:

- 🕒 Bewoners zelf een dienst/taak gaan uitvoeren en zelf verantwoordelijk zijn.
- 🕒 Bewoners zelf een dienst/taak aansturen.¹⁸⁷

Right to Challenge in de praktijk

In de praktijk kwamen er vrijwel geen erfgoed-voorbeelden naar voren waarin de right to challenge-aanpak een rol speelt. Desondanks benadrukten veel respondenten de meerwaarde van burgerparticipatie en lokaal bestuur. Wel kwam het project Typisch Ulrum! Naar voren. Dit project waarin inwoners zelf keuzes maken over het behoud van erfgoed sluit aan op het gedachtegoed van de R2C-regeling, zonder dat er gebruik van wordt gemaakt.

Typisch Ulrum!

In 2016 vond dit project plaats in de provincie Groningen. De gemeentelijke rol bij het bepalen van monumenten verliep volgens bewoners niet goed, dus besloten zij dit zelf op zich te nemen. Ze ontwikkelden een overzicht van te behouden monumenten in de publicatie ‘Typisch Ulrum’. Het document is een uitnodiging aan (groepen) dorpsbewoners om met hun eigen leefomgeving aan de slag te gaan en met initiatieven de dorpsidentiteit te behouden en bij voorkeur te versterken.¹⁸⁸

Gevraagd naar de mogelijke relaties tussen erfgoedprojecten, participatie en right to challenge gaven overheden en erfgoedhuizen aan dat:

“de participatie juist bedoeld is om die democratie meer fut te geven. Er moet beter en eerlijk worden nagedacht en worden geëxperimenteerd [met bestuursvormen]. Mensen moeten serieus worden genomen.”¹⁸⁹

Er werd echter ook benadrukt dat dit lastig kan zijn, in het bijzonder in relatie tot erfgoed, omdat het gaat over vaak kostbare en emotioneel beladen onderwerpen.

¹⁸⁷ https://www.righttochallenge.nl/images/nieuws/Routeplanner_Right_to_Challenge-LR.pdf

¹⁸⁸ <http://www.libau.nl/actueel/typisch-ulrum/>

¹⁸⁹ Erfgoedhuis, telefonisch interview, 21 november 2019.

*“Het genereren van inspraak kost heel veel tijd en energie, vooral als het gaat om restauratie of beheer. Zo moet je ze betrekken, maar hierbij ook zorgvuldig communiceren. Er mag niets worden uitgesloten en op alle lagen worden ingespeeld”.*¹⁹⁰

Om meer zicht te krijgen op de stand van zaken van de Right to Challenge-regeling, en de rol die de regeling speelt of kan spelen bij burgerinitiatief en – participatie in erfgoed, spraken wij met de Projectleider Right to Challenge en Bewonersinitiatieven bij het Ministerie van Binnenlandse zaken.

De Right to Challenge-regeling is ontstaan in een Engelse context en pakt in Nederland in de praktijk anders uit. Het ‘uitdaagrecht’ krijgt in Nederland meer (ook) de invulling van het enthousiasmeren van burgers om zich in te zetten voor hun leefomgeving. Hierbij krijgen burgers zeggenschap over bepaalde taken en bijvoorbeeld budget, maar dit gaat vaak nog steeds in overleg met de gemeente. Omdat begeleiding naar de mening van de gemeenten veelal toch nodig blijkt, ontstaat er als het ware co-creatie in plaats van overname. Op de erfgoed-participatieladder (zie in het voorgaande) betekent dit dat veel projecten blijven steken op niveau 3 of 4, en het hoogste ambieerbare niveau - laten doen, denken of beslissen – niet bereiken. Nederland is en blijft een polderland!

In totaal zijn er momenteel 124 gemeenten die actief met de regeling bezig zijn, wat heeft geresulteerd in 66 actieve challenges in Nederland. Van deze 66 challenges, gaat zo’n 80 tot 90% over de directe leefomgeving.

In het streven naar meer participatie in erfgoed ontstaat er toenemende aandacht voor de regeling, zo organiseert LSA (een netwerk van bewonersgroepen voor bewonersinitiatief) een *Community of Practice*, over Right to Challenge en erfgoed en de maatschappelijke potentie ervan. Ook onze respondent van BZK geeft aan dat erfgoed inderdaad een interessante rol kan spelen binnen het uitdaagrecht, maar benadrukte hierbij wel dat hij hier vooral kansen zag voor de fysieke kant (monumenten, landschap, groen, archeologie). De regeling gaat over het overnemen van een taak van de gemeente, daarom is het volgens onze respondent lastiger duiden wat de regeling voor immaterieel erfgoed kan betekenen. Immaterieel erfgoed ligt vaak bij gemeenschappen zelf en niet bij de overheid. Het ‘uitdagen’ van een gemeente richt zich dan vooral op vergunningen en regelgeving en dit mag niet in strijd zijn met vraagstukken als handhaving en openbare orde en veiligheid (denk aan de Haagse traditie van Oud en Nieuw-vuren).

De Right to challenge-regeling kan een belangrijk instrument zijn om burgerinitiatief en burgerparticipatie rond erfgoed te faciliteren en te bevorderen en gemeenten en organisaties zoals LSA kijken er ook naar. De kansen en mogelijkheden worden herkend en erkend. Het werd echter ook duidelijk dat de mogelijkheden die de Right to challenge-regeling biedt voor erfgoedinitiatief en participatie nog niet breed bekend zijn. De focus ligt nu nog vaak op projecten in de leefomgeving (schoon, heel en veilig). Met andere woorden: op dit moment is de rol van de right to challenge-regeling voor erfgoed nog niet helemaal helder. Er liggen echter wel kansen.

¹⁹⁰ Provincie, telefonisch interview, 7 november 2019.

8.6 Succes- en faalfactoren projecten

In deze paragraaf vatten we samen wat er op basis van onze inventarisatie van projecten en gesprekken hierover geleerd kan worden van de lopende projecten en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven in de erfgoedsector.

Succesfactoren

Het is belangrijk om vooraf nogmaals te vermelden dat het merendeel van de respondenten die wij hebben gesproken vertegenwoordigers zijn van overheden en de formele erfgoedsector (systeem-wereld). Omdat dit invloed kan hebben op de uitkomsten vermelden wij de positie van de bron per factor vermelden. We definiëren de succes -en faalfactoren in grote lijnen als volgt:

Energie en actiebereidheid

De drijvende kracht van FARO-projecten is de intrinsieke passie en emotie van erfgoedgemeenschappen die worden omgezet in energie en actiebereidheid. Deelnemers zijn bereid om zich (vaak vrijwillig) in te zetten voor een bepaald doel, zich hier hard voor te maken en anderen daarvan te overtuigen. Een project staat of valt dus met de aanwezigheid van die energie. Energie en actie zijn dus een belangrijke succesfactor voor het laten slagen van een FARO-project. Ook de systeemwereld (overheden, fondsen en de erfgoedsector) moet de energie en actiebereidheid van een gemeenschap herkennen en vervolgens serieus nemen; beseffen dat actie en energie uitgangspunt en de essentie van FARO-projecten zijn en dus soms belangrijker zijn dan het voldoen aan formele regels, bezigen van beleidstaal en het passen in procedures. Erfgoedgemeenschappen, erfgoedinstellingen, professionals, overheden en andere maatschappelijke organisaties moeten streven naar een gelijkwaardige samenwerking en ondersteuning. Idealiter hangt de systeemwereld – de overheid – de filosofie aan om dat wat van onderop komt te faciliteren. Deze benadering is nodig om ruimte te maken voor participatie en initiatief ook een vereiste om een project van de grond te krijgen.

Toch geldt volgens onze respondenten ook dat de ervaring leert dat de meeste initiatieven die van de grond komen, van bovenaf zijn geïnitieerd, en dat daarna deelnemers van onderop zijn aangehaakt. Deze constatering is paradoxaal, en wordt verder toegelicht met het onderscheid tussen systeem -en leefwereld (*faalfactoren*).

Communicatie en gelijkwaardigheid

Om de samenwerking tussen gemeenschappen (initiatiefnemers), erfgoedsector en overheden zo soepel mogelijk te laten verlopen is communicatie over de doelen en verwachtingen van betrokkenen van groot belang. Welke ruimte biedt een overheid, hoe flexibel is de sector en wat is de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenschap?

Vervolgens, is het belangrijk dat gedurende de uitvoering van een project voortdurende informatie-uitwisseling plaatsvindt, waarbij partijen elkaar op de hoogte brengen van vooruitgang en ontwikkelingen. Wat bijvoorbeeld vaak voorkomt is dat een gemeenschap de verwachting heeft dat na een samenwerking of

uitwisseling, de relatie blijft voortduren. Overheden moeten hier vooraf keuzes in maken, en deze duidelijk communiceren en tegelijkertijd ook de eigen grenzen en beperkingen onderzoeken. Idealiter is er sprake van een langere samenwerking en een langere (wederzijdse) investering.

Daarbij is wederzijds respect belangrijk. Een gemeenschap moet beseffen dat de overheid aan specifieke eisen moet voldoen (transparant, controleerbaar, democratisch) en dus ook eigen systeem kenmerken kent en vice versa moet de overheid beseffen – en kunnen/durven omgaan met – een groep actiegerichte vrijwilligers die samen aan de slag willen en niet allemaal altijd evenveel tijd hebben (zaken worden dus informeler en door meerdere personen afgehandeld).

Open instelling

Ten slotte werd ook het belang van het hebben van een open instelling benadrukt door meerdere respondenten. Een open instelling gaat over het los kunnen laten van traditionele benaderingen, open staan voor ideeën van anderen, de regie soms uit handen kunnen geven, en vertrouwen op andere belanghebbenden.

Het draait hierbij om een open instelling in zowel de systeemwereld, als de leefwereld, maar er dient voornamelijk een verandering plaats te vinden bij de 'harde kant'; overheden en erfgoedorganisaties. Zij kunnen meer open staan voor 'vrijwilligers', erfgoedgemeenschappen en initiatiefnemers.

Zo wordt er vaak geroepen dat men niet professioneel genoeg is, maar is er eerder sprake van een andere aanpak (zie onder).

Faalfactoren

Versnippering veld

Een faalfactor die vaak genoemd werd in de interviews is dat het erfgoedveld erg versnipperd is. Overheden, monument-beherende organisaties, particulieren en gemeenschappen staan op afstand van elkaar. In bijna de helft van de gesprekken kwam naar voren dat deze afstand ervoor zorgt dat de verschillende partijen nog te veel voor zichzelf denken en elkaar niet goed genoeg weten te vinden. Het bij elkaar brengen van de partijen, bijvoorbeeld door het vergroten van draagvlak binnen de systeemwereld, of het ontwikkelen van een platform, is belangrijk om projecten te laten slagen.

Systeem versus leefwereld

We maken hierin onderscheid tussen de systeem -en leefwereld. Hierin is de systeemwereld alles wat mensen ontwikkeld hebben aan systemen en structuren, en is de leefwereld het ervaringsdomein, waarin mensen met elkaar omgaan in en buiten de systemen.¹⁹¹ De uitdaging bij erfgoedparticipatie-projecten zit in de kloof tussen deze werelden waarbij de overheden en de formele erfgoedsector tot de systeemwereld behoren en het burgerinitiatief en de gemeenschap tot de leefwereld. Voor de leefwereld is het moeilijk binnen te dringen in de systeemwereld, er worden verschillende talen gesproken en er zijn verschillende

¹⁹¹ <https://www.socialevraagstukken.nl/systeem-en-leefwereld-hoe-de-kloof-te-dichten/>.

benaderingen en dus ook verwachtingen. Vice versa geldt hetzelfde: de overheid heeft een andere – meer instrumentele - benadering dan de culturele/interactionistische benadering van burgers en hun gemeenschappen.. Dit verschil wordt geïllustreerd in onderstaand schema van Hendriks en Tops uit Van Soomeren en Tops¹⁹²:

Twee benaderingen van (leefbaarheid) beleid

	Instrumentele benadering	Culturele benadering (‘interactionistische’ benadering)
Opvatting van beleid	Beleid als probleemoplossing Beleid als interventie	Beleid als zingeving/betekenis verlening Beleid als interactie
Benadering van beleid	Oplossingsgericht, Instrumentengericht Reductionistisch (vanuit de doelboom)	Procesgericht Waardengericht Contextualiserend (Vanuit het institutioneel kader)
Beoordelingsmaatstaven	Efficiency, effectiveness, geobjectiveerde kwaliteiten ‘De instrumenten waarmee’	Fatsoen, respect, subjectieve kwaliteiten ‘De stijl waarin’
Aard van de voorschriften	Tips & tricks, do’s and don’ts, het spoorboek hanteren De logica van het ontwerp Praktische taakverdeling	Omgangsvormen, de rol van de ander aannemen De logica van de situatie Gemeenschappelijke beeldvorming
Intellectuele verwantschap	Sociotechniek, social engineering	Symbolisch interactionisme, dramaturgische benadering

Erfgoed als doel

In de interviews kwam naar voren dat het versnipperde veld, de afstand tussen partijen en andere belemmeringen in vele gevallen voortkomen uit een conservatieve benadering van erfgoed. Het gaat hierbij voornamelijk over benadering vanuit het ruimtelijke domein waarbij erfgoed volgens de wet wordt gedefinieerd en beperkt blijft tot monumenten, archeologie en landschap. In een derde van de gesprekken stakeholders uit de systeemwereld werd benadrukt dat veel vertegenwoordigers van overheden de meerwaarde van erfgoed als middel nog niet inzien, maar blijven haken op erfgoed als doel.

De doelgroep: (vermeende) vergrijzing

Door enkele respondenten werd de vergrijzing van de deelnemers aan erfgoedgemeenschappen gezien als potentiële faalfactor. Het beeld bestaat dat mensen die initiatief nemen of participeren in erfgoed-projecten vaak van oudere leeftijd zijn en verjonging weinig plaatsvindt. Respondenten uit de systeemwereld gaven aan dat gemeenschappen zich hier zelf ook zorgen over maken, omdat zij zijn bang dat zij niet zullen voortbestaan.

¹⁹² https://publicaties.dsp-groep.nl/getFile.cfm?file=00_45_De%20Amsterdamse%20leefbaarheidsaanpak%20gewogen_45-20002.pdf&dir=rapport, p. 68, geraadpleegd 19-03-2020.

Dit knelpunt wordt ook door 'starheid' in marketing & communicatie veroorzaakt. De jongeren die wel willen participeren, worden vaak niet bereikt. Enerzijds omdat de initiatieven vaak niet professioneel genoeg zijn om hen te vinden en benaderen, anderzijds bijvoorbeeld, omdat betrokkenen minder thuis zijn in online werving en andere inzet van digitale middelen. Daarbij komt dat de jongere doelgroep meer moeite heeft zich te identificeren met erfgoed.

Financiële component

Het ontbreekt overheden aan budget voor burgerinitiatieven en burgerparticipatie in erfgoed. Niet alleen is er in de afgelopen jaren veel bezuinigd op cultuur en erfgoed, ook zit het geld vaak vast in monumenten en erfgoedinstellingen. Dit werd in alle gesprekken genoemd als groot risico (gewekte verwachtingen en teleurstellingen). Gebrek aan budget beperkt de ontwikkeling van potentiële projecten.

De subjectieve paradox

Omdat (financiële) ondersteuning voor projecten vooral als verantwoordelijkheid van overheden wordt gezien is politieke/bestuurlijke aandacht voor erfgoed initiatieven van groot belang. Maar de systeemwereld – in al zijn geledingen – vraagt vaak om objectivering, SMART-doelen, een exacte begroting (en financiële verantwoording over de afgelopen jaren), een goede juridische vorm (stichting, vereniging) met statuten en reglementen waar de goede trefwoorden in te vinden zijn, waar politiek en bestuurders warm voor lopen, een strakke planning die nog voor de verkiezingen tot mooie (SMART!) resultaten leidt. Daardoor komt een gemeenschap en het erfgoed in een bureaucratisch proces terecht met een andere taal en regels. Dit proces van objectivering wordt door stakeholders gezien als problematisch en paradoxaal. Een dergelijke slag zorgt namelijk in meerdere gevallen voor het doodslaan van de energie binnen de gemeenschap en veroorzaakt het mislukken van initiatieven. Optie zou kunnen zijn om de toepassing van narratieve methoden voor aanvragen en verantwoorden toe te passen. In plaats dat de subjectieve verhalen en erfgoedervaringen met een bureaucratisch bepaald, gestructureerd stramien worden overgedragen, gaat dit bij narratieve methoden verhalend. Het is in eerste instantie een gespreksmethode, maar het is ook goed mogelijk om bijvoorbeeld aan de hand van foto's, video's of geluidsopnames het verhaal te vertellen. Met deze overdracht wordt het proces van betekenisgeving blootgelegd en wordt deze in haar culturele context gezien. De narratieve methode kan nadrukkelijk goed worden toegepast in begeleidingstrajecten.¹⁹³

Verplichting

Ten slotte werd in enkele gesprekken gewezen op de ontwikkelingen in participatie. De ervaring bij overheden en erfgoedorganisaties is dat er zeker interesse is in participatie in erfgoed en dat dit ook gebeurt. Maar zichtbaar is ook dat als het project eenmaal echt van start is gegaan, participanten en vrijwilligers afhaken. Voor veel mensen moet het iets vrijblijvends blijven waaraan kan worden gewerkt als er tijd en zin voor is. Continuïteit kan dan een probleem worden.

¹⁹³ <http://ontwikkelkunt.nl/de-narratieve-methode>, geraadpleegd 6-5-2020.

8.7 Behoeften

Aan de hand van de interviews met respondenten, zijn – kijkende naar de genoemde succes- en faalfactoren, verschillende behoeften benoemd. De volgende paragraaf zal in gaan op de veel voorkomende behoeften van erfgoedinstellingen, overheden en erfgoedgemeenschappen, die nodig zijn om meer ‘in de geest van FARO’ te kunnen werken.

Provincies, gemeenten & erfgoedhuizen

Professionalisering van gemeenschappen

Overheden en erfgoedhuizen benadrukken het belang van professionalisering van gemeenschappen (of professionele ondersteuning van). De erfgoedinitiatieven en participatie die nu actief zijn, zijn huns inziens vaak amateuristisch in organisatie. Dit zorgt ervoor dat de samenwerking met overheden soms stroef verloopt, partijen praten langs elkaar heen en soms duurt het simpelweg enorm lang.

Overheden en erfgoedhuizen zien hier een rol voor zichzelf weggelegd. Bijvoorbeeld met meer ondersteuning en begeleiding. Zo moeten er instrumenten worden aangereikt, zoals het aanstellen van een vertegenwoordiger/gesprekspartner (of een professional die hen kan begeleiden). Een dergelijke ontwikkeling zal ook bijdragen aan het wederzijds begrip, omdat deze professionaliseringsslag zal bijdragen aan het serieus nemen van dergelijke projecten.

Twee respondenten wezen er overigens nadrukkelijk op dat een zodanige professionalisering niet gevraagd kan worden van initiatieven, juist omdat zij handelen vanuit betrokkenheid en emotie. De professionele rol zou volgens hen bij erfgoedinstellingen/huizen/universiteiten moeten liggen, die “de kennis dragen”. Daarnaast werd ook aangekaart dat deze behoefte vaak wordt gesignaleerd vanuit de systeem-kant, maar dat er ook sprake is van vooroordelen. Veel erfgoedgemeenschappen werken al semiprofessioneel, en hebben veel eigen expertise.

Verbinding

Een essentiële behoefte die in ongeveer een op de drie gesprekken met overheden en erfgoedorganisaties uit de systeemwereld naar voren kwam, is de behoefte aan meer verbindingen (in de breedste zin van het woord). Verbindingen kunnen bijdragen aan wederzijds begrip, maar ook aan het hogere doel om erfgoed inclusiever te maken en meerstemmigheid ruimte geven. Het gaat om verbindingen tussen partijen zoals bijvoorbeeld projectontwikkelaars en in/met erfgoed actieve bewoners, welzijnswerk, zorg en erfgoed etc. Overheden en erfgoedsector zien hier ook een rol voor zichzelf weggelegd, bijvoorbeeld als oliemannetje en om relatief onbekende projecten onder de aandacht van andere partijen te brengen. Ook zouden erfgoedorganisaties mogelijk als mediators kunnen fungeren.

Verbinding blijft een complex thema, omdat het genereren en begeleiden veel energie en tijd kost. Gemeenschappen moeten worden betrokken, partijen moeten bereid zijn en de communicatie moet eenduidig zijn voor alle deelnemers. Om in te spelen op deze behoefte zetten overheden in op een organisatie, die identificeert en bedient, zoals een buurtfonds of een goed functionerend erfgoedhuis.

Kennisontwikkeling/ deling: een netwerk

Kennisontwikkeling kwam in een kwart van de gesprekken naar voren als behoefte. Overheden en betrokken partijen hebben behoefte aan de ontwikkeling en deling van kennis op de volgende gebieden:

- ② activeren van regionale, landelijke en internationale netwerken;
- ② integraal betrekken van erfgoed binnen andere domeinen (ruimtelijk, sociaal, economie);
- ② erfgoededucatie;
- ② betrekken van erfgoed bij bredere maatschappelijke thema's;
- ② vrijwilligersbeleid.

Wederzijds begrip

Een deel van de overheden benoemt de behoefte aan meer wederzijds begrip. Bij de overheden of organisaties moet het duidelijk zijn dat het gaat om de samenwerking met gemeenschappen en de verbetering van de positie ervan. Echter, het gaat niet alleen om begrip binnen overheden voor de meerwaarde en urgentie van een erfgoed en erfgoedinitiatief maar ook om begrip vanuit gemeenschappen naar de overheid en andere partijen. Erfgoedgemeenschappen blijven vaak 'steken' in eigen ideeën en wensen terwijl er meer actoren betrokken zijn bij behoud en overdracht van erfgoed. Vaak zijn er ook verschillende ideeën binnen gemeenschappen, of ontstaan er meerdere gemeenschappen rondom één aspect van erfgoed. Ook hier is wederzijds begrip belangrijk om stappen te maken.

Financiële middelen

Ten slotte bestaat er een behoefte bij provincies aan meer financiële middelen om projecten in de geest van FARO te kunnen ondersteunen. Deze behoefte kwam in 15% van de gesprekken met stakeholders van overheden en erfgoedorganisaties aan bod. Hier ligt een uitdaging, omdat financiële flexibiliteit vaak wordt beperkt doordat deze middelen vastliggen in instellingen of monumenten. Vaak is er wel budget, maar het is lastig om er beschikking over te krijgen.

Gesprekspartners opperden dat verbinding met toerisme hier misschien soelaas biedt (een verbinding die ook in het Verdrag van FARO is opgenomen) Door erfgoed in te zetten als 'trekpleister' in marketing, zou er meer capaciteit gegenereerd kunnen worden, wat zou kunnen leiden tot meer financiële middelen. Daarbij is wel van belang om de waarde van het erfgoed en de risico's goed af te wegen.

Initiatiefnemers/participanten: erfgoedgemeenschappen

De volgende conclusies zijn getrokken aan de hand van gesprekken met stakeholders die samenwerken met gemeenschappen, of om andere redenen dichtbij gemeenschappen staan.

Financiële middelen

Ook vanuit non-professionals bestaat behoefte aan financiële middelen. Deze behoefte kwam in 40% van de gesprekken met stakeholders naar voren. Wanneer een gemeenschap begint met een erfgoedinitiatief, ontstaat op een zeker punt behoefte aan financiële ondersteuning. De gemeenschappen proberen hierop

aanspraak te maken via erfgoedhuizen, gemeenten of via de provincie. Niet elke gemeenschap slaagt hierin, of komt hiervoor in aanmerking wat nadelig werkt voor de groei of instandhouding van het initiatief.

Hulp bij professionalisering

Ook vanuit de gemeenschappen bestaat soms de behoefte tot professionalisering. Initiatieven ontstaan vanuit betrokkenheid en emotie en de deelnemers zijn niet afkomstig uit het erfgoedveld. Met professionalisering of door gemeenschappen te koppelen aan professionals die hen begeleiden kunnen initiatieven effectiever en efficiënter worden uitgevoerd en is de toekomstbestendigheid groter. De zorg over toekomstbestendigheid heeft ook te maken met de behoefte aan (jongere) vrijwilligers en het werven daarvan. Bij de werving van vrijwilligers (communicatie en marketing) kan ondersteuning nodig zijn. Hier kan de vrijwilligersregeling van OCW ook ondersteunen en uitkomst in bieden.

Het is belangrijk om hierbij in acht te houden dat professionalisering iets anders kan betekenen voor professionals en non-professionals, ondanks dat er aan beide kanten behoefte aan is. Zo hebben vrijwilligers vaak geen interesse in het lezen van volledige officiële documenten.

Wederzijds begrip/ waardering

Ook bestaat er onder de non-professionals de behoefte aan (wederzijds) begrip en respect. De stakeholders gaven in 40% van de gesprekken aan dat men het gevoel heeft dat er niet wordt geluisterd naar behoeften, plannen en ideeën. Er wordt vaak te weinig rekening gehouden met het feit dat het hier gaat over emotioneel-betrokken projecten met waardevolle immateriële aspecten zoals persoonlijke - of collectieve herinneringen.

Een ander belangrijk element dat naar voren kwam, is dat er vaak meerdere gemeenschappen ontstaan rondom één erfgoedelement. De gelijke behandeling van verschillende erfgoedinitiatieven en duidelijkheid over problemen omtrent regelgeving is hier essentieel.

(Inhoudelijke) ondersteuning

In de gesprekken met stakeholders kwam ook naar voren dat gemeenschappen behoefte hebben aan (inhoudelijke) ondersteuning. Dat gaat om:

- 🕒 ondersteuning in de vorm van faciliteiten, bijvoorbeeld het beschikbaar stellen van een bruikbare locatie;
- 🕒 het delen van kennis en openstellen van netwerken;
- 🕒 hulp bij vernieuwen en innoveren (digitale middelen bijvoorbeeld).

8.8 Lessen & vervolgstappen

Deze paragraaf gaat in op de vraag hoe overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven, non-professionals en erfgoedgemeenschappen de kansen kunnen benutten die erfgoedparticipatie biedt om een maatschappelijke meerwaarde te genereren. De analyse die daaraan voorafgaat resulteert in verschillende inzichten in de stappen die er nodig zijn om meer 'in de geest van FARO te werken' en ook over welke actoren hierbij het voortouw kunnen nemen.

Benaderen vanuit 'Erfgoed als Platform' – Martijn de Waal

Martijn de Waal is senior onderzoeker in het lectoraat Play & Civic Media aan de Hogeschool van Amsterdam, en is (co-)auteur van het boek *De Platformsamenleving* (2016). De Waal benadrukt dat we ons momenteel bevinden in een periode waarin de burger en het narratief belangrijk zijn. De Waal ontwikkelde een visie op erfgoed, die [\[106\]](#) noemt. De benadering wordt gekenmerkt door een verdergaande maatschappelijke integratie. In het bij elkaar brengen van verschillende belanghebbenden (verschillende actoren uit systeemwereld en de leefwereld) binnen een dergelijk platform ¹⁹⁴

Bij het werken in platforms staat een gelijkwaardige gezamenlijke benadering van een opgave centraal. De werkwijze wordt bijvoorbeeld toegepast in de popmuzieksector. Deze sector is zo breed en divers dat netwerken niet mengen en beginnende artiesten snel vastlopen. Het platform is de plek (vaak een fysieke plek zoals bij een organiserend podium) waar de vraag en ontwikkeling van het talent centraal staan en waar netwerken aan elkaar geknoopt worden. Financiers, talentscouts, labels, overheden, fondsen, programmeurs, festivalorganisaties, culturele organisaties participeren in het platform en werken daar samen aan een gezamenlijk doel, in dit geval talent scouten en talent verder brengen.

Platforms zijn daarmee adhoc en doelgerichte samenwerkingen die passen bij het werken in cross overs en netwerken. De methode van ontwerpend onderzoek (zie ook *Agenda Ruimtelijk Ontwerp*) waarbij met alle betrokkenen samen aan een ontwerpogave wordt gewerkt is vergelijkbaar.

Door erfgoed en het erfgoedinitiatief op deze manier te benaderen, wordt het voor alle actoren mogelijk om deel te nemen aan uitwisseling en verduurzamen, los van uiteenlopende belangen. Het doel van de platformaanpak is om gezamenlijk verschillende soorten waarden te creëren. Dit zou een goed startpunt zijn om meer in de geest van FARO te gaan werken.

Meer bekendheid over het FARO-programma genereren & Right to Challenge-regeling

Om meer in de geest van FARO te werken, is het belangrijk om FARO op brede schaal te introduceren. Gedurende de interviews bleek dat gesprekspartners van het Verdrag weten, maar velen kunnen de inhoud niet exact duiden en sommigen hadden er helemaal niet van gehoord. Om de neuzen dezelfde kant op te krijgen en de meerwaarde van 'erfgoed als middel' en erfgoedparticipatie optimaal te benutten zal de bekendheid van het Verdrag en de gevolgen veel meer aandacht moeten krijgen.

Eventuele voorlichting aan burgers over het programma en de mogelijkheden zullen wellicht ook resulteren in bredere betrokkenheid en motivatie om actief te worden in gemeenschappen.

Daarnaast zijn er ook kansen om FARO en erfgoed te koppelen aan de mogelijkheden van het huidige Uitdaagrecht. Momenteel gaan zo'n 80 tot 90% van de projecten die gebruik maken van de regeling over de directe (fysieke) leefomgeving. Ondanks dat het Uitdaagrecht ook ruimte geeft aan erfgoed wordt de link hier niet tot nauwelijks gelegd. De kansen liggen vooral bij materieel erfgoed (gebouwen, openbare ruimte,

¹⁹⁴ 106 M. Schwarz, "Straatwaarden: Inzichten en uitzichten" in: N. van Asseldonk, J. Beunderman, H. Groenendijk, R. Knoop, D. Krabbendam, M. Schwarz, S. ten Thije, M. de Waal en J. Westbroek, ed., *Straatwaarden*. (Amsterdam: Reinwardt Academie, 2017), 135-153, 140. 107 \ M. de Waal, "Heritage as Platform" in: N. van Asseldonk, J. Beunderman, H. Groenendijk, R. Knoop, D. Krabbendam, M. Schwarz, S. ten Thije, M. de Waal en J. Westbroek, ed., *Straatwaarden*. (Amsterdam: Reinwardt Academie, 2017), 117-132, 127.

groen). Het is belangrijk om deze invulling van de Right to challenge duidelijk te maken voor burgers. Ook zou het interessant zijn om verdiepend onderzoek te doen naar de mogelijkheden voor immaterieel erfgoed en het uitdaagrecht.

Duidelijke keuzes maken over de richting van het verdrag

Zoals in de internationale vergelijking ook naar voren komt, biedt het Verdrag ruimte om keuzes te maken over waar de nadruk op zal komen te liggen bij de invoering. Het verdient derhalve aanbeveling dat een duidelijke keuze gemaakt wordt over wat de focus in de Nederlandse context zal worden. De artikelen die volgen na de Preambule van het Verdrag geven inzicht in wat mogelijke keuzes en invullingen zouden kunnen zijn.

In de interviews merkten wij op dat onze gesprekspartners vaak al een bepaald zwaartepunt leggen als het gaat over het Verdrag, bijvoorbeeld op participatie of maatschappelijke meerwaarde. Om deze reden is het maken van een duidelijke keuze van belang, omdat op deze manier de verhoudingen en rollen tussen actoren concreter vorm zullen krijgen (zie punt 4), waarna er vruchtbaar samengewerkt kan worden. Mocht er gekozen worden om het accent te leggen op participatie, dan is het van belang dat het concept participatie concreet te definiëren. Hiervoor adviseren wij het aanhouden van de erfgoed-participatieladder (zie H.1.3). Deze tool definieert concreet de verschillende mogelijkheden die participatie impliceert.

Duidelijkheid over de verhoudingen tussen verschillende bestuurslagen & actoren

Ook is het van belang om de verhoudingen tussen bestuurslagen en actoren duidelijk in kaart te brengen, en zowel intern als extern te communiceren. De huidige situatie resulteert in afstand tussen bestuur, monument-beherende organisaties, particulieren en gemeenschappen, met als uitkomst een versnipperd erfgoedveld. Er is onduidelijkheid over wie verantwoordelijkheid draagt, waardoor het voor non-professionals lastig is om de weg te vinden. Wanneer dit duidelijker wordt, zullen meer initiatieven de kans hebben om door te ontwikkelen.

Daarnaast werd uit de interviews ook duidelijk dat er verdeeldheid bestaat over wat een erfgoedgemeenschap precies inhoudt. Wanneer overheden niet begrijpen met welke groepen ze te maken hebben, en wie zij moeten identificeren, faciliteren, ondersteunen en bedienen, is het lastig om stappen te maken. Het definiëren van betrokken actoren is om deze reden van grote belang.

Voortbouwend op de verhoudingen tussen actoren is het belangrijk dat, afhankelijk van de keuzes die worden gemaakt over de focus binnen het Verdrag, er wordt nagedacht over de herformulering van de rollen van deze actoren. Wordt er bijvoorbeeld voor gekozen om de kernrollen te benadrukken vanuit overheden, en hierbij een faciliterende -en ondersteunende rol aan te nemen, of komt de nadruk te liggen op co-creatie en een meer non-hiërarchische aanpak waarbij de nadruk ligt op wederzijdse versterking. Dit laatste is iets wat in het sociale domein al aanwezig is.

Verbinden van *systeem -en leefwereld & professionalisering*

Vervolgens, wanneer het Verdrag bekendheid heeft vergaard onder betrokken actoren, en de verhoudingen tussen de actoren verduidelijkt zijn, is het van belang om een methode te ontwikkelen om deze actoren actief met elkaar te verbinden.

Uit de interviews werd duidelijk dat het samenbrengen van de systeem (overheden) -en leefwereld (gemeenschappen) complex blijkt, anders gezegd de uitdaging bij erfgoedparticipatie-projecten zit in de kloof tussen deze werelden. Voor de leefwereld is het moeilijk binnen te dringen in de systeemwereld, er worden verschillende talen gesproken en er zijn verschillende verwachtingen. Daarnaast zijn er vanuit de systeemwereld bepaalde vraagstukken van controle en beheersing waar de leefwereld niet bekend mee is.

Om deze verschillende belangen ruimte te geven en samenwerking tussen de twee werelden in goede banen te leiden is heldere communicatie tussen de partijen van groot belang. Er dient voorafgaand aan projecten of samenwerkingen gecommuniceerd te worden wat de doelen en verwachtingen zijn. Vervolgens, is het belangrijk dat gedurende het gehele proces voortdurende informatie-uitwisseling plaatsvindt, waarbij beide partijen op de hoogte worden gebracht van vooruitgang en ontwikkelingen.

Daarnaast werd er in de interviews erg gefocust op het professionaliseren van gemeenschappen, zodat zij beter mee kunnen draaien in de bureaucratische processen van de systeemwereld. Wij stellen echter dat vele erfgoedprojecten al (semi-)professioneel zijn georganiseerd¹⁹⁵. Daarnaast zorgen processen van over-professionalisering voor het doodslaan van de essentie en energie die erfgoedgemeenschappen drijft. Eindeloos professionaliseren vanuit de leefwereld-kant is dus geen oplossing. Om voortgang te bevorderen is het belangrijk om beide werelden te benoemen in hun sterktes en zwaktes, bijvoorbeeld door een SWOT-analyse uit te voeren. Daarnaast lijkt het ons waardevol om de bureaucratische processen waaraan de leefwereld wordt onderworpen, ook te projecteren op de systeemwereld: waar moet de systeemwereld precies aan voldoen (denk aanvragenlijsten etc.)?

Om de systeemwereld – en leefwereld hier aan elkaar te binden, zou het een mogelijkheid zijn om aanjagers/makelaars in te zetten. Personen die werken bij overheden of aan de institutionele kant en gemeenschappen helpen bij het bureaucratisch proces. De functie koppelt de gemeenschap aan de benodigde mensen binnen de overheid (denk aan groenvoorzieningen, sociale domein, participatie), en zorgt dat het proces naar behoren verloopt. Op deze manier raakt de gemeenschap niet verzeild in het bureaucratisch proces, is zij niet genoodzaakt om overmatig te professionaliseren, en blijft het eigenaarschap en de benodigde energie intact. Nu is het vaak zo dat het te doorlopen proces ontmoedigt, maar het Verdrag moedigt juist aan om ruimte te creëren voor dergelijke initiatieven.

¹⁹⁵ Het zou natuurlijk kunnen dat we dat deze (semi-) professioneel georganiseerde projecten veel beter in beeld komen juist omdat de zo georganiseerd zijn (zie ook de twee benaderingen in het schema van paragraaf 8.6). Met de bril op van de systeemwereld zie je toch vooral de meer instrumentele (semi-) professioneel georganiseerde projecten. Dit is een beetje een kip-ei probleem, maar in ons onderzoek bleek in interviews met provincies dat de nadruk werd gelegd op behoefte aan professionalisering, maar juist in de gesprekken met erfgoedhuizen (die dichterbij de initiatieven zitten, en dus ook zicht hebben op de professionaliteit) werd benadrukt dat een groot deel al semiprofessioneel werkt.

Het is vanzelfsprekend dat het opzetten van een dergelijk programma begint bij volledig begrip van het Verdrag en de verhoudingen tussen bestuurslagen en actoren. Pas als dit volledig duidelijk is voor alle partijen, kunnen stappen worden ondernomen om deze werelden nader tot elkaar te brengen.

Holistische aanpak van erfgoed (materieel en immaterieel Cultureel Erfgoed)

Uit het onderzoek kwam naar voren dat er nog veel te halen valt op het gebied van immaterieel cultureel erfgoed. De bekendheid, betrokkenheid en het begrip in de institutionele wereld is hiervoor beperkt.

Aan de andere kant werd het duidelijk dat het Verdrag van FARO, wanneer men kijkt naar de werking van immaterieel erfgoed niet heel vernieuwend is. De wijze waarop immaterieel erfgoed en de rol van gemeenschappen zijn gedefinieerd in het UNESCO-verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed uit 2012 komt in grote lijnen overeen met de democratische benadering van erfgoed in het Verdrag van FARO. In beide staat de aansluiting bij de energie en het draagvlak in de gemeenschap centraal.

Dit inzicht maakt dat wij adviseren om verdiepend onderzoek te doen naar de implicaties van de aanpak immaterieel cultureel erfgoed en wat we hiervan hebben geleerd de afgelopen 8 jaar. Door te kijken naar de ervaringen met immaterieel erfgoed, wordt het mogelijk deze te integreren in de implementatie van FARO.

Op jongere leeftijden draagvlak voor erfgoed genereren

Het genereren van betrokkenheid bij erfgoed is daarnaast iets waar op jongere leeftijd op moet worden ingezet. Het inzichtelijk maken van *de waarde, het belang en de mogelijkheden* (bijvoorbeeld door FARO) van erfgoed kan worden in educatieve programma's aan bod komen. In plaats van het te hebben over geschiedenis en kunst, gaat om een brede benadering van (materieel en immaterieel) erfgoed en hun contextuele relatie.

Op deze manier zal niet alleen draagvlak voor erfgoedparticipatie worden vergroot, maar het kan ook bijdragen aan een oplossing van het probleem van de vergrijzende erfgoedgemeenschappen.

Onderzoek naar kennislacunes

Zoals in de interviews duidelijk werd, zijn er vaak kennislacunes tussen verschillende partijen en actoren. Het is belangrijk om onderzoek te doen naar wat dergelijke kennislacunes precies inhouden, en hoe deze tot uitdrukking komen. Op deze manier kunnen initiatieven beter ondersteund worden.

Kennisontwikkeling/ deling en de opzet van een netwerk

Voortbouwend op het inzichtelijk maken van kennislacunes, kwam ook de behoefte aan kennisdeling naar voren. Verschillende partijen hebben behoefte aan de ontwikkeling van en het delen van kennis op het gebied van het activeren van netwerken en wederzijdse mogelijkheden, ook op internationaal niveau. Daarnaast is er behoefte aan kennis op het gebied van hoe erfgoed te betrekken bij bredere maatschappelijke thema's, en verdere ontwikkeling en kennisdeling op het gebied van inclusiviteit en diversiteit. Erfgoedorganisaties willen weten op welke indicatoren gestuurd kan worden en wat de sociale

impact is van de acties die zij ondernemen. Zo is er interesse om achteraf te kunnen meten wat de invloed is geweest van een bepaalde tentoonstelling of project.

Het opzetten van een netwerk om dergelijke inzichten en resultaten te delen zou bevorderlijk zijn voor het functioneren en de ontwikkeling van alle actoren.

8.9 Sleepnet

Hier zullen we het door ons voorgestelde 'sleepnet' uiteenzetten. Binnen het sleepnet vertalen we de abstracte termen en concepten waaraan een FARO-project te herkennen is, naar concrete indicatoren en zoektermen. Hierbij is het doel om deze indicatoren op zo'n manier uit te kunnen zetten, bijvoorbeeld in zoekmachines, dat er projecten naar voren komen die definieerbaar zijn als voorbeelden voor een FARO-project.

Onder de sub-kop *voorbeelden* wordt duidelijk hoe deze indicatoren praktisch gezien ingezet kunnen worden. Wanneer men op zoek is naar een project waarbij een gemeenschap met erfgoed bij heeft gedragen aan de energietransitie, wordt onder het onderdeel 'maatschappelijk vraagstuk' de indicator 'energietransitie' geselecteerd, en vervolgens de andere passende indicatoren voor de zoekopdracht. Deze zoekopdracht wordt geïllustreerd in *voorbeeld 1*.

Indicatoren

1. Erfgoed

Praktijken, voorstellingen, uitdrukkingen, kennis, vaardigheden – met inbegrip van de bijbehorende instrumenten, voorwerpen, artefacten en culturele ruimtes (orale tradities en uitdrukkingen, podiumkunsten, sociale praktijken, rituelen en feestelijke gebeurtenissen, kennis en praktijken rond de natuur en het universumtraditionele ambachten.¹⁹⁶

Gebouwd erfgoed, landschap, roerend erfgoed, archeologie, archieven, immaterieel erfgoed, agrarisch erfgoed, mobiel erfgoed, religieus erfgoed, groen erfgoed.

Erfgoed, geschiedenis, dialect, taal, streektaal, verhalen, karakter, historie, gebouwen, architectuur, kunst, landmark, identiteit, erfgoed, DNA, heritage, bezienswaardigheden, tradities, monumenten, gewoonte, nalatenschap, erfenis, boedel, versterf, lefaat, belang, belangrijk, waardevol.

2. Bekend ('thuis') > herkennen > senang-gevoel

Identiteit, identificatie, waarde, representatie, groepsbelang, normen en waarden, opvoeding, omgeving, wie ik ben, onderkennen, erkennen, toegeven, vertrouwd, comfortabel, op het gemak.

¹⁹⁶

https://www.immaterieelerfgoed.nl/image/2017/3/1/unesco_conventie_ter_bescherming_van_het_immaterieel_cultureel_erfgoed.pdf, geraadpleegd 3 maart 2020.

3. Betrokkenheid/eigenaarschap

Belanghebbend, betreffend, geïnteresseerd, samenwerken, elkaar helpen, versterken, engagement, participatie, verbintenis, inzetten, meedoen, hobby/passie, handen ineen slaan, aandacht vragen voor.

4. Bewaren/doorgeven/overdragen

Beschermen, toekomst, conserveren, behouden, in stand houden, onderhouden, conserveren, verduurzamen, zorgen voor, behoeden, beveiligen, beschutten, bewaken, (door)vertellen, overbrengen, overhandigen, overleveren, toevertrouwen, generaties, fuseren, samensmelten, verrijken.

5. Verbinding

Gemeenschap, community, werkgroep, buurt/wijk/bewoners (-initiatief), streek, lokaal, collectief, netwerk, lokale betrokkenheid, delen van herinneringen, cohesie, samenwerking, collectief, koppeling, cohesie, relatie, samenhang, verband, vereniging.

6. Maatschappelijk vraagstuk

Multiperspectiviteit, sociale cohesie, community building, inclusieve samenleving, gemeenschappelijke leefomgeving, leefbaarheid, persoonlijke ontwikkeling, verlichten, verbinding, (culturele) diversiteit, energie transitie, emancipatie, activisme, inclusie, (re-)integratie (op de arbeidsmarkt), criminaliteit, dieren(leed), hulpverlening, natuurrampen, onderwijs, oorlog en vrede, verslaving.

Voorbeelden

- ③ Community + werkt samen + om monument + te conserveren + energietransitie.
- ③ Lokale gemeenschap + zet zich in + om traditie + in stand te houden + verbinding.
- ③ Bewoners + slaan handen ineen + om middels + vertellen + verhalen + multiperspectiviteit.
- ③ Nationaal netwerk + vraagt aandacht + verrijken + identiteit + culturele diversiteit.

8.10 Samenvatting en conclusies

Voor de samenvattende bevindingen verwijzen we naar het hoofdrapport, paragraaf 3.4.

Overzicht van projecten

Gelderland

🕒 Stichting Erfgoed Gelderland

🕒 Stichting oude Gelderse kerken

Stichting oude Gelderse kerken zet zich in om religieus erfgoed en oude, monumentale kerken in de provincie Gelderland te behouden. Dit doen zij o.a. door het organiseren van exposities en theater stukken in leegstaande kerken. Dit wordt lokaal georganiseerd. De stichting ondersteunt, en initieert in sommige gevallen zelf.

<https://www.oudegeldersekerken.nl/activiteiten/agenda/>

🕒 **Ieders museum**

Erfgoed Gelderland zet zich samen met Gelderse musea in om nieuw publiek in musea te ontvangen. Daarbij krijgen drie brede publieksgroepen de volle aandacht: mensen met een zorgvraag, nieuwkomers en onbekende burens. Dat is een project waarbij vooral de wat kleinere instellingen i.s.m. stichting de zonnebloem en vluchtelingenwerk oost-nl én oranjefonds, bezig laten zijn met bedienen, betrekken, binnenhalen, en goed gevoel van nieuwe Nederlanders, mensen met bepaalde achterstand. En bepaalde burens die normaal daar niet binnenkomen ook binnenhalen. Is maatschappelijke dimensie die wat ingewikkelder is. In één van die filmpjes: Syriër in het onderduikmuseum in Aalten.

<https://www.iedersmuseum.nl/#publieksgroepen>

Limburg

🕒 *Corporatie Erfgoed Limburg*

🕒 **Slot Schaesberg**

Stichting Landgoed Slot Schaesberg heeft een sociaal maatschappelijk doel.

De organisatie wil in de regio een belangrijke sociale rol vervullen en de cohesie en het gevoel van eigenwaarde van de bevolking in de wijde regio bevorderen door het aanbieden van werkgelegenheid, vrijwilligerswerk, opleidings- en stageplekken.

<https://www.slotschaesberg.nl/sociaal-project>

🕒 **Erfgoed Stein Limburg: fotoavonden**

Stichting Erfgoed Stein heeft o.a. als doelstelling het ontplooiën van initiatieven op het gebied van leefbaarheid, wonen en welzijn in de buurt. Dit komt terug in het project 'Fotoavonden in WoonZorgCentra'. Hier worden foto-exposities georganiseerd om zo een front te vormen tegen eenzaamheid van bewoners (één tegen eenzaamheid').

<https://www.stichtingerfgoedstein.nl/agenda>

🕒 **Draaksteken – Beesel**

Eens in de zeven jaar wordt deze spannende en meeslepende legende van Sint Joris en de Draak wordt op theatrale wijze tot leven gebracht in een groots openluchtspektakel in het Limburgse Beesel. <http://www.draaksteken.nl/draaksteken-2016/>

🕒 **Veldeke Limburg**

Veldeke Limburg is de provinciale koepel van [10 lokale kringen](#) die over de hele provincie verspreid zijn. Elk van die kringen spant zich in om binnen zijn eigen stad of regio het plaatselijk dialect op de kaart te zetten. Dat doen ze door allerlei activiteiten te ontplooiën, zoals dialect-cursussen, voorstellingen met cabaret of revue, excursies of wandelingen, dialect-avonden met sprekers of artiesten, het uitgeven van boeken in het dialect enzovoort.

<https://www.veldeke.net/organisatie/>

Groningen

🕒 Libau Steunpunt

🕒 **Typisch Ulrum!**

In 2016 vond dit project plaats in Groningen. De gemeentelijke rol m.b.t. het bepalen van monumenten verliep naar inziens van bewoners niet goed, dus besloten zij dit zelf op zich te nemen. Ze ontwikkelden een overzicht van te behouden monumenten in de publicatie 'Typisch Ulrum'. Het document is een uitnodiging aan (groepen) dorpsbewoners om met hun eigen leefomgeving aan de slag te gaan en met initiatieven de dorpsidentiteit te behouden en bij voorkeur te versterken.

<http://www.libau.nl/actueel/typisch-ulrum/>

Friesland

🕒 Stichting erfgoed en publiek

🕒 **Under de Toer**

Dit project draaide in het jaar van Friesland als culturele hoofdstad 2018, waarbij de kerk fungeerde als sleepnet voor verhalen. 32 kerken waren decor voor een toneelvoorstelling/manifestatie.

Verhalen waren lokaal en kwamen uit de gemeenschap/dorpen en zijn samen met een professionele maker en het dorp verbeeld (en decors gemaakt etc.).

Voorbeelden projecten: Bakzeuntjes in Arum & 7 fan Sanfurd & Merakels fan Nijlân & Een nacht in de St. Jans kerk.

<https://www.facebook.com/underdetoer/>

🕒 **Pleed**

Pleed is een eenmalig community project waar iedereen die iets met wol heeft, aan kan bijdragen. Het is een grote schok om te horen dat de wol van deze schapen tot nu toe naar China gaat, omdat er hier geen vraag naar bestaat. Hoe kan het dat dit kostbare materiaal zomaar wordt weggegeven? Wat gaan we doen? De wol spinnen, breien, haken, weven en vilten tot 'pleeds'. De zomer kan gebruikt worden voor het wassen en kaarden van de wol.

<https://www.pleed.nl/wat-is-pleed/>

- 🕒 **Vlasroute**
Vlasroute “Follow the Blue Line” vertelt het verhaal van de teelt van vlas tot en met het eindproduct van handbedrukt linnen. De vlasroute komt ook in het jaar 2020. We zijn nu druk bezig met de voorbereiding!

<https://www.vlasroute.nl/>

- 🕒 **Stichting Ambacht Noordwolde**
Stichting Ambacht Noordwolde biedt mensen die een uitkering ontvangen de kans om een vak te leren en tegelijkertijd te wennen aan het arbeidsproces.

<https://ambachtnoordwolde.nl/>

Zuid-Holland

- 🕒 *Erfgoedhuis Zuid-Holland*

- 🕒 **Landgoed Ockenburg**

De Stichting tot behoud van de Historische Buitenplaats Ockenburgh (SHBO) heeft als doelstelling: de historische buitenplaats Ockenburgh behouden en kleinschalig, breed gedragen en duurzaam ontwikkelen voor de toekomst. Hierbij staat maatschappelijke betrokkenheid centraal.

Betrokkenheid wordt met de buurt ontwikkeld d.m.v. verschillende programma's.

<https://www.buitenplaatsockenburgh.nl/home/>

- 🕒 **De Zwammersdam: Ipse de Brugge**

De Ipse de Brugge is een zorgcentrum in gevestigd in een monumentaal pand. De locatie voorziet in dagbesteding, woningen en een behandelkliniek voor mensen met een verstandelijke of meervoudige handicap.

<https://www.ipsedebruggen.nl/home>

Noord-Brabant

- 🕒 *Erfgoed Brabant*

- 🕒 **ZuiderWaterlinie**

Een project over de oudste, langste en meest gebruikte waterlinie van Nederland. Binnen dit project zijn er verschillende routes ontwikkeld om meer verbinding te creëren tussen de bewoners van Brabant.

<https://www.zuiderwaterlinie.nl/1001-ontdekkingen/wandelroutes-brabant>

- 🕒 **Gruts**

GRUTS is een programma van de provincie Noord-Brabant, waarin studenten (mbo, hbo en wo) betrokken worden om mee te denken over nieuwe bestemmingen of oplossingen bij oude erfgoedlocaties. Hierdoor wordt een jongere doelgroep aangeboord en eigenaarschap ontwikkeld.

<https://www.brabant.nl/onderwerpen/kunst-cultuur-en-erfgoed/erfgoed/gruts>

🕒 **Buurt kerken fonds**

Aansprekende herbestemmingen voor kerken koppelen aan buurtparticipatie: kansen benutten voor nieuwe culturele, welzijn- of zorgbestemmingen die de leefbaarheid van de buurt versterken bij her te bestemmen kerken in woongebieden.

<https://www.cultuurfonds.nl/fonds/buurtkerkenfonds-noord-brabant>

🕒 **Brabant Remembers (75 jaar bevrijding)**

Brabant Remembers vertelt de persoonlijke verhalen over de Tweede Wereldoorlog. Samen met gemeenten en partners vertellen we op een creatieve en indringende vorm 75 persoonlijke leven veranderende oorlogsverhalen.

<https://www.brabantremembers.com/>

Flevoland

🕒 **Lelykracht**

Lelykracht organiseert samen met inwoners activiteiten en programma's voor een sterkere samenleving en een bruisend Lelystad. Hier speelt erfgoed soms een rol in, zoals in de 'Straat op de Kaart' projecten.

<https://lelykracht.nl/straat-op-kaart-kempenaar-2-3-nov/>

🕒 **Vindplaats Zenit**

Stichting VINDplaats Zenit (archeologische vindplaats) heeft als belangrijkste doelstelling om een plek te zijn: vóór, dóór en vooral ván de buurt. Dit vatten wij samen in 'Zamen Zenit!'. Deze organisatie is volledig bottom-up geïnitieerd en organiseert programmering voor omliggende zorginstelling en scholen.

<https://vindplaatszenit.nl/agenda/>

🕒 **Stichting Urker Botter**

Deze stichting heeft als doel het behoud van Urker bidders en andere historische schepen, en het ontsluiten voor de toekomst. De stichting probeert de geschiedenis levend te houden (relatie tussen immaterieel en materieel erfgoed).

http://nieuw.urkerbotter.nl/?page_id=1201

🕒 **Energielab Nagele**

In de jaren '50 werd Nagele ontworpen als modernste dorp van Europa door de beroemdste architecten van die tijd. Om het innovatieve en experimentele karakter van Nagele in 2017 nieuw leven in te blazen, schrijft de Coöperatie Energiek Nagele een landelijke prijsvraag uit om te komen tot nieuwe, experimentele, inspirerende en betekenisvolle oplossingen op het gebied van duurzame energie. Rondom het innovatieve karakter van het dorp wordt ingezet op milieuverbetering.

<https://www.energieknagele.nl/>

🕒 **Museum Bataviastad (Bataviawerf)**

Heeft programmering met burgerparticipatie.

<https://www.batavialand.nl/over-batavialand/missie-visie>

Overijssel

- ③ *Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN)*

- ③ **Bloemencorso's**

Het bloemencorso in Vollenhove is een culturele festiviteit die gekoppeld is aan de jaarlijkse 'Venose' corsofeestweek. In het Bloemencorso Vollenhove worden veel verhalen, mythen en sagen uitgebeeld op de wagens. In dit gehele proces wordt het hele drop met elkaar verbonden, hierin is grote diversiteit terug te zien.

<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/bloemencorsovollenhove>

- ③ **Plaskerk Raalte**

Een initiatief kwam aan bij de provincie voor financiële ondersteuning bij het restaureren van fresco's in de Plaskerk. Vanuit het provinciale programma 'het verhaal van Overijssel' werden zij toen aangemoedigd om het project breder te trekken, en aan te laten sluiten bij een sociale doelstelling. Dit werd het verbinden van de buurt.

<https://www.pknraalte.nl/plaskerk/frescos/>

- ③ **Houtdorp Rijssen**

Stichting houtdorp is al ruim 40 jaar een algemeen begrip in Rijssen. Het is een actieve en enorm gezellige vakantieweek voor alle kinderen van de basisschool. Het Houtdorp houdt in dat n de zomervakantie met kinderen uit het dorp (300 kinderen) wordt een heel dorp in elkaar getimmerd. Het mooiste huis (of duurzaamste hut) wordt gekozen, en na een week gaat de fik erin. Hier draaien asielzoekers uit het AZC mee als vrijwilligers (6 man) ter inburgering.

<https://houtdorprijssen.nl/>

- ③ **Paasvuur Espelo**

Dit initiatief werkt o.a. samen met natuurmonumenten. Ze maken de hei in de omgeving ieder voorjaar vrij van jonge bomen (en alles wat er niet thuishoort) om dat materiaal te gebruiken voor hun paasvuur. Hierdoor wordt natuurbeheer gekoppeld aan het paasvuur. Dit is weliswaar niet het hoofddoel, maar het wordt wel gerealiseerd.

<http://paasvuurespelo.nl/>

- ③ **Brabantsedag in Heeze**

De gehele bevolking wordt erbij betrokken. Volgens de burgemeester zijn er daarom geen hangjongeren in dit dorp, omdat deze jongeren in de hand genomen worden om te helpen met het ontwikkelen van de corso's. Het dorp houdt hier zelf toezicht op.

<https://www.brabantsedag.nl/>

- ③ **Handschrift**

Al drie jaar lang zet Aartje Schoemaker uit Nieuwleusen zich in voor het Handschrift. Inderdaad met een hoofdletter H, want het platform Handschriftontwikkeling vindt dat schrijven met een pen (of potlood) ontzettend belangrijk is voor de ontwikkeling van de hersenen en de identiteit van de 'schrijver'. En met succes, want het handgeschreven schrift staat voortaan op de UNESCO lijst Immaterieel Erfgoed.

<http://www.handschriftontwikkeling.nl/>

Utrecht

🕒 *Landschap Erfgoed Utrecht*

🕒 **Groen aan de buurt (meer 'groen' project)**

Steeds meer mensen nemen het initiatief om de natuur in hun eigen buurt te ontwikkelen en onderhouden. Bewoners voelen zich namelijk betrokken bij hun eigen omgeving en willen zich er graag voor inzetten. Via het project Groen aan de Buurt begeleiden en ondersteunen we bewoners en gemeenten in de provincie Utrecht bij het omzetten van deze ideeën naar concrete activiteiten en projecten.

<https://www.groenaandebuurt.nl/contact/onze-droom/>

Noord-Holland

🕒 **Dijkversterkingsproject**

Gaat nadrukkelijk om burgerparticipatie. Hier is vooral gevraagd: hoe vinden jullie dit? Die waarom-vraag werd door mensen zelf beantwoord, ze vonden het niet nodig, omdat ze de omgeving niet veranderd wilden zien. Daarom werd mensen gevraagd wat ze van de vorm vonden. En dat is maar een klein deel van de mensen, die was tegen, die hoorde je vooral. Ligt nu bij de Raad van State. Daar komt een uitslag over. Beroep tegen vergunningverlener. Dat zijn serieuze partijen.

🕒 **Stolpboerderijen in N-H**

De provincie heeft onderzoek gedaan naar stolpboerderijen in Noord-Holland, daar is een waarderingskaart van gemaakt. Wordt sterk met bevolking en gemeenten gedaan: verhaal achter het object is criterium van waarde.

<https://www.boerderijenstichting.nl/>

Zeeland

🕒 *Erfgoed Zeeland*

🕒 **Stichting behoud Hoogaars**

In 1990 werd de Stichting Behoud Hoogaars opgericht, met als doel het erfgoed van de Zeeuwse visserij te bewaren. Actieve club om historische schepen te behouden en te laten varen.

<http://www.hoogaars.nl/>

🕒 **Stichting Stoomtrein Goes-Borsele**

De Stoomtrein Goes-Borsele voert tal van grote projecten die zich richten op het behoud en restauratie van historisch erfgoed en op het verbeteren en uitbreiden van het toeristisch-museale product.

<https://destoomtrein.nl/cms/index.php?show=PO0001LI>

🕒 **Geopark Schelde Delta**

Hier wordt samengewerkt met Brabant en Vlaanderen, om het gebied van de delta meer onder de aandacht te brengen. Hierin worden o.a. verdrongen dorpen meegenomen, aan de hand van participatie. Het project heeft meerdere doelen, en dient onder andere het doel van klimaat-adaptatie.

<https://www.schelledelta.eu/>

🕒 **Boerderij Stichting Zeeland**

De stichting organiseert excursies naar streekeigen erven. Als mensen hierover vragen hebben, kunnen ze bij de stichting terecht; om te informeren over erfgoed, of hoe maak je een streekeigen erf?

<https://www.boerderijstichtingzeeland.nl/>

🕒 **Project cacaobonen (startend project)**

Vroeger was er oude chocolade nijverheid in Zeeland. Het gebruik van cacao, oorspronkelijk afkomstig uit West-Indië, heeft zich via Spanje (of Italië) en Frankrijk naar Midden- en Noord-Europa verspreid. Hierin speelde Zeeland een belangrijke rol, omdat hier veel molens stonden die de bonen vermaalden. Er is een molen-eigenaar die met zijn molen cacaobonen wilt gaan malen om chocolade te maken. Hierin wordt de link gelegd met het slavernij verleden.

Drenthe

🕒 *Steunpunt Erfgoed Drenthe*

🕒 **Verhalenwerf Hogeveen**

Dit is gekoppeld aan een bieb. Om de zoveel tijd is er een tentoonstelling die gaat over een bepaald cultuurhistorisch onderwerp, en mensen mogen hun verhalen komen brengen. Het gaat hier om het samenbrengen van mensen.

<https://www.bibliotheekhoogeveen.nl/verhalenwerf>

🕒 **My Placebook**

Gaat over de veenkoloniën in Drenthe. Hier zit veel problematiek. Erfgoed helpt om wat positiever tegenover die problematiek/ dat verleden staan. Met kunst en evenementen thematisch over de historie.

<https://www.facebook.com/pg/myPlacebookVeenkolonien/posts/>

Projecten (verkenning vier grote steden en uit interviews erfgoedorganisaties)

🕒 **Henna Academy**

Henna als body art heeft zijn intrede gedaan in de westerse samenleving met de komst van migranten. Met de oprichting van de Henna Academy planten wij de zaden die nodig zijn om de Henna Kunst een gedegen toekomst te geven in Nederland.

<https://www.handoffatima.nl/pagina.php?id=56>

🕒 **Catharijne Convent- Sint Maarten: Feest van het delen**

De tentoonstelling 'Sint Maart: Feest van het delen' is verbonden aan de samenwerking tussen Museum Catharijneconvent en de jaarlijkse Sint Maarten Parade. In de Sint Maarten Parade zijn elk jaar de mooiste lichtsculpturen te zien, die gemaakt zijn door bewoners van de stad. Achter iedere sculptuur schuilt een bijzonder samenwerkingsverband en een eigen verhaal. Na de feestelijke parade-avond kan de hele stad nog een week lang genieten van deze verhalen van licht in de Catharinakathedraal. De samenwerking tussen het museum en de erfgoedgemeenschap verliep hier nadrukkelijk goed.

<https://www.catharijneconvent.nl/tentoonstellingen/sint-maarten-feest-van-het-delen/>

🕒 **KIEN – AmbachtenLabs**

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) heeft in 2018 het initiatief genomen voor het AmbachtenLab in het Nederlands Openluchtmuseum. Met vier Labs in de pilotfase (tussen september 2018 en maart 2019) hebben we een methodiek ontwikkeld waarbij ambachtslieden in samenwerking met kunstenaars/ontwerpers en MBO-studenten innovatie van het ambacht van allerlei kanten kunnen onderzoeken.

<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/ambachtenlab>

🕒 **Rederij Lampedusa**

Rederij Lampedusa is een initiatief dat is opgericht in 2015. De initiatiefnemers hebben 2 voormalig migrantenboten uit de Mediterrane laten overkomen naar Amsterdam. Hier varen de boten zomers over de Amsterdamse grachten met groepen geïnteresseerden, om zo de migratie geschiedenis van Amsterdam toe te lichten. De gidsen, allen getrainde storytellers (grotendeels zelf met migratieachtergrond) koppelen vervolgens deze verhalen aan hun eigen migratie achtergrond. Het doel hierbij is om exclusie en stigmatisering binnen de stad tegen te gaan.

🕒 **The Mezrab**

Mezrab is een storytelling-theater in Amsterdam. Het initiatief is ooit gestart in de huiskamer van een Perzische familie, waar de vader van het gezin verhalen vertelde, en de moeder lekkernijen maakte. Ze groeiden snel, en zijn ondertussen verhuisd naar een grote locatie met financiële hulp van 400 donateurs. Nu, is er vrijwel elke dag van de week een gratis avondprogramma. Het theater omschrijft zichzelf als volgt:

The Mezrab embodies the very concept of Storytelling, it is difficult to describe because it is a place as there are very few in Europe, its name is synonymous with art and culture: located in Holland in the city of Amsterdam, it is the home for anyone who has a story to tell.

<https://mezrab.nl/about-us/history/>

🕒 **Collecting the City**

Samenwerkingsproject van verschillende grote instellingen in Amsterdam, o.a. Amsterdam Museum, OBA & Tropenmuseum. Zit nog in de opstartfase, maar gaat samen met bewoners van de stad de stad verzamelen. Een meerjarig project. Het Amsterdam Museum zal hiervoor kennis gebruiken die zij eerder hebben opgedaan met betrekking tot participatieprojecten.

Nog niet vindbaar online (zal nog even duren).

Vrouwen van Nieuw-West

Dit jaar staan de vrouwen van Nieuw-West volop in de schijnwerpers. Van meet af aan waren het vooral de vrouwen die inhoud, kracht en kleur gaven aan de buurt, aan de wijk en uiteindelijk aan het Stadsdeel. Ze deden dat soms zichtbaar op de voorgrond, maar veel vaker op de achtergrond. Ze maakten het verschil als vrijwilliger, als professional, als moeder, bewoner, activist, of vertegenwoordiger. Vrouwen van Nieuw-West is een project waarbij vooral de vrouwen zelf de regie hebben over wat ze vertellen en laten zien.

<https://www.amsterdammuseum.nl/tentoonstellingen/vrouwen-van-nieuw-west>

Museum Perron Oost

Wat kunst voor de buurt kan betekenen en de buurt voor de kunst. Sinds april 2013 ontsluit het museum in uiteenlopende kunstvormen verhalen van oude en nieuwe bewoners van het Oostelijk Havengebied in Amsterdam. Centraal staat het perron met spoorrails, wagon en perronhuisje op de Cruquiusweg, een monument dat ontwerper Joep van Lieshout ruim twintig jaar geleden met authentieke materialen oprichtte.

<http://www.museumperronoost.nl/>

9 Monitoring

Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag wat er over de monitoring in het Verdrag van FARO is vastgelegd (paragraaf 1) en hoe dat geïnterpreteerd wordt door de Raad van Europa en daaruit trekken we de eerste voorlopige conclusies (paragraaf 2). Vervolgens beschrijven we vier varianten voor wat betreft monitoring: nul optie, minimaal, midden-variant en een maximale-variant (paragraaf 3). Tenslotte stellen we in paragraaf 4 een keuze voor.

9.1 De verdragstekst FARO over monitoring

In de verdragstekst¹⁹⁷ is in deel IV (monitoring en samenwerking; zie artikel 15 en 16) het volgende opgenomen over monitoring van FARO (vet door DSP):

Artikel 15 — Verbintenissen van de partijen

De partijen verbinden zich ertoe:

- a.** *Via de Raad van Europa een **monitoringfunctie te ontwikkelen voor het volgen van wetgeving, beleid en praktijken** met betrekking tot cultureel erfgoed, in overeenstemming met de in dit Verdrag vastgelegde beginselen;*
- b.** *gegevens te onderhouden en te ontwikkelen en deze toe te voegen aan een **gedeeld informatiesysteem**, dat voor het publiek toegankelijk is, waardoor het gemakkelijker wordt te beoordelen in hoeverre elke partij haar verplichtingen ingevolge dit Verdrag nakomt.*

Artikel 16 - Monitoringmechanisme

- a.** *Het Comité van Ministers benoemt, uit hoofde van artikel 17 van het Statuut van de Raad van Europa, een speciaal comité, of wijst een bestaand comité aan, om de toepassing van het Verdrag te monitoren. Dit comité is bevoegd de regels voor de uitvoering van zijn taken op te stellen;*
- b.** *Het benoemde comité:*
 - *stelt indien nodig een reglement van orde op;*
 - *beheert het in artikel 15 bedoelde gedeelde informatiesysteem en behoudt een overzicht van de middelen waarmee aan elke verplichting ingevolge dit Verdrag wordt voldaan;*
 - *geeft op verzoek van een of meer partijen een advies over elke kwestie inzake de interpretatie van het Verdrag, rekening houdend met alle juridische instrumenten van de Raad van Europa;*
 - *evalueert, op initiatief van een of meer partijen, elk aspect van hun uitvoering van het Verdrag;*
 - *bevordert de sector-overschrijdende toepassing van dit Verdrag door samen te werken met andere comités en deel te nemen aan andere initiatieven van de Raad van Europa;*
 - *brengt het Comité van Ministers verslag uit van zijn activiteiten.*

Het Comité kan deskundigen en waarnemers bij zijn werkzaamheden betrekken.

¹⁹⁷ Zie bijlage 1.

Kort samengevat zou het bij de monitoring dus moeten gaan om een – via de Raad van Europa – te ontwikkelen gedeeld informatiesysteem.

9.2 Interpretatie van de tekst

Tot zo ver de verdragstekst over monitoring. Er is nagevraagd hoe we de tekst moeten interpreteren en wat andere landen en de Raad van Europa op dit terrein doen. Francesc Pla, programmaleider bij de Raad van Europa voor de FARO Conventie, kwam begin 2020 desgevraagd met een nadere uitleg (vet door DSP): *FARO Convention is in fact a Framework Convention: it describes a type of legally binding treaty which establishes broader commitments for its parties and leaves the setting of specific targets either to subsequent more detailed agreements or to national legislation. In essence, a framework agreement serves as an umbrella document which lays down the principles, objectives and the rules of governance of the treaty regime.*

*The FARO framework convention certainly introduces in Art. 15 a Monitoring function but no specific entity or tool to do this was specified. As the CDCPP Committee is already in charge of all Cultural Heritage topics and Conventions, it has assumed the charge of such follow-up - but **no formal report has to be submitted**, as explained in the associated Explanatory Report:*

“Monitoring should be seen primarily as the foundation of a dynamic process for sharing and developing good practice rather than an onerous obligation ... Rather than requiring Parties to submit regular reports, the Convention substitutes the requirement to provide input to a shared information system, to be managed by the Council of Europe advised by the relevant Steering Committee.”

*In fact, it is only in that associated explanatory report that the possibility to use other existing tools (such as HEREIN or Compendium) as starting points to perform monitoring tasks task was evoked. The successive Action Plans associated to the FARO Framework Convention have privileged a **follow-up based on the identification of specific cases as illustrations of the application of FARO Convention principles at the European level**, and not through country-based reports.*

*As the implementation tasks (and consequently their monitoring) is left to the Parties, **each country can** however **set up its own monitoring**/follow-up procedure for the FARO Framework Convention. However, their potential **reporting** to the CDCPP **is on a voluntary basis and with no specific format**. It corresponds more to an **exchange of good practice** (reflected in the FARO Convention webpages) than a submission of standardized reports to a committee (that actually doesn't exist).*

*Such “internal” monitoring within a country appears nevertheless as a quite useful tool to identify adequate actions facilitating the actual implementation of the Convention on the ground. Once again, **a soft approach to monitoring may appear as more attractive** than a yearly scrutiny of initiatives, in particular for those that often don't imply any financial support (that implies naturally such formal reporting).*

I hope that the above comments clarify the actual follow-up of the FARO Convention and I remain at your disposal for any further question.

De beste **samenvatting** over nationale monitoring geeft Pla zelf: “a soft approach”, waarbij het vooral lijkt te gaan om casuïstiek en nuttige praktijken die illustratief zijn voor de FARO principes “at the European level”.

Monitor verplichtingen zijn er dus eigenlijk niet of nauwelijks. Het zou mooi zijn als er nuttige praktijken geselecteerd worden die de FARO principes kunnen illustreren. Die kunnen dan ook internationaal uitgewisseld worden ‘ter leering ende vermaeck’. We zouden dit als een minimale-variant kunnen benoemen. De ‘meest minimale-variant’ (nul optie) is om helemaal niks aan monitoring te doen. Maar er is ook een medium en maximum-variant mogelijk. We werken de varianten in de volgende paragraaf verder uit.

9.3 Drie varianten

De nul optie

Niks doen aan monitoring.

Minimale monitor-variant

Als Nederland het bij de monitoring minimalistisch wil aanpakken, kan eigenlijk volstaan worden met te wijzen op de ‘erfgoed monitor’ (Engelse versie: <https://erfgoedmonitor.nl/en>). Daarbij raakt <https://erfgoedmonitor.nl/specials/erfgoed-en-publiek> nog het meest de essentie van FARO (relatie erfgoed en actief publiek). Er zou ook overwogen kunnen worden om FARO ‘ergens’ in de erfgoedmonitor extra toe te voegen als header. Na een korte uitleg kan dan eventueel de (Nederlandstalige) verdragstekst opgenomen worden en kunnen een paar interessante – dat wil zeggen: met name voor andere Europese landen – voorbeelden vermeld worden. De voorbeelden kunnen bijvoorbeeld jaarlijks aangevuld worden met nieuwe voorbeelden.¹⁹⁸

Een midden-variant

Logisch is om hierbij de minimale variant ook uit te voeren, maar daar bovenop kijken we ook naar de mate van erfgoedinteresse en erfgoedbeoefening van de Nederlandse bevolking. Punt is dat dit in de afgelopen jaren al gedaan is door het CBS/SCP en dat de uitkomsten toch al zijn/worden opgenomen in de erfgoed monitor (alleen in het Nederlands overigens): <https://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/erfgoedinteresse-en-erfgoedbeoefening>.

Het gaat hier om een twee jaarlijks steekproefonderzoek (vanaf 2012) onder de Nederlandse bevolking: de Vrijtijdsomnibus (VTO). Het SCP deed dit onderzoek altijd en rapporteerde/rapporteert hierover. Er wordt onder andere gevraagd naar de mate van erfgoedinteresse en erfgoedbeoefening. In 2015 publiceerde het SCP de resultaten van het onderzoek uit 2012 in het rapport ‘Gisteren Vandaag’. In 2016 werden de resultaten van de herhaalmeting (VTO 2014) gepubliceerd in ‘Sport en Cultuur. Patronen in belangstelling

¹⁹⁸ Een enigszins vergelijkbare variant is ook besproken op het overleg OCW, RCE en DSP over monitoring (18-09-2019 A’foort). Hier is toen verder geen beslissing over genomen. Uit het verslag (18-09-2019): “Data erfgoedmonitor worden bij RCE verzameld, erfgoedbalans (verwerking) wordt gedaan door OCW Hoofd van erfgoedmonitor: Mark Stafleu (onder directeur Arjan de Zeeuw).”

en beoefening'. Hierin is een nieuwe meting gedaan naar erfgoedbeoefening, en is er tevens gevraagd naar de mate van erfgoedbezoek.¹⁹⁹ Zie voor meer informatie:

https://www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Vrijtijdsomnibus_VTO

De laatste SCP rapportage wordt maart 2021 verwacht (dataverzameling vond eind 2018/begin 2019 plaats). Het SCP heeft besloten het VTO niet meer uit te voeren. Daarop heeft OCW het opdrachtgeverschap richting CBS voor de dataverzameling overgenomen van het SCP (in samenwerking met de Directie Sport van VWS voor het gedeelte sport). De Boekmanstichting zal vanaf de editie 2020/2021 de cultuurrapportage verzorgen (het Mulier Instituut de rapportage over sport). OCW heeft dus als opdrachtgever richting CBS en in goed overleg met de Boekmanstichting ruimte om de dataverzameling en de rapportages te beïnvloeden. Punt is wel dat een goede monitoring vooral continuïteit in de hoofdvragen vereist (kijken naar langjarige trends). Zo deed het SCP steeds op een iets andere wijze verslag van de beschikbare data. Dat is interessant en geeft mogelijke nuttige toekomst perspectieven. Het voldoet echter minder aan de mogelijke OCW-wens om periodiek een standaard overzicht te hebben van toe- of afname van erfgoedinteresse en -bezoek (zeg maar: het plaatje van de erfgoed consument) en meer actieve en participatieve erfgoedbeoefening (de burger als erfgoedproducent/participant). Er zou door OCW samen met de nieuwe onderzoekers nader verkend kunnen worden in hoeverre de wensen en eisen van OCW rond FARO eventueel in lijn gebracht kunnen worden.

De maximale-variant

In de DSP offerte (juni 2019) zijn twee monitor opzetten kort beschreven die we met de kennis van nu kunnen omschrijven als maximale-varianten.

De eerste betrof een **programma/project – of impact – evaluatie**. Daarbij wordt gepoogd alle inspanningen die de overheid heeft uitgevoerd ter stimulering van FARO-initiatieven in de maatschappij op een rijtje te zetten en vervolgens te kijken naar welke causale effecten dat opleverde. De eerdere discussie over monitoring (18-09-19), maar ook andere gesprekken in het veld met erfgoed initiatieven en – gemeenschappen hebben duidelijk gemaakt dat dergelijke causale effecten tussen enerzijds Nederlands institutioneel- en overheidsbeleid (op elk niveau) en de nogal vage doelen uit de FARO-conventie niet te benoemen zijn. Er is daarnaast ook een meer principiële punt te noemen om dit type evaluatie/monitoring niet uit te voeren: het gaat bij FARO in belangrijke mate om burgerinitiatieven en die kunnen spontaan ontstaan zonder dat er een link te leggen is naar beleid vanuit de systeemwereld. Kortom: dit type monitoring **valt af** op zowel praktische als theoretische gronden.

De tweede maximale-variant zou kunnen bestaan uit een jaarlijkse of twee jaarlijkse evaluatie van de maatschappelijke ontwikkelingen op FARO-gebied. De begrippen waar het dan over gaat, cirkelen om ideeën als 'betrokkenheid van burgers bij erfgoed', 'actieve deelname/participatie' (zie deelonderzoek over

¹⁹⁹ En detail (overgenomen van genoemde website) is gevraagd naar:

Erfgoedinteresse: de mate waarin men in één of meerdere aspecten van erfgoed is geïnteresseerd.

Erfgoedbeoefening: het actief bezig zijn met erfgoed verstaan. Overigens geldt dat vanuit het perspectief van het SCP vrijwilligerswerk, in de zin van het besturen van of het uitvoeren van praktische taken voor een vereniging of stichting die zich met erfgoed bezighoudt, niet geldt als erfgoedbeoefening.

Erfgoedbezoek: het percentage Nederlanders (in een bepaalde categorie) dat over de afgelopen 12 maanden één of meerdere keren een bezoek heeft gebracht aan erfgoed.

centrale begrippen). We kunnen de vraag enigszins populair samenvatten als: zien we nu dat er in de komende jaren/decennia meer mensen, meer tijd en meer energie steken in burgerinitiatieven die verband houden met cultureel erfgoed? Dit is een vraag die periodiek aan een representatieve steekproef Nederlanders kan worden voorgelegd met een hele set van detail vragen (wie meer/minder, welke initiatieven/domeinen, met welke motivatie pro/contra, etc.). Idealiter laat zo'n monitor na verloop van tijd – meestal pas na 5-10 jaar – een toename zien van de energie die mensen in erfgoedinitiatieven steken. Dit type vragen ligt overigens vrij dicht aan tegen de CBS/SCP vragen (zie de midden-variant).

9.4 Keuzes

De keuze welke variant nader uitwerking behoeft, is natuurlijk aan OCW/RCE. Monitoring vergt immers een meerjarige beleids- en onderzoeksinspanning, waarbij de ervaring leert dat effecten meestal pas na jaren zichtbaar worden (in positieve, neutrale of negatieve zin). We zouden als DSP-groep het advies willen geven om met name te kijken naar de minimale + midden-variant. Dat kan verder gebeuren nadat de belangrijkste keuzes over het beleid aangaande FARO genomen zijn.

Er wordt dan dus geen aparte nieuwe monitor uitgewerkt, maar de volgende zaken worden te zijner tijd uitgewerkt.

- 1 Kleine aanpassingen van de erfgoedmonitor. Denk aan relatief kleine aanpassingen als FARO als apart item opnemen, leuke inspirerende FARO voorbeelden/projecten voor het voetlicht brengen, vertalingen in Engels, verdragstekst en FARO- uitleg op site, etc.. Uitvoering zou door RCE en OCW in het kader van de reguliere erfgoedmonitor ter hand kunnen worden genomen (vergt voor OCW/RCE in de jaren nadien waarschijnlijk weinig extra inspanningen en kan ook nog geleidelijk worden ingevoerd).
- 2 Met SCP/CBS de mogelijkheden bezien van de VTO monitor en het gebruik daarvan voor FARO-beleid. Denk aan eventuele kleine aanpassingen/uitbreiding van de VTO questionnaire zoals bijvoorbeeld het opnemen van een of meer extra vragen in de VTO en denk aan rapportage (meer gestandaardiseerd beschikbare CBS/VTO data snel gebruiken in de erfgoedmonitor/site).

9.5 Samenvatting en conclusies

Voor de samenvattende bevindingen verwijzen we naar het hoofdrapport paragraaf 3.5.

Bijlagen

Bijlage 1 - Verdrag van FARO

Kaderverdrag van de Raad van Europa inzake de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving¹

Faro, 27-10-2005

Preamble

De lidstaten van de Raad van Europa die dit Verdrag hebben ondertekend,

Overwegend dat een van de doelen van de Raad van Europa is het tot stand brengen van een grotere eenheid tussen zijn leden, teneinde de idealen en beginselen, gebaseerd op eerbiediging van mensenrechten, democratie en de rechtsstaat, die hun gemeenschappelijk erfgoed zijn te beschermen en te bevorderen;

Erkennend de noodzaak mensen en menselijke waarden centraal te stellen in een breder en interdisciplinair concept van cultureel erfgoed;

De nadruk leggend op de waarde en het potentieel van cultureel erfgoed dat op verstandige wijze wordt ingezet als een bron voor duurzame ontwikkeling en kwaliteit van leven in een samenleving die zich voortdurend ontwikkelt;

Erkennend dat alle personen het recht hebben betrokken te zijn bij het cultureel erfgoed van hun keuze, waarbij zij de rechten en vrijheden van anderen eerbiedigen, als een aspect van het recht om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven, zoals vervat in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) van de Verenigde Naties en gewaarborgd door het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten (1966);

Overtuigd van de noodzaak iedereen in de samenleving te betrekken bij het voortdurende proces van het omschrijven en zorg dragen voor cultureel erfgoed;

Overtuigd van de juistheid van het beginsel van erfgoedbeleid en educatieve initiatieven waarin alle vormen van cultureel erfgoed gelijkwaardig worden behandeld om aldus de dialoog tussen culturen en religies te bevorderen;

Verwijzend naar de diverse instrumenten van de Raad van Europa, en met name het Europees Cultureel Verdrag (1954), de Overeenkomst inzake het behoud van het architectonisch erfgoed van Europa (1985), het Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (1992, zoals herzien) en het Europees landschapsverdrag (2000);

Overtuigd van het belang van het creëren van een pan-Europees kader voor samenwerking in het dynamische proces van het toepassen van deze beginselen;

Zijn het volgende overeengekomen:

Deel I - Doelen, begripsomschrijvingen en beginselen

Artikel 1 - Doelen van het Verdrag

De partijen bij dit Verdrag komen overeen:

- a. te erkennen dat rechten die betrekking hebben op cultureel erfgoed inherent zijn aan het recht deel te nemen aan het culturele leven, zoals omschreven in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens;
- b. de individuele en collectieve verantwoordelijkheid ten opzichte van cultureel erfgoed te erkennen;
- c. te benadrukken dat het behoud van cultureel erfgoed en het duurzame gebruik ervan de ontwikkeling van de mens en de kwaliteit van leven tot doel hebben;
- d. de noodzakelijke stappen te ondernemen om de bepalingen van dit Verdrag toe te passen met betrekking tot:

- de rol van cultureel erfgoed bij de opbouw van een vreedzame en democratische samenleving en bij de processen van duurzame ontwikkeling en de bevordering van culturele diversiteit;
- grotere synergie van de competenties van alle betrokken publieke, institutionele en private actoren.

Artikel 2 - Begripsomschrijvingen

Voor de toepassing van dit Verdrag:

- a. is cultureel erfgoed een groep van hulpbronnen geërfd uit het verleden waarmee mensen zich identificeren, onafhankelijk van het bezitten ervan, als een reflectie op en uitdrukking van hun voortdurend evoluerende waarden, overtuigingen, kennis en tradities. Het omvat alle aspecten van de omgeving die voortkomen uit de interactie die in de loop der tijd tussen mensen en plaatsen heeft plaatsgevonden;
- b. bestaat een erfgoedgemeenschap uit mensen die waarde hechten aan bepaalde aspecten van cultureel erfgoed die zij, binnen het kader van publieke actie, willen behouden en aan toekomstige generaties willen overdragen.

Artikel 3 - Het gemeenschappelijke erfgoed van Europa

De partijen komen overeen het begrip van het gemeenschappelijk erfgoed van Europa te bevorderen, dat bestaat uit:

- a. alle vormen van cultureel erfgoed in Europa die samen een gedeelde bron van herinnering, begrip, identiteit, cohesie en creativiteit vormen, en
- b. de idealen, beginselen en waarden, die worden ontleend aan de ervaringen die worden opgedaan door vooruitgang en conflicten uit het verleden, die de ontwikkeling van een vreedzame en stabiele samenleving bevorderen, gebaseerd op eerbiediging van de rechten van de mens, de democratie en de rechtstaat.

Artikel 4 - Rechten en verantwoordelijkheden met betrekking tot cultureel erfgoed

De partijen erkennen dat:

- a. iedereen, individueel of collectief, het recht heeft de voordelen van het cultureel erfgoed te ondervinden en bij te dragen aan de verrijking ervan;
- b. iedereen, individueel of collectief, de verantwoordelijkheid heeft om het cultureel erfgoed van anderen in even grote mate als zijn eigen erfgoed te respecteren, en bijgevolg ook het gemeenschappelijk erfgoed van Europa;
- c. de uitoefening van het recht op cultureel erfgoed alleen onderworpen mag zijn aan die beperkingen die in een democratische samenleving noodzakelijk zijn om het publieke belang en de rechten en vrijheden van anderen te beschermen.

Artikel 5 - Wetgeving en beleid inzake cultureel erfgoed

De partijen verbinden zich ertoe:

- a. het publieke belang te erkennen dat verbonden is aan elementen van cultureel erfgoed in overeenstemming met hun belang voor de samenleving;
- b. de waarde van het cultureel erfgoed te vergroten door middel van de identificatie, bestudering, interpretatie, bescherming, het behoud en de presentatie ervan;
- c. te waarborgen, binnen de specifieke context van elke partij, dat er wetgevingsbepalingen bestaan voor het uitoefenen van het recht op cultureel erfgoed zoals omschreven in artikel 4;
- d. een economisch en sociaal klimaat te bevorderen dat deelname aan cultureel-erfgoedactiviteiten ondersteunt;
- e. de bescherming van het cultureel erfgoed te bevorderen als centrale factor in de wederzijds versterkende doelen van duurzame ontwikkeling, culturele diversiteit en hedendaagse creativiteit;
- f. de waarde te erkennen van cultureel erfgoed dat zich bevindt op grondgebieden die onder hun jurisdictie vallen, ongeacht de herkomst ervan;
- g. geïntegreerde strategieën te formuleren om de implementatie van de bepalingen van dit Verdrag te vergemakkelijken.

Artikel 6 - Gevolgen van het Verdrag

Geen enkele bepaling van dit Verdrag wordt zodanig uitgelegd dat:

- a. de mensenrechten en fundamentele vrijheden worden beperkt of ondermijnd die beschermd kunnen zijn door internationale instrumenten, in het bijzonder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden;
- b. gunstigere bepalingen met betrekking tot cultureel erfgoed en de omgeving in andere nationale of internationale juridische instrumenten er nadelig door worden beïnvloed;
- c. er afdwingbare rechten door worden gecreëerd.

Deel II - Bijdrage van cultureel erfgoed aan de samenleving en de menselijke ontwikkeling

Artikel 7 - Cultureel erfgoed en dialoog

De partijen verbinden zich ertoe, via de publieke autoriteiten en andere bevoegde lichamen:

- a. reflectie aan te moedigen over de ethiek en methodes van het presenteren van het cultureel erfgoed alsmede over het respect voor de diversiteit van interpretaties;
- b. bemiddelingsprocessen in te stellen om rechtvaardig om te gaan met situaties waarin verschillende gemeenschappen tegenstrijdige waarden verbinden aan hetzelfde cultureel erfgoed;
- c. kennis van cultureel erfgoed te ontwikkelen als een hulpbron om vreedzame co-existentie te vergemakkelijken door vertrouwen en wederzijds begrip te bevorderen met het oog op het oplossen en voorkomen van conflicten;
- d. deze benaderingen te integreren in alle aspecten van een leven lang leren en opleiding.

Artikel 8 - Omgeving, erfgoed en kwaliteit van leven

De partijen verbinden zich ertoe alle erfgoedaspecten van de culturele omgeving te gebruiken voor:

- a. het verrijken van processen voor economische, politieke, sociale en culturele ontwikkeling en ruimtelijke ordening, waarbij, indien nodig, gebruik wordt gemaakt van effectrapportages met betrekking tot cultureel erfgoed worden uitgevoerd en mitigatiestrategieën worden aangenomen;
- b. het bevorderen van een geïntegreerde aanpak voor beleid met betrekking tot culturele, biologische, geologische en landschappelijke diversiteit om een evenwicht tussen deze elementen te bereiken;
- c. het versterken van de sociale cohesie door een gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid te kweken ten aanzien van de plaatsen waar mensen leven;
- d. het nastreven van kwaliteit in hedendaagse toevoegingen aan de omgeving zonder de culturele waarden daarvan in gevaar te brengen.

Artikel 9 - Duurzaam gebruik van het cultureel erfgoed

Om het cultureel erfgoed duurzaam te behouden verbinden de partijen zich ertoe:

- a. het respect voor de integriteit van het cultureel erfgoed te bevorderen door te waarborgen dat begrip van de betrokken culturele waarden onderdeel vormt van de besluiten over verandering;
- b. de beginselen van duurzaam beheer te omschrijven en te bevorderen en onderhoud aan te moedigen;
- c. te waarborgen dat bij alle algemene technische voorschriften rekening wordt gehouden met de specifieke vereisten van het behoud van cultureel erfgoed;
- d. het gebruik te bevorderen van materialen, technieken en vaardigheden die gebaseerd zijn op traditie, en de mogelijkheden te onderzoeken om deze te gebruiken voor hedendaagse toepassingen;
- e. werk van hoge kwaliteit te bevorderen door middel van stelsels van beroepskwalificaties en accreditatie van individuen, ondernemingen en instellingen.

Artikel 10 - Cultureel erfgoed en economische activiteit

Teneinde optimaal gebruik te maken van het potentieel van het cultureel erfgoed als een factor in duurzame economische ontwikkeling, verbinden de partijen zich ertoe:

- a. het bewustzijn van cultureel erfgoed te vergroten en het economisch potentieel ervan te benutten;
- b. rekening te houden met het specifieke karakter en de belangen van het cultureel erfgoed bij het opstellen van economisch beleid; en
- c. te waarborgen dat in dit beleid de integriteit van het cultureel erfgoed wordt gerespecteerd zonder de inherente waarden ervan in gevaar te brengen.

Deel III - Gedeelde verantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed en publieke participatie

Artikel 11 - Organisatie van publieke verantwoordelijkheden voor cultureel erfgoed

Bij de zorg voor het cultureel erfgoed verbinden de partijen zich ertoe:

- a. een geïntegreerde en op goede informatie gebaseerde aanpak door de publieke autoriteiten te bevorderen, in alle sectoren en op alle niveaus;
- b. de wettelijke, financiële en professionele kaders te ontwikkelen die gezamenlijke actie door publieke autoriteiten, deskundigen, eigenaren, investeerders, ondernemingen, niet-gouvernementele organisaties en het maatschappelijk middenveld mogelijk maken;
- c. innovatieve werkwijzen te ontwikkelen voor samenwerking tussen de publieke autoriteiten en andere actoren;
- d. vrijwillige initiatieven die de rol van de overheid aanvullen te respecteren en aan te moedigen;
- e. niet-gouvernementele organisaties die betrokken zijn bij het behoud van erfgoed aan te moedigen in het publiek belang te handelen.

Artikel 12 - Toegang tot cultureel erfgoed en democratische participatie

De partijen verbinden zich ertoe:

- a. eenieder aan te moedigen deel te nemen aan:
 - het proces van de identificatie, bestudering, interpretatie, bescherming, het behoud en de presentatie van cultureel erfgoed;
 - publieke reflectie op en publiek debat over de mogelijkheden en uitdagingen die het cultureel erfgoed biedt;
- b. rekening te houden met de waarde die door elke erfgoedgemeenschap wordt gehecht aan het cultureel erfgoed waarmee zij zich identificeert;
- c. de rol van vrijwilligersorganisaties te erkennen, zowel als partners bij activiteiten en als constructieve critici van beleid voor cultureel erfgoed;
- d. stappen te nemen om toegang tot het erfgoed te verbeteren, met name voor jongeren en mensen in een achtergestelde positie, teneinde bewustwording te bevorderen over de waarde ervan, de noodzaak het te onderhouden en te behouden en de voordelen die eruit kunnen voortvloeien.

Artikel 13 - Cultureel erfgoed en kennis

De partijen verbinden zich ertoe:

- a. het opnemen van de cultureel-erfgoeddimensie op alle onderwijsniveaus te faciliteren, niet per se als onderwerp van studie op zich, maar als een rijke bron voor studies naar andere onderwerpen;
- b. de link tussen onderwijs op het gebied van cultureel erfgoed en beroepsonderwijs te versterken;
- c. interdisciplinair onderzoek naar cultureel erfgoed, erfgoedgemeenschappen, de omgeving en hun onderling verband aan te moedigen;
- d. voortdurende deskundigheidsbevordering en uitwisseling van kennis en vaardigheden, zowel binnen als buiten het onderwijsstelsel, aan te moedigen.

Artikel 14 - Cultureel erfgoed en de informatiemaatschappij

De partijen verbinden zich ertoe het gebruik van digitale technologie te ontwikkelen om de toegang tot cultureel erfgoed en de voordelen die eruit voortvloeien te verbeteren, door:

- a. initiatieven aan te moedigen waarmee de kwaliteit van de inhoud wordt verhoogd en wordt getracht de diversiteit van talen en culturen in de informatiemaatschappij te waarborgen;
- b. ondersteuning van internationaal compatibele normen voor studie, behoud, valorisatie en veiligheid van cultureel erfgoed, waarbij illegale handel in culturele eigendommen wordt bestreden;

- c. ernaar te streven belemmeringen uit de weg te ruimen voor de toegang tot informatie over cultureel erfgoed, met name voor educatieve doeleinden, waarbij de intellectuele-eigendomsrechten worden beschermd;
- d. te erkennen dat het creëren van digitale content met betrekking tot het erfgoed het behoud van het bestaande erfgoed niet mag schaden.

Deel IV - Monitoring en samenwerking

Artikel 15 — Verbintenissen van de partijen

De partijen verbinden zich ertoe:

- a. via de Raad van Europa een monitoringfunctie te ontwikkelen voor het volgen van wetgeving, beleid en praktijken met betrekking tot cultureel erfgoed, in overeenstemming met de in dit Verdrag vastgelegde beginselen;
- b. gegevens te onderhouden en te ontwikkelen en deze toe te voegen aan een gedeeld informatiesysteem, dat voor het publiek toegankelijk is, waardoor het gemakkelijker wordt vast te stellen in hoeverre elke partij haar verplichtingen ingevolge dit Verdrag nakomt.

Artikel 16 - Monitoringmechanisme

- a. Het Comité van Ministers benoemt, uit hoofde van artikel 17 van het Statuut van de Raad van Europa, een speciaal comité, of wijst een bestaand comité aan, om de toepassing van het Verdrag te monitoren. Dit comité is bevoegd de regels voor de uitvoering van zijn taken op te stellen;
- b. Het benoemde comité:
 - stelt indien nodig een reglement van orde op;
 - beheert het in artikel 15 bedoelde gedeelde informatiesysteem en behoudt een overzicht van de middelen waarmee aan elke verplichting ingevolge dit Verdrag wordt voldaan;
 - geeft op verzoek van een of meer partijen een advies over elke kwestie inzake de interpretatie van het Verdrag, rekening houdend met alle juridische instrumenten van de Raad van Europa;
 - evalueert, op initiatief van een of meer partijen, elk aspect van hun uitvoering van het Verdrag;
 - bevordert de sectoroverschrijdende toepassing van dit Verdrag door samen te werken met andere comités en deel te nemen aan andere initiatieven van de Raad van Europa;
 - brengt het Comité van Ministers verslag uit van zijn activiteiten.

Het Comité kan deskundigen en waarnemers bij zijn werkzaamheden betrekken.

Artikel 17 - Samenwerking bij follow-upactiviteiten

De partijen verbinden zich ertoe met elkaar en via de Raad van Europa samen te werken bij het nastreven van de doelen en beginselen van dit Verdrag, en met name bij het bevorderen van de erkenning van het gemeenschappelijke Europese erfgoed, door:

- a. samenwerkingsstrategieën in het leven te roepen om de prioriteiten aan te pakken die tijdens het monitoringsproces zijn geïdentificeerd;
- b. multilaterale en grensoverschrijdende activiteiten te bevorderen en netwerken voor regionale samenwerking te ontwikkelen teneinde deze strategieën te implementeren;
- c. goede praktijken uit te wisselen, te ontwikkelen, in wetgeving vast te leggen en de verspreiding ervan te waarborgen;
- d. het publiek te informeren over de doelen en implementatie van het Verdrag.

Alle partijen kunnen in onderlinge overeenstemming, financiële afspraken maken om de internationale samenwerking te vergemakkelijken.

Hoofdstuk V - Slotbepalingen

Artikel 18 - Ondertekening en inwerkingtreding

- a. Dit Verdrag staat open voor ondertekening door de lidstaten van de Raad van Europa.

- b. Het dient te worden bekrachtigd, aanvaard of goedgekeurd. De akten van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring worden nedergelegd bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.
- c. Dit Verdrag treedt in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum waarop tien lidstaten van de Raad van Europa hun instemming door het Verdrag te worden gebonden tot uitdrukking hebben gebracht overeenkomstig het bepaalde in het voorgaande lid.
- d. Met betrekking tot iedere ondertekenende staat die later zijn instemming door het Verdrag te worden gebonden tot uitdrukking brengt, treedt het Verdrag in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van de nederlegging van de akte van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring.

Artikel 19 - Toetreding

- a. Na de inwerkingtreding van dit Verdrag kan het Comité van Ministers van de Raad van Europa elke staat die geen lid is van de Raad van Europa alsmede de Europese Gemeenschap uitnodigen tot dit Verdrag toe te treden, bij een besluit genomen met de meerderheid als voorzien in artikel 20, onderdeel d, van het Statuut van de Raad van Europa en met algemene stemmen van de vertegenwoordigers van de verdragsluitende staten die recht hebben op een zetel in het Comité van Ministers.
- b. Ten aanzien van iedere toetredende staat, of de Europese Gemeenschap ingeval zij toetreedt, treedt dit Verdrag in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van nederlegging van de akte van toetreding bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.

Artikel 20 - Territoriale toepassing

- a. Elke staat kan, op het tijdstip van de ondertekening of bij de nederlegging van zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding, het grondgebied of de grondgebieden waarop dit Verdrag van toepassing is nader aanduiden.
- b. Elke partij kan op een later tijdstip door middel van een verklaring gericht aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa de toepassing van dit Verdrag uitbreiden tot elk ander grondgebied dat in de verklaring wordt genoemd. Ten aanzien van een dergelijk grondgebied treedt het Verdrag in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van ontvangst van die verklaring door de Secretaris-Generaal.
- c. Elke krachtens de twee voorgaande leden gedane verklaring kan, met betrekking tot elk in die verklaring genoemd grondgebied, worden ingetrokken door middel van een aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa gerichte kennisgeving. De intrekking wordt van kracht op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van zes maanden na de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

Artikel 21 - Opzegging

- a. Elke partij kan dit Verdrag te allen tijde opzeggen door middel van een kennisgeving gericht aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.
- b. Deze opzegging wordt van kracht op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van zes maanden na de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

Artikel 22 - Wijzigingen

- a. Alle partijen en het comité genoemd in artikel 16 kunnen wijzigingen van dit Verdrag voorstellen.
- b. Van elk voorstel tot wijziging wordt de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa in kennis gesteld, die het doet toekomen aan de lidstaten van de Raad van Europa, aan de andere partijen en aan elke Europese niet-lidstaat die is uitgenodigd toe te treden tot dit Verdrag in overeenstemming met de bepalingen van artikel 19.
- c. Het comité onderzoekt elke voorgestelde wijziging en legt de tekst die is aangenomen met een meerderheid van drie vierde van de vertegenwoordigers van de partijen ter aanneming voor aan

het Comité van Ministers. Na aanneming door het Comité van Ministers met de in artikel 20, onderdeel d, van het Statuut van de Raad van Europa voorziene meerderheid en met algemene stemmen van de staten die partij zijn die recht hebben op een zetel in het Comité van Ministers, wordt de tekst ter aanvaarding aan de partijen gezonden.

- d. Ten aanzien van de partijen die een wijziging hebben aanvaard treedt deze in werking op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum waarop tien lidstaten van de Raad van Europa de Secretaris-Generaal ervan in kennis hebben gesteld dat zij de wijziging hebben aanvaard. Met betrekking tot iedere partij die nadien de wijziging aanvaardt, wordt de wijziging van kracht op de eerste dag van de maand die volgt op het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum waarop die partij de Secretaris-Generaal in kennis heeft gesteld van haar aanvaarding.

Artikel 23. Kennisgevingen

De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa stelt de lidstaten van de Raad van Europa, elke staat die tot dit Verdrag is toegetreden of is uitgenodigd toe te treden, en de Europese Gemeenschap die tot dit Verdrag is toegetreden of is uitgenodigd toe te treden, in kennis van:

- a. elke ondertekening;
- b. de nederlegging van elke akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding;
- c. elke datum van inwerkingtreding van dit Verdrag in overeenstemming met de bepalingen van de artikelen 18, 19 en 20;
- d. elk voorstel van wijziging van dit Verdrag in overeenstemming met de bepalingen van artikel 22, en de datum waarop de wijziging in werking treedt;
- e. elke andere akte, verklaring, kennisgeving of mededeling met betrekking tot dit Verdrag.

TEN BLIJKE WAARVAN de ondergetekenden, daartoe naar behoren gemachtigd, dit Verdrag hebben ondertekend.

GEDAAN te Faro, op 27 oktober 2005, in de Engelse en de Franse taal, waarbij beide teksten gelijkelijk authentiek zijn, in een enkel exemplaar, dat zal worden nedergelegd in het archief van de Raad van Europa. De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa doet een gewaarmerkt afschrift toekomen aan iedere lidstaat van de Raad van Europa en aan iedere Staat of aan de Europese Gemeenschap die is uitgenodigd tot dit Verdrag toe te treden.

Bijlage 2 – Toelichting Verdrag van FARO

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

ETS – nr. 199

Toelichting bij het Kaderverdrag van de Raad van Europa inzake de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving*

Faro, 27-10-2005

Het Kaderverdrag van de Raad van Europa inzake de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving, opgesteld door een comité van regeringsdeskundigen onder gezag van de Stuurgroep voor het cultureel erfgoed, is op 13 oktober 2005 aangenomen door het Comité van Ministers tijdens de 941e vergadering van de afgevaardigden van de ministers. Het Verdrag werd op 27 oktober 2005 te Faro opengesteld voor ondertekening door de lidstaten van de Raad van Europa.

De tekst van de toelichting, die is geschreven door het comité van deskundigen en naar het Comité van Ministers van de Raad van Europa is gezonden, vormt geen instrument dat een gezaghebbende interpretatie van de tekst van het Verdrag biedt, maar kan wel het inzicht in de context en bepalingen van het Verdrag vergroten.

Voorafgaande opmerking

Het gaat hier om een kaderverdrag. Het bevat beginselen en brede terreinen waarop actie kan worden ondernomen, zoals overeengekomen door de staten die partij zijn. Geen enkele bepaling van dit Verdrag heeft tot gevolg dat uitsluitend door nationale bekrachtiging rechten aan individuen worden overgedragen zonder dat de individuele staten die partij zijn wetgevende maatregelen nemen. De werking van het Verdrag is onderworpen aan de gebruikelijke regels voor internationale verdragen zoals vastgelegd in het Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht (1969).

a. Doelen en oorsprong van het Verdrag

Doelen

Het Verdrag kwam voort uit de wens van het Comité van Ministers om een referentiekader te bieden voor beleid op het gebied van erfgoed, met name in de context van rechten en verantwoordelijkheden op dit gebied en de positieve gevolgen die kunnen voortvloeien uit het gebruik van erfgoed als cultureel kapitaal, met het oog op het schragen van bestaande instrumenten van de Raad van Europa die betrekking hebben op specifiekere aspecten van het cultureel erfgoed. Een solide en alomvattend kader werd noodzakelijk geacht om te waarborgen dat cultureel erfgoed en cultuur in het algemeen de centrale plaats in de visie voor duurzame ontwikkeling innemen die zij verdienen.

Bestaande instrumenten zijn niet toereikend om het groeiende belang te bevestigen dat het cultureel erfgoed heeft voor:

- duurzame ontwikkeling: cultureel erfgoed wordt gezien als een waardevolle hulpbron bij het integreren van de verschillende dimensies van ontwikkeling, zoals de culturele, ecologische, economische, maatschappelijke en politieke dimensies. Cultureel erfgoed als zodanig is waardevol, maar ook vanwege de bijdrage die het kan leveren aan ander beleid;
- globalisering: cultureel erfgoed is een hulpbron bij het beschermen van culturele verscheidenheid en het gevoel dat mensen bij een bepaalde plaats hebben, afgezet tegen de achtergrond van een toenemende standaardisering;
- hernieuwde bewustwording van de dimensie culturele identiteit bij conflicten: cultureel erfgoed is een hulpbron bij het ontwikkelen van een dialoog, democratisch debat en openheid tussen culturen.

Oorsprong

Formeel gezien ligt de oorsprong van dit Verdrag bij het werk van de Raad van Europa op het gebied van "erfgoed, identiteit en diversiteit" dat volgde op de 4e Conferentie van de ministers verantwoordelijk voor cultureel erfgoed (Helsinki, mei 1996), dat weer een reactie was op het vernietigen van cultureel erfgoed tijdens recente conflicten in Europa.

Na de 5e Europese Conferentie van de ministers verantwoordelijk voor cultureel erfgoed (Portoroz, april 2001) gaven de afgevaardigden van de ministers tijdens hun 759e vergadering het toenmalige Cultural Heritage Committee (CC-PAT) de opdracht een concept aanvullend protocol bij het Verdrag van Granada (architectonisch erfgoed, 1985) op te stellen en, indien passend, bij het Verdrag van Valletta (archeologisch erfgoed, 1992) waarin: "een universeel beginsel voor het beschermen en verbeteren van het representatieve erfgoed van de verschillende vormen van culturele expressie die in de loop van de geschiedenis naar voren zijn gekomen in een bepaald gebied, ongeacht de huidige politieke context" wordt vervat en wordt voorzien in een "follow-upmechanisme dat belast wordt met het oplossen van de moeilijkheden die worden ondervonden".

Vroegtijdige consultaties leidden echter tot de conclusie dat dergelijke protocollen geen voldoende brede basis zouden kunnen bieden voor het nastreven van deze doelstellingen. Zelfs samen genomen behandelen deze Verdragen niet alle aspecten van het cultureel erfgoed zoals dat nu wordt gedefinieerd, met name de immateriële aspecten ervan.

* Het Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap traden in werking op 1 december 2009. Als gevolg daarvan dienen verwijzingen naar de Europese Gemeenschap gelezen te worden als de Europese Unie.

Deze heroverweging leidde tot de gedachte een nieuw juridisch instrument in het leven te roepen waarin cultureel erfgoed als een geheel wordt behandeld, in de specifieke context van de globalisering en de

nieuwe politieke situatie in Europa, maar tegelijkertijd verder kijkend dan Europa naar een wereld waarin de waarden van cultuur en cultureel erfgoed in toenemende mate werden erkend als essentieel in elk facet van het leven.

In januari 2003 keurden de afgevaardigden van de ministers de terms of reference goed voor een comité van deskundigen, onder gezag van de stuurgroep voor het cultureel erfgoed (CDPAT), om te assisteren bij het opstellen van een concept Kaderverdrag inzake cultureel erfgoed als ontwikkelingshulpmiddel, met de volgende doelen:

- overeenkomst bereiken over een bredere en interdisciplinaire benadering van cultureel erfgoed en het concept van een gemeenschappelijk Europees erfgoed door het bevestigen van het beginsel dat eenieder recht heeft op toegang tot het cultureel erfgoed van zijn of haar keuze, waarbij de rechten en vrijheden van anderen worden geëerbiedigd;
- vaststellen van het beginsel van een eerlijke behandeling van erfgoed dat de diverse culturele tradities vertegenwoordigt die naast elkaar op het Europese grondgebied voorkomen;
- de staten die partij zijn ertoe aanzetten erfgoedbeleid en onderwijsinitiatieven te introduceren om een dialoog tussen culturen en geloofsrichtingen en wederzijds begrip van de verschillen te bevorderen, met het oog op het voorkomen van conflicten;
- opzetten van een pan-Europese context voor samenwerking bij het gezamenlijk voorbereiden van de criteria voor duurzame ontwikkeling in het gebruik van de kennis en vaardigheden als hulpmiddel voor ontwikkeling;
- staten ertoe aanzetten een managementbenadering te hanteren die gebaseerd is op deelname van alle maatschappelijke spelers;
- opstellen van voorstellen voor de follow-up van het toekomstige verdrag.

De tekst van het Verdrag werd opgesteld tijdens bijeenkomsten van het comité van deskundigen (Select Committee of Experts) die in 2003 en 2004 in Straatsburg werden georganiseerd, waarbij rekening werd gehouden met de inbreng van andere gerelateerde comités. De tekst is definitief vastgesteld door een werkgroep van CDPAT, rekening houdend met suggesties gedaan tijdens haar plenaire vergadering in oktober 2004. Het bureau in uitgebreide samenstelling van CDPAT heeft vervolgens kleine wijzigingen aangebracht.

b. Specificiteit en tijdigheid van een instrument van de Raad van Europa

De gehanteerde benadering sluit aan op de specificiteit van de Raad van Europa, maar is tegelijkertijd ook innovatief.

1. In overeenstemming met het concept van het "gemeenschappelijk erfgoed van Europa", dat in wezen is opgebouwd door gedeelde ervaring en verbintenis op het vlak van mensenrechten en democratische beginselen, wordt erfgoed in het Verdrag behandeld als een voorwerp van individuele rechten die het een betekenis geven. Door te verwijzen naar hun verankering in mensenrechten en vrijheden wordt de onzekerheid van veranderende definities van erfgoed vermeden (artikel 4 volgt exact de logica van de uitleg van het Europees Verdrag inzake de Rechten van de Mens). In het huidige Verdrag wordt erfgoed behandeld als "bron" (preambule, eerste paragraaf) en als "hulpbron" voor het uitoefenen van vrijheden (preambule, derde paragraaf, en artikel 2).

2. In de tekst wordt ook ingegaan op het recht op cultureel erfgoed (artikel 4); het wordt uitgedrukt als een dimensie van het recht op deelname aan het culturele leven van de gemeenschap (artikel 1) en het recht op onderwijs (preambule, vierde paragraaf, waarin verwezen wordt naar artikel 27 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de artikelen 13 en 15 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten). Alle referenties naar culturen en delen van het erfgoed als concrete entiteiten worden daarmee vermeden.
3. In de tekst wordt het idee van een "gemeenschappelijk erfgoed van Europa" (artikel 3) uitgewerkt waarin er een wisselwerking ontstaat tussen het cultureel erfgoed dat door Europeanen wordt gedeeld en overeengekomen democratische, politieke en sociale idealen van Europa om het idee van een gezamenlijke Europese verantwoordelijkheid ten opzichte van cultureel erfgoed te genereren. Dit strookt met het onderscheidende karakter van het Europees erfgoed dat voortvloeit uit de diepte en rijke historische gelaagdheid ervan, de diversiteit van de regio's en gedeelde cultuurfenomenen, de producten die zijn voortgekomen uit de interactie tussen diverse culturen in de loop der eeuwen.
4. Aldus omschreven is het Europees cultureel erfgoed een primaire hulpbron voor democratische betrokkenheid bij het steunen van culturele verscheidenheid en duurzame ontwikkeling; evenzo is het een bron van welvaart en van eenheid voor de diverse gemeenschappen die in Europa aanwezig zijn. Het cultureel erfgoed van Europa wordt in het Verdrag behandeld als het "cultureel kapitaal" waaruit, dankzij menselijke vindingrijkheid en inspanningen, de rijke en verscheiden culturen van het moderne Europa zijn ontstaan. De instandhouding van dit cultureel kapitaal is essentieel, niet alleen vanwege de intrinsieke waarde ervan maar ook omdat het kan dienen als bron voor toekomstige - culturele, sociale en economische - ontwikkelingen.
5. Het Verdrag is in lijn met nieuwe trends die het toenemende belang onderstrepen van culturele waarden in de omgeving, territoriale identiteit, het karakter van landschappen en de milieudimensies van cultureel erfgoed. Deze specificiteit maakt het Verdrag duidelijk anders dan eerdere internationale instrumenten van de Raad van Europa en van die van de UNESCO. Het biedt de basis voor het concept van een "culturele omgeving".
6. Het idee van het gemeenschappelijk erfgoed van Europa biedt ruimte voor het aansnijden van het begrip "erfgoedgemeenschap"; er kan immers geen cultureel leven zijn zonder een gemeenschap (artikel 27 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens). Een erfgoedgemeenschap wordt hier omschreven als een variabele geometrie (artikel 2b), waarmee verwijzingen naar etniciteit of andere starre gemeenschappen worden vermeden. "Erfgoedgemeenschappen" vormen in dit verband dus een heel ander concept dan "de erfgoedgemeenschap", een begrip dat soms wordt gebruikt voor alle beroepsbeoefenaars die betrokken zijn bij activiteiten die verband houden met erfgoed. Dit Verdrag richt zich op de voordelen van het ontwikkelen van een samenwerking tussen de diverse erfgoedgemeenschappen die in Europa bestaan.
7. Het is een gebied waarbij, meer dan op andere vlakken, internationale en transnationale samenwerking vereist is om de gemeenschap van volkeren die vertegenwoordigd is in de Raad van Europa samen te brengen.

Het Verdrag wijkt derhalve af van het werk van de UNESCO wat betreft:

- culturele diversiteit: het veld is uitgebreid door de Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit van UNESCO (2001). Het huidige Verdrag, waarin de belangrijke synergie tussen cultureel erfgoed en culturele verscheidenheid wordt erkend, concentreert zich hoofdzakelijk op de vraag hoe cultureel erfgoed duurzaam kan worden gebruikt om economische en sociale omstandigheden te scheppen die de overlevingskansen van diverse gemeenschappen bevorderen. De instandhouding van culturele verscheidenheid in de context van globalisering is het voorwerp van internationale inspanningen;

- materiële onderdelen van het erfgoed: bij het werk van UNESCO op mondiaal niveau blijft de sectorale benadering voorop staan, waarbij lijsten worden samengesteld van belangrijke goederen die als werelderfgoed worden beschouwd, terwijl in dit Verdrag de vormen van cultureel erfgoed als samenhangend geheel worden behandeld;
- immateriële aspecten van cultureel erfgoed, waarbij het huidige Verdrag zich hoofdzakelijk concentreert op toegeschreven waarden en niet zozeer op de materiële en immateriële elementen die samen erfgoederen vormen. Deze benadering wijkt dus af van die in het Verdrag inzake de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed van UNESCO (2003).

Het gaat hier om een Verdrag waarin, zonder het buitengewone buiten te sluiten, met name het alledaags erfgoed van alle volkeren wordt omarmd.

c. De aard van het Verdrag

Een kaderverdrag werd geacht het meest geschikte instrument te zijn om een beleidskader voor een nieuw tijdperk te ontwikkelen.

In kaderverdragen worden brede doelstellingen geformuleerd en gebieden waarop actie ondernomen kan worden geïdentificeerd en er worden richtingen geschetst die de partijen overeenkomen in te slaan. Dit soort instrumenten kunnen generieke activiteiten benoemen, maar in tegenstelling tot gewone verdragen scheppen ze geen verplichtingen om specifieke actie te ondernemen. Er zijn doorgaans verschillende manieren om de doelstellingen te verwezenlijken en het staat de partijen vrij de route te kiezen die het beste past bij hun nationale tradities op het gebied van recht, beleid en praktijk. Hierbij wordt altijd rekening gehouden met de noodzaak te waarborgen dat hun eigen benadering aansluit op die van aangrenzende staten of andere partijen.

In een kaderverdrag worden de richting en de bestemmingen van een ambitieuze Europese reis vastgelegd, maar het is geen gedetailleerde routekaart of gedetailleerd tijdschema. Het Verdrag biedt een nieuwe manier om naar het Europees cultureel erfgoed te kijken. Terwijl bij eerdere instrumenten de focus lag op de noodzaak dit erfgoed te bewaren en op hoe het beschermd moet worden, worden er in dit instrument tal van manieren geïdentificeerd waarop het cultureel erfgoed kan worden gebruikt; de focus ligt op waarom er waarde aan moet worden toegekend.

d. Gedetailleerd commentaar op de tekst van de preambule van het Verdrag

In de preambule worden de thema's en context van het Verdrag kort geschetst.

Door te verwijzen naar de ideeën en beginselen die ten grondslag liggen aan de Raad van Europa, wordt in het Verdrag onder woorden gebracht in hoeverre cultureel erfgoed in potentie kan bijdragen aan de bredere doelstellingen van de Raad van Europa.

In de tweede alinea wordt vermeld dat het noodzakelijk is te kijken naar de menselijke waarden en functies van cultureel erfgoed, en ook naar de noodzaak om cultureel erfgoed te omschrijven, in reactie op belangrijke maatschappelijke veranderingen.

De derde alinea benadrukt de waarde van cultureel erfgoed als een factor bij duurzame ontwikkeling en herinnert eraan dat eerbied voor diversiteit en identiteit inherent is aan het concept duurzaamheid.

In de vierde alinea wordt een belangrijk idee geïntroduceerd: rechten op cultureel erfgoed. Het afgeleide en de gevolgen van dit recht vormen grotendeels de basis voor de innovatieve inhoud van dit Verdrag. In de vijfde alinea wordt verduidelijkt dat cultureel erfgoed, gezien als een algemeen belang, de grootst mogelijke democratische participatie rechtvaardigt en het uitoefenen van cultureel burgerschap.

In de zesde alinea wordt het belang van onderwijs benadrukt, waarin cultureel erfgoed ingezet kan worden in het belang van vrede via de dialoog tussen personen en culturen, waarbij wederzijds begrip en het voorkomen van conflicten worden bevorderd.

In de voorlaatste alinea worden uitsluitend de instrumenten genoemd die nauw verbonden zijn met het onderwerp van dit Verdrag. Maar naarmate de doelen van dit Verdrag, d.w.z. het verbreden en intensiveren van de rol van cultureel erfgoed in alle aspecten van het leven, in toenemende mate worden verwezenlijkt, zullen veel meer instrumenten op diverse terreinen steeds relevanter worden. Dit Verdrag vormt geen vervanging van eerdere instrumenten, maar biedt een bredere maatschappelijke context voor de bepalingen daarvan.

In de laatste alinea wordt de noodzaak van gezamenlijke actie onderstreept om de doelen van het Verdrag in heel Europa te verwezenlijken. Er zullen follow-up mechanismen voor monitoring worden ingesteld om te waarborgen dat de toepassing van de bepalingen van dit Verdrag zorgt voor een link tussen mensenrechten en erfgoed in de Europese samenleving.

Deel I - Doelen, begripsomschrijvingen en beginselen

Artikel 1 - Doelen van het Verdrag

In artikel 1 worden de doelen van het Verdrag samengevat vanuit drie invalshoeken:

- a. het bestaan van rechten die betrekking hebben op cultureel erfgoed, voortvloeiend als onvermijdelijke consequentie van het internationaal aanvaarde recht om deel te nemen aan het culturele leven,
- b. het feit dat een recht op cultureel erfgoed onontkoombare verantwoordelijkheden jegens dat erfgoed schept,
- c. het feit dat het uiteindelijke doel van het behoud van cultureel erfgoed en het duurzame gebruik daarvan de ontwikkeling van een meer democratische menselijke samenleving is en de verbetering van de kwaliteit van het leven voor iedereen.

Deze beginselen vormen het fundament onder de rest van het Verdrag.

In het laatste lid (artikel 1.d) wordt het specifieke perspectief van dit Verdrag benadrukt, dat in het achterhoofd moet worden gehouden bij de implementatie ervan.

In bestaande instrumenten die betrekking hebben op cultureel erfgoed worden cultuurgoederen, zowel materieel als immaterieel, behandeld als iets dat op zichzelf bewaard moet worden omdat erfgoederen een intrinsieke of wetenschappelijke waarde hebben of omdat ze bijdragen aan culturele diversiteit. In dit Verdrag wordt voortgebouwd op deze positie door het standpunt in te nemen dat de waarde van cultureel erfgoed ook gemeten kan worden aan de hand van de effectiviteit van de bijdrage aan het leven van iedereen in Europa.

De consequentie van dit perspectief is dat inspanningen om het erfgoed te bewaren en te waarderen niet gezien moeten worden als een bijkomstigheid, maar als een wezenlijke actie om goederen te onderhouden en in te zetten die essentieel zijn voor de kwaliteit van het alledaagse leven en de toekomstige vooruitgang. Vanuit filosofisch oogpunt wordt er bij dit Verdrag uitgegaan van een functionele benadering die een aanvulling kan en moet vormen op de esthetische en academische perceptie van cultureel erfgoed, mits het beoogde gebruik strookt met de beginselen van duurzaamheid.

Artikel 2 - Definities

De definitie van “cultureel erfgoed” is de meest veelomvattende die tot op heden in een internationaal instrument is voorgelegd. Er wordt met name aandacht besteed aan de interactieve aard van het cultureel erfgoed, waarbij erkend wordt dat dit door menselijke acties wordt gedefinieerd en geherdefinieerd en dat het niet moet worden gezien als iets statisch of onveranderlijk.

In de omschrijving wordt met name aandacht gevestigd op de omgevingsdimensie, waarbij erkend wordt dat menselijke en natuurlijke invloeden op het landschap niet los van elkaar kunnen worden gezien en dat de context van de culturele omgeving een erfenis is uit het verleden. Deze opvatting gaat dus verder dan het concept “historische omgeving” waarin doorgaans alleen de materiële aspecten van de omgeving aandacht krijgen.

Belangrijk te vermelden is de verwijzing naar eigendom: het feit dat een item beschouwd wordt als het cultureel erfgoed van een of meer gemeenschappen of belangengroepen betekent niet dat privé-eigendom wordt uitgesloten. Het kan echter gerechtvaardigd zijn in het publieke belang grenzen te stellen aan het uitoefenen van private rechten, in verhouding tot de waarde die aan bepaalde items wordt verbonden. (zie de artikelen 4c en 5a)

Het concept van een erfgoedgemeenschap wordt behandeld als zichzelf omschrijvend: door aan bepaalde aspecten van het cultureel erfgoed waarde te hechten en deze te willen doorgeven, door interactie met anderen, wordt een individu onderdeel van een gemeenschap. Een erfgoedgemeenschap wordt aldus omschreven als een variabele geometrie zonder te verwijzen naar etniciteit of andere starre gemeenschappen. Een dergelijke gemeenschap kan een geografisch fundament hebben dat verband houdt met een taal of religie, of zelfs met gedeelde humanistische waarden of historische banden uit het verleden. Maar een gemeenschap kan net zo goed ontstaan uit een ander soort gemeenschappelijk belang. Belangstelling voor bijvoorbeeld archeologie kan een “archeologische gemeenschap” doen ontstaan met leden die alleen met elkaar verbonden zijn door het cultureel erfgoed waarop hun activiteiten gericht zijn.

De omschrijving vereist geen actie. Iemand kan lid worden van een erfgoedgemeenschap door eenvoudigweg waarde te hechten aan een bepaald cultureel erfgoed of dit te willen doorgeven. Een persoon kan niet bij machte zijn actie te ondernemen of fysiek in contact te komen met het betreffende cultureel erfgoed, maar daarmee wordt het recht van een individu om zich met die gemeenschap te identificeren niet in twijfel getrokken.

Artikel 3 - Het gemeenschappelijke erfgoed van Europa

Het doel van het Verdrag om het cultureel erfgoed van Europa te bezien in zijn bredere sociale context wordt tot uitdrukking gebracht door de introductie van het idee van “gemeenschappelijk erfgoed van Europa”, bestaande uit twee onscheidbare elementen:

- het cultureel erfgoed, dat een hulpbron en een bron voor het collectieve geheugen voor mensen in Europa vertegenwoordigt, en;
- het gedeelde intellectuele erfgoed van een overeengekomen set van sociale waarden, geworteld in de geschiedenis, die het “Europese ideaal” vormen in de zin van hoe een maatschappij zou moeten functioneren.

De elkaar wederzijds ondersteunende interactie tussen deze twee elementen vormt een rode draad van het Verdrag, en werkt de belangrijke beginselen uit van de Verklaring inzake interculturele dialoog en conflictpreventie (verklaring van Opatija) met betrekking tot respect voor en eerlijke behandeling van de “culturele identiteiten en praktijken en de uitdrukking van de overeenkomstige erfgoedvormen, mits deze in overeenstemming zijn met de beginselen die door de Raad van Europa worden uitgedragen”.

Cultureel erfgoed doet denken aan de vaak roerige Europese geschiedenis waarin lessen geleerd zijn die hebben geleid tot de huidige consensus over waarden in de maatschappij. Deze waarden leiden op hun beurt tot overeenstemming over het bestaan van een gedeelde verantwoordelijkheid voor de elementen van het cultureel erfgoed. Dit Europees perspectief treedt met name op de voorgrond met betrekking tot cultureel erfgoed dat niet netjes binnen de hedendaagse politieke grenzen past.

Artikel 4 - Rechten en verantwoordelijkheden met betrekking tot cultureel erfgoed

Artikel 4 gaat over de rechten en verantwoordelijkheden van individuen met betrekking tot cultureel erfgoed.

- a. Het recht op cultureel erfgoed wordt hier geschetst als het vermogen om betrokken te zijn bij het erfgoed, het te helpen verrijken of eraan toe te voegen en ook om te profiteren van de eraan verbonden activiteiten. Hoewel het niet expliciet in het Verdrag vermeld staat, houdt het recht om deel te nemen ook het recht in om niet deel te nemen. Niet deelnemen moet echter een bewuste keuze zijn en niet worden opgelegd door economische, sociale of politieke omstandigheden.
- b. De verantwoordelijkheid om net zoveel respect te hebben voor het erfgoed van anderen als voor het eigen erfgoed laat zien hoe, via interactie, uit uiteenlopend cultureel erfgoed een gezamenlijk erfgoed kan ontstaan.
- c. Het lid waarin een beperking op de uitoefening van de rechten en overeenkomstige vrijheden wordt goedgekeurd koppelt de interpretatie duidelijk aan de geest en regelingen van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Overwegingen die betrekking hebben op het openbaar belang (zie artikel 5a), bijvoorbeeld om belangrijke elementen van het cultureel erfgoed te beschermen, moeten altijd worden afgewogen tegen de noodzaak individuele eigendomsrechten te beschermen.

Artikel 5 - Wetgeving en beleid inzake cultureel erfgoed

Artikel 5 heeft betrekking op de politieke verbintenissen die nodig zijn om de uitoefening van het recht op erfgoed toe te staan en te waarborgen. Er zit logica in de volgorde van de leden, beginnend met de erkenning dat het publiek belang inherent is aan elementen van het cultureel erfgoed. Daarna volgen de processen van identificatie en begrip, waarna uitgekomen wordt bij een beleid voor integratie van respect voor cultureel erfgoed in alle dimensies van ontwikkeling, waaraan iedereen deelneemt.

- a. Het is belangrijk om grenzen te stellen aan het publieke belang, daarbij erkennend dat het kan indruisen tegen particuliere belangen. Het beginsel van proportionaliteit moet worden toegepast omdat immers niet alles kan worden beschermd. Het is de verantwoordelijkheid van de partijen om de criteria van het publieke belang te definiëren en deze te vertalen naar zowel de omvang als de mate van de beschermende maatregelen die zij nodig achten.
- b. In dit lid wordt het complexe idee van “valorisatie”¹ ontwikkeld, het integreren van een keten van acties in het publieke belang: identificatie, bestudering, interpretatie, bescherming, behoud en presentatie. Het idee van “valorisatie” is, net zoals cultureel erfgoed zelf, multidimensionaal: het behelst “waarde verlenen aan” de ethische, culturele, ecologische, economische, sociale en politieke dimensies van een erfgoed. Als hulpbron voor persoonlijke en collectieve ontwikkeling is cultureel erfgoed een goed dat behouden moet blijven; de valorisatie ervan kan aldus beschouwd worden als een factor van ontwikkeling.

- c. Zoals benadrukt in artikel 6c worden er door een kaderverdrag geen direct van toepassing zijnde verplichtingen opgelegd maar worden de partijen uitgenodigd adequate maatregelen te treffen indien bestaande regelingen niet toereikend zijn.
- d. Erkend wordt dat deelname aan activiteiten die betrekking hebben op cultureel erfgoed gedijt in een sfeer van economisch welzijn en vertrouwen. Deelname zou zelfs als indicator voor de gezondheid van de samenleving kunnen dienen.
- e. Hoewel dit Verdrag niet in eerste instantie over bescherming gaat, wordt erkend dat bescherming van cultureel erfgoed essentieel is wil het de vele rollen kunnen vervullen die ervan verwacht worden.
- f. Bij het komen tot besluiten over hoe om te gaan met cultureel erfgoed, moeten de partijen de elementen van al het cultureel erfgoed dat onder hun rechtsmacht valt gelijk behandelen, zonder willekeurig onderscheid. Er kan bijvoorbeeld een situatie ontstaan waarbij een staat, vanwege historische of andere redenen, de controle heeft over cultuurgoederen die door gemeenschappen buiten zijn grenzen of andere staten van belang worden geacht. Er wordt dan verwacht dat de staat dergelijk erfgoed met evenveel zorg behandelt als erfgoed dat van nationaal belang wordt geacht door de "gastheerstaat" zelf. In het Verdrag worden geen mechanismen voorgeschreven maar er kan redelijkerwijs worden verwacht dat bilaterale of multilaterale gesprekken tussen de direct betrokken staten de meest voor de hand liggende aanpak zou zijn.
- g. Tot slot moeten de verschillende dimensies in de beleidsmaatregelen worden opgenomen zodat erfgoed gebruikt kan worden als factor bij geïntegreerde ontwikkeling.

Artikel 6 - Gevolgen van het Verdrag

Artikel 6 is het laatste waarin de grondbeginselen aan bod komen.

- a. De bepalingen van dit instrument moeten uitgelegd worden in overeenstemming met mensenrechten en fundamentele vrijheden. De Universele Verklaring van de Verenigde Naties wordt geciteerd vóór het Europees Verdrag gezien het feit dat in dit kaderverdrag met name artikel 27 van de Verklaring wordt uitgewerkt, waarvan er geen volledig overeenkomstig artikel bestaat in het Europees Verdrag noch het Sociaal Handvest.
- b. De tweede regel van interpretatie is de "geen nadeel"-regel. Geen enkele bepaling van dit Verdrag kan een bepaling van een ander nationaal of internationaal instrument beperken of er afbreuk aan doen wanneer a. de bepalingen beide betrekking hebben op hetzelfde specifieke aspect van cultureel erfgoed en b. de bepaling in het andere instrument gunstiger is voor het cultureel erfgoed dan de bepaling in dit Verdrag. In geval van twijfel over wat "gunstiger" is, moet de keuze gebaseerd zijn op de vraag wat naar verwachting de doelstellingen van dit Verdrag meer zal bevorderen. Dankzij deze regel kan een partij wetten behouden, of maken, die verder gaan dan dit Verdrag of er kan er in de toekomst zo nodig een nieuw instrument in het leven worden geroepen met gedetailleerder en krachtiger bepalingen over een aspect dat in dit Verdrag slechts kort wordt aangestipt.
- c. Het werd raadzaam geacht om, teneinde geen enkel misverstand te laten ontstaan, te benadrukken dat dit Verdrag geen enkel afdwingbaar recht creëert met betrekking tot de erin behandelde onderwerpen. Dergelijke rechten kunnen uitsluitend worden gecreëerd door middel van wettelijke maatregelen op nationaal niveau.

Deel II - Bijdrage van cultureel erfgoed aan de samenleving en de menselijke ontwikkeling

In de artikelen van Deel II worden achtereenvolgens de verschillende dimensies van ontwikkeling behandeld die beïnvloed worden door de noodzaak rekening te houden met het recht op cultureel erfgoed.

Artikel 7 - Cultureel erfgoed en dialoog

Artikel 7 heeft betrekking op dialoog en verhoudingen tussen individuen en gemeenschappen. Er worden vier verantwoordelijkheden geschetst die bedoeld zijn om te waarborgen dat cultureel erfgoed een positieve rol speelt bij het bevorderen van wederzijds begrip en tolerantie tussen de vele gemeenschappen in Europa.

- a. Valorisatie van cultureel erfgoed door interculturele dialoog vereist voortdurend onderzoek en debat, met name om rekening te houden met geschilpunten die ontstaan bij de interpretatie, bijvoorbeeld wanneer een oude site door meerdere religies als heilig wordt beschouwd. De geschiedenis van Europa wordt getekend door conflicten die zijn ontstaan of verergerd door een vertekend beeld van de waarden, overtuigingen en praktijken van verschillende gemeenschappen.
- b. Uiteenlopende meningen zijn waardevol voor het democratische debat en met verzoening wordt beoogd op billijke wijze rekening te houden met alle vertegenwoordigde kennis en gezichtspunten. In het proces van verzoening moet een rol zijn weggelegd voor alle geïnteresseerde actoren en moet gebruikgemaakt worden van uiteenlopende specialistische kennis, met inbegrip op internationaal niveau indien nodig.
- c. Conflicten ontstaan vaak door een verkeerd begrip door de ene zijde van de waarden die door de andere zijde worden toegekend aan hun erfgoed. Daarom worden de partijen door dit artikel ertoe aangezet kennis te ontwikkelen over het cultureel erfgoed van alle culturele gemeenschappen en daarvoor in te zetten.
- d. Het ontwikkelen van begrip voor cultureel erfgoed is pas mogelijk als er beleid is om de integratie ervan in onderwijs en opleiding te waarborgen.

Artikel 8 - Milieu, erfgoed en kwaliteit van leven

In artikel 8 worden de erfgoedaspecten van de omgeving behandeld als een noodzakelijke hulpbron voor territoriale cohesie en kwaliteit van leven.

- a. Voor territoriale cohesie is blijvende en onderling afgestemde actie nodig om verschillende dimensies te integreren, waaronder de ecologische, culturele, economisch en sociale: valorisatie van cultureel erfgoed is een verbindende factor, voor zover de verschillende aspecten van valorisatie (zie artikel 5 hierboven) de verschillende onderlinge relaties tussen cultureel erfgoed en gebied samenbrengen in een enkele ontwikkelingsstrategie.
- b. De in de voorgaande alinea omschreven samenhang kan op restrictieve en monoculturele wijze worden geïnterpreteerd. Aan de andere kant is het van belang grondgebieden te beschouwen als plaatsen waar culturen elkaar ontmoeten, zowel in geografische als historische zin.
- c. Het grondgebied is bovendien en bovenal een ontmoetingsplaats voor alle maatschappelijke actoren. De noodzaak om collectieve verantwoordelijkheid uit te oefenen maakt het mogelijk individuen met elkaar in contact te brengen over de volle reikwijdte van hun kennis, ervaringen, belangen en posities in de maatschappij. In dit lid wordt, net zoals in het voorgaande lid, aan cultureel erfgoed de waarde van inclusiviteitsfactor toegekend.
- d. Continuïteit moet gewaarborgd blijven, niet door de systematische reproductie van dezelfde voorwerpen en gebruiken, maar door een proces waarin naar kwaliteit wordt gestreefd, is het niet door het koppelen van hedendaagse creativiteit aan bestaand erfgoed, dan toch door de waarborgen dat er geen schadelijke dichotomie bestaat tussen beide en dat bijvoorbeeld de hedendaagse architectuur de waarden respecteert van zijn context en de culturele omgeving. Het belangrijkste

concept hier is dat de creaties van vandaag samen met de omgeving waarin zij worden ingepast, het cultureel erfgoed van morgen vormen.

Artikel 9 - Duurzaam gebruik van het cultureel erfgoed

In artikel 9 worden de bovengenoemde dimensies geïntegreerd in het duurzaam beheer van het cultureel erfgoed zelf.

- a. Integriteit zoals hier aangehaald kan niet worden teruggebracht tot een statisch perspectief. Het behelst het interpreteren en eerbiedigen van en waar mogelijk toevoegen van gewicht aan de complexe en multidimensionale waarden die de identiteit en authenticiteit van het erfgoed vormen, inclusief waarden die bestreden worden.
- b. Valoriseren is een complex proces dat voortdurend onderzoek, debat, informatievoorziening en training moet omvatten.
- c. /d Kennis en vaardigheden vormen een traditie, de vrucht van een diepgaand begrip van traditionele materialen, van de omgeving en van menselijke behoeften. De banden tussen dergelijke kennis, technieken en praktijken moeten in stand worden gehouden en zover mogelijk worden ontwikkeld.
- e. De staat heeft een belangrijke taak - zowel door middel van training als in de rol van koper van goederen en diensten - bij het vaststellen van methodologieën en bij de kwaliteitscontrole. De verantwoordelijkheid voor kwalificatiesystemen en beroepsaccreditaties kan weliswaar op de schouders rusten van agentschappen zoals beroepsverenigingen of private instanties, het is de rol van de staat om te waarborgen dat kwaliteitscontroles bijdragen aan het verwezenlijken van de doelstellingen van dit Verdrag.

Artikel 10 - Cultureel erfgoed en economische activiteit

In artikel 10 wordt de continuïteit vastgesteld tussen de diverse dimensies van cultureel erfgoed en de economische aspecten ervan, corresponderend met de multi-dimensionaliteit van het concept "waarde".

- a. De eerste verbintenis correspondeert met het recht op informatie: een grondig begrip van het gehele cultureel erfgoed van een regio door alle actoren die betrokken zijn bij de ontwikkeling ervan, is noodzakelijk voor duurzame economische activiteit. Alleen dan kan volledig rekening gehouden worden met het volledige scala aan diverse hulpbronnen en kan de grootst mogelijke deelname worden verzekerd.
- b. Het volledig gebruikmaken van het cultureel erfgoed is essentieel bij het aantrekkelijk maken van een regio (de verbondenheid van de inwoners met hun land en het vermogen om toeristen en nieuwe ondernemingen aan te trekken). Maar economisch gebruik mag de erfgoederen zelf niet in gevaar brengen.
- c. Het cultureel erfgoed bezit, per definitie, een waarde die verder gaat dan het nut ervan op een gegeven moment voor een gegeven doel. Het verdient behouden te blijven en de waarde ervan zou bredere erkenning moeten krijgen, waarbij de rechten van de diverse gemeenschappen en met name van toekomstige generaties worden geëerbiedigd.

Deel III - Gedeelde verantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed en participatie van het publiek

In de artikelen 11 tot en met 14 wordt de noodzaak geschetst om alle leden van de maatschappij te betrekken bij de grondgedachte van democratisch bestuur bij alle kwesties die verband houden met het

cultureel erfgoed. Hierbij worden de regeringen van de partijen en van hun regio's gezien als de leiders van een partnerschapsproces.

Artikel 11 - Organisatie van publieke verantwoordelijkheden voor cultureel erfgoed

In artikel 11 wordt de geest omschreven waarin de partijen hun verantwoordelijkheid zullen uitoefenen als de initiatiefnemers van nationale bepalingen met betrekking tot cultureel erfgoed.

- a. Integratie moet gezien worden als integratie tussen publieke autoriteiten op verschillende niveaus (lokaal, regionaal, nationaal), inclusief grensoverschrijdende samenwerking, maar ook tussen verschillende beleidssectoren en -terreinen.
- b. Men is vaak van goede wil, maar er zijn veel praktische obstakels die gezamenlijke actie in de weg staan en aangepakt moeten worden. Het kan daarbij met name gaan om juridische beperkingen ten aanzien van bepaalde typen partnerschappen, belastingbepalingen die niet aansluiten of het gebrek aan wederzijdse erkenning van beroepskwalificaties. Logischerwijs moet een partij als eerste stap een systematische evaluatie uitvoeren van de stand van zaken.
- c. Publieke autoriteiten hoeven niet alle verantwoordelijkheden voor cultureel erfgoed namens het publiek op zich te nemen, maar zij moeten zichzelf beschouwen als leiders in een partnerschap.
- d. De derde Verklaring van Portoroz (2001) vestigde de aandacht op het feit dat er in Europa een groot potentieel is wat betreft bereidwilligheid en vrijwilligerswerk. Dit potentieel moet aangeboord worden waarbij tegelijkertijd voorkomen moet worden dat verantwoordelijkheden die volledig bij de staat liggen worden overgedragen.
- e. Niet-gouvernementele organisaties (ngo's) die de bescherming van het cultureel erfgoed bevorderen (en voldoen aan de vereisten die de nationale wetgeving mogelijk stelt) kunnen op effectieve wijze waarborgen dat de belangen van het cultureel erfgoed behartigd worden in bestuursrechtelijke of gerechtelijke procedures. Om dit mogelijk te maken moeten zij het recht op deelname hebben (het juridische concept "locus standi"). Artikel 2, vijfde lid, en 9, tweede lid, van het Verdrag van Aarhus - het Verdrag betreffende toegang tot informatie, inspraak in besluitvorming en toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden (1998) - geven ngo's hetzelfde recht wanneer het milieuzaken betreft.

Artikel 12 - Toegang tot cultureel erfgoed en democratische participatie

Artikel 12 heeft betrekking op wat de partijen nodig hebben om openbare en democratische toegang tot cultureel erfgoed aan te moedigen.

- a. In dit lid wordt de waarde belicht van publieke betrokkenheid bij het proces van het evalueren van cultureel erfgoed en van een open discussie bij het vaststellen van nationale prioriteiten voor het cultureel erfgoed en het duurzame gebruik ervan.
- b. Het herinnert eraan dat alle standpunten moeten worden verzameld en beoordeeld alvorens besluiten worden genomen. Partijen hoeven niet te voldoen aan alle wensen, maar ze moeten ze wel serieus bekijken bij het vaststellen van prioriteiten en het nemen van besluiten.
- c. Ook hier kunnen vrijwilligersorganisaties een zeer nuttige rol spelen, bijvoorbeeld door het bieden van alternatieve gezichtspunten die gemarginaliseerde groepen wellicht als minder autoritair beschouwen dan de officiële standpunten.
- d. Om ervoor te zorgen dat iedereen gehoord kan worden kan het nodig zijn om sommige groepen aan te moedigen na te denken over hun eigen gezichtspunten en deze te ontwikkelen. Dit kan

bijzondere inspanningen vereisen om te waarborgen dat bepaalde groeperingen, die zich anders uitgesloten zouden kunnen voelen van het cultureel erfgoed, de mogelijkheid krijgen om deel te nemen aan het democratisch proces.

Artikel 13 - Cultureel erfgoed en kennis

In artikel 13 wordt het raakvlak tussen cultureel erfgoed en de onderwijs- en opleidingssector behandeld. Met opzet wordt geen uitputtende lijst gegeven van relevante gebieden van opleiding en onderzoek. De noodzaak om cultureel erfgoed aan bod te laten komen in de studierichtingen kunst, architectuur, archeologie, civiele techniek, milieu, sociologie en politieke wetenschappen, ruimtelijke ordening en economie, toerisme en vrije tijd is niet meer dan logisch, maar het zou nog veel beter zijn om de component cultureel erfgoed op te nemen in lessen waar dat minder voor de hand ligt. Bij het talenonderwijs bijvoorbeeld, maar ook bij juridische opleidingen, zouden erfgoedscenario's kunnen worden gebruikt. Het belangrijkste is wellicht de noodzaak om verbanden te ontwikkelen tussen cursussen binnen verschillende studies en een gecompartmenteerde benadering te vermijden.

Artikel 14 - Cultureel erfgoed en de informatiemaatschappij

In artikel 14 wordt besproken hoe de snelle ontwikkeling van digitale technologieën aansluit op de twee doelstellingen van het Verdrag: toegang (waaronder democratische betrokkenheid) en economische vooruitgang. De voorkeur wordt gegeven aan benaderingen die de Europese dimensie zouden kunnen versterken.

- a. Punt van zorg is dat digitale technologie de neiging heeft zich alleen in enkele belangrijke talen te ontwikkelen. Zelfs al zijn meertalige besturingssystemen soms niet haalbaar, dan zou op zijn minst prioriteit moeten worden gegeven aan uitgebreide thesaurussen en andere manieren om te waarborgen dat de pragmatische voordelen van standaardisering de rijke menselijke diversiteit niet in gevaar brengen.
- b. Er wordt in heel Europa grote vooruitgang geboekt bij het inzetten van digitale technologie ten behoeve van cultureel erfgoed, met name wanneer het gaat om snellere toegang ertoe. Om geen kostbare middelen te verspillen is het belangrijk ervaringen te delen en gezamenlijke werkwijzen te ontwikkelen zodat voorkomen wordt dat dezelfde praktische problemen steeds weer opnieuw moeten worden opgelost.
- c. Een digitale werkwijze heeft veel educatief potentieel, maar dit wordt in zekere zin belemmerd door de noodzaak een juist evenwicht te vinden tussen de behoefte aan een zo breed mogelijke vrije toegang en de noodzaak van een eerlijke vergoeding van degenen die digitale materialen ontwikkelen of bezitten. Dit is een algemeen probleem dat niet beperkt is tot het terrein van cultureel erfgoed en zal naar verwachting op internationaal niveau worden aangepakt aangezien de handel in informatie nog sneller groeit.
- d. Veel culturele activiteiten vinden al in een digitale omgeving plaats, waarbij materiaal gecreëerd wordt dat een aanvulling vormt op cultureel erfgoed. In aanvulling op dit oorspronkelijke digitale materiaal worden van veel fysieke erfgoedstukken digitale kopieën gemaakt. Wel moet ervoor worden gewaakt dat de primaire bron - het "origineel" - niet uit het oog wordt verloren bij deze enthousiaste stappen in de virtuele wereld. Deze noodzaak geldt evenzeer voor oorspronkelijk digitaal materiaal als voor reeds bestaand materiaal: nu al zorgen nieuwe technologieën ervoor dat ouder materiaal alleen nog via een kostbare vertaalslag toegankelijk blijft.

Deel IV - Monitoring en samenwerking

In dit deel wordt uiteengezet hoe de partijen geacht worden samen te werken aan de doelstellingen van dit Verdrag, waarbij de nadruk met name wordt gelegd op het monitoren van vooruitgang als de bron van prioriteiten voor gezamenlijke actie.

Artikel 15 - Verbintenissen van de partijen

Artikel 16 - Monitoringmechanisme

In de artikelen 15 en 16 worden respectievelijk de verantwoordelijkheden van de partijen en van de Raad van Europa geschetst bij het ontwikkelen, onderhouden en gebruiken van een monitoringsysteem dat een richtsnoer kan zijn bij toekomstige acties.

De doelstellingen van het Kaderverdrag die vanwege de aard ervan ruim zijn gedefinieerd, zijn moeilijker te monitoren dan nauwer geformuleerde en specifiekere verdragen. Te verwachten valt dat kwalitatieve monitoring gebaseerd op overeengekomen indicatoren nuttiger zal zijn en dat het eenvoudigweg in de landen verzamelen cijfers over het aantal beschermde cultuuroederen minder van belang is.

Vroegtijdige overeenstemming over specifieke monitoringsmechanismen is van belang en er wordt overwogen uit te gaan van de bestaande systemen (HEREIN (European Heritage Network) en het Compendium of Cultural Policies and Trends, die aangepast zouden worden om te voldoen aan de behoefte de verdragen van de Raad van Europa beter te monitoren. Monitoring moet in eerste instantie beschouwd worden als het fundament onder een dynamisch proces voor het delen en ontwikkelen van goede praktijken en niet als een lastige verplichting.

Om te profiteren van moderne technieken van informatiebeheer en in het streven naar operationele doelmatigheid, wordt er in dit Verdrag een andere aanpak gehanteerd dan in eerdere verdragen. In plaats van partijen te vragen regelmatig verslagen in te dienen worden zij door het Verdrag uitgenodigd input te leveren voor een gedeeld informatiesysteem, dat beheerd zal worden door de Raad van Europa, daarbij geadviseerd door de relevante stuurgroep.

Deze aanpak is bedoeld om partijen in staat te stellen veel flexibeler informatie over hun eigen nationale situatie aan te dragen, uit te breiden of aan te passen, zonder daarvoor uitgebreide formele verslagen te hoeven opstellen. Dat zou ervoor moeten zorgen dat partijen meer genegen zijn de gegevens in het systeem te actualiseren, waardoor de partijen en de Raad van Europa een goed overzicht blijven houden van de implementatie.

Het is op elk moment mogelijk gegevens uit het systeem te halen om samenvattende verslagen op te stellen of een analyse op te stellen over het gehele toepassingsgebied van het Verdrag of specifieke aspecten daarvan. Het zal de basis vormen voor het uitoefenen van een "waarnemingsfunctie" die zich ontwikkelt in antwoord op de behoeften van de partijen.

Artikel 16 voorziet tevens in de mogelijkheid om advies van het monitoringcomité in te winnen over de juridische interpretatie en om een evaluatie van de praktische kanten van de implementatie. Het initiatief voor dergelijke verzoeken zou door de partijen genomen moeten worden.

Artikel 17 - Samenwerking bij follow-upactiviteiten

Zonder follow-up zou monitoring weinig zin hebben en in artikel 17 wordt vereist dat de resultaten van de monitoring en analyse moeten worden gebruikt om een rangorde aan te brengen in gezamenlijke activiteiten die bedoeld zijn om de doelstellingen van het Verdrag te bevorderen. Het koppelen van daaropvolgende activiteiten aan het monitoringsproces is belangrijk omdat zo voorkomen kan worden dat schaarse middelen worden besteed aan activiteiten die op zichzelf genomen interessant zijn, maar die geen

hoge prioriteit hebben in het totale plaatje. Inspiratie voor activiteiten kan ook geput worden uit de algemene programma's voor technische samenwerking, gericht op bepaalde geografische gebieden, die door de leden van de Raad van Europa wanneer nodig in onderlinge overeenstemming worden ontwikkeld.

Tot slot zij opgemerkt dat prioriteit wordt gegeven aan activiteiten die de Europese dimensie ondersteunen.

Deel V - Slotbepalingen

De artikelen 18 tot en met 23 zijn de afsluitende bepalingen van het Verdrag, waarin de gebruikelijke procedures bij verdragen aan bod komen: ondertekening, inwerkingtreding, toetreding, territoriale toepassing, opzegging, wijzigingen en kennisgevingen.

Artikel 20 vereist nadere uitleg. Het is gebruikelijk dat partijen de mogelijkheid krijgen aan te duiden op welke delen van het grondgebied onder hun rechtsmacht de bepalingen van een verdrag van toepassing zijn. Deze bepaling is niet bedoeld om partijen toe te staan grote delen van hun grondgebied uit te sluiten. De bepaling is juist bedoeld om rekening te houden met de historische en juridische status van bepaalde grondgebieden onder de rechtsmacht van de staten die partij zijn, die het recht hebben verdragen die van invloed zijn op hun interne aangelegenheden afzonderlijk te aanvaarden of af te wijzen. Elke partij kan tevens op grond van dit artikel de territoriale toepassing van het Verdrag aanpassen.

Bijlage 3 - Verantwoording onderzoek

DSP groep heeft in de periode tussen augustus 2019 (startgesprek) tot en met december 2020 onderzoek uitgevoerd naar de implicaties ratificatie Kaderverdrag van FARO. Dit onderzoek heeft geresulteerd in meerdere deelrapporten die hiervoor in deel 2 van deze rapportage zijn opgenomen. Samen vormen deze deelrapporten de basis en achterliggende verdieping voor het Hoofdrapport in Deel 1.

Deelonderzoek internationaal en begrippen (A1&A2): resultaten in hoofdstukken 6 en 7

Het onderzoek voor deelrapporten 'internationale vergelijking' en 'begrippen' is uitgevoerd tussen juli 2019 en november 2019. De internationale vergelijking en inventarisatie en interpretatie van de centrale begrippen van FARO kreeg vorm doormiddel van een literatuurstudie. In deze literatuurstudie is internationale wet -en regelgeving die betrekking heeft op de implementatie van FARO bestudeerd. Aanvullend is gesproken met 5 beleidsmakers uit de desbetreffende landen (Vlaanderen, Finland, Zwitserland, Zweden), om deze conclusies te verifiëren, en contextualiseren.

Ook voor het definiëren van de centrale begrippen van FARO is een literatuurstudie uitgevoerd, waarbij Nederlandse beleidstukken -en regelgeving die deze begrippen hanteren zijn geanalyseerd . Ook zijn wetenschappelijke bronnen geraadpleegd.

Deze twee deelonderzoeken zijn samengevoegd tot één tussentijds deelrapport en voorgelegd aan de opdrachtgever. Deze kwam terug met een aantal aanvullende vragen en punten ter verbetering, waarna het concept deelrapport in overleg is aangescherpt.

In de deelonderzoeken 'internationale vergelijking' en 'begrippen' beantwoorden wij de volgende vragen:

- 🕒 Welke activiteiten zijn in Zweden, Finland, België (Vlaanderen), Zwitserland en Oostenrijk ondernomen in het kader van de ondertekening en ratificatie van het Verdrag?
- 🕒 Wat waren de beleidsimplicaties en de juridische implicaties in deze landen?
- 🕒 Welke projecten en programma's hebben deze landen uitgewerkt ter implementatie van het Verdrag?
- 🕒 Zijn er algemene kenmerken te ontdekken van 'in de geest van FARO werken'?
- 🕒 Wat kunnen we leren van internationale voorbeelden voor de Nederlandse context?
- 🕒 Wat verstaat Nederland onder de hoofdbegrippen van het Verdrag van FARO in relatie tot het eigen cultuurbeleid en bestaande verdragsteksten?
- 🕒 Op welke wijze komen de relevante begrippen terug in het beleid en de praktijk van de Nederlandse context?
- 🕒 Op welke wijze zou 'werken in de geest van FARO' vorm kunnen krijgen in Nederland? Welke methoden en werkwijzen zijn hiervoor van belang?

Deelonderzoek projecten (A3): resultaten in hoofdstuk 8

Het onderzoek voor het deelrapport 'projecten' is uitgevoerd tussen november 2019 en maart 2020. We legden interviews af met 22 stakeholders. Onder hen waren de 12 provincies, in elke provincie spraken wij de verantwoordelijken voor erfgoed, cultuur en burgerparticipatie. Hierop volgend hebben interviews

plaatsgevonden met 4 erfgoedhuizen die in vier van deze provincies actief zijn. Tijdens deze interviews gingen wij 1) in op (de betekenis van) het Verdrag van FARO en 2) verzamelden wij voorbeeldprojecten. Aanvullend voerden wij een Internet-analyse uit van initiatieven erfgoed en participatie in de vier grote steden, daarbij keken wij naar methoden en projecten gericht op erfgoedgemeenschappen.

Vervolgens spraken wij een aantal stakeholders, om te toetsen of zij onze bevindingen vanuit hun expertise en praktijk herkenden en om nuttige aanvullingen te verzamelen.²⁰⁰ De stakeholders waarmee wij hebben gesproken zijn: Fonds voor Cultuurparticipatie, Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, Museum Catharijne Convent, Imagine IC, Amsterdam Museum, Museum Rotterdam en Historisch Archief Overijssel. Ook spraken wij met de projectleider van Right to Challenge en Bewonersinitiatieven van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Er heeft gedurende het traject kenniswisseling plaatsgevonden met het RCE en OCW. In het deelonderzoek 'projecten' beantwoorden wij de volgende vragen:

- ① Wat zijn de kenmerken van projecten en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven in de erfgoedsector?
- ① In hoeverre speelt de Right to Challenge-regeling hierbij een rol?
- ① Welke actoren zijn betrokken bij deze projecten en activiteiten en welke rol spelen zij?
- ① Welke werkwijzen, methoden en instrumenten zijn te onderscheiden?
- ① Wat zijn kritische succes- en faalfactoren van dergelijke projecten en activiteiten? Wat zijn knelpunten?
- ① Wat kan worden geleerd van de bestaande projecten en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie en burgerinitiatieven in de erfgoedsector?
- ① Wat hebben erfgoedinstellingen, overheden en gemeenschappen nodig om meer 'in de geest van FARO te werken'?
- ① Welke stappen zijn nodig om meer 'in de geest van FARO te werken' en welke actoren kunnen hierbij het voortouw nemen?

Deelonderzoek Beleid, wet- en regelgeving (B): resultaten in hoofdstuk 5

Het onderzoek voor deelrapport 'beleid, wet- en regelgeving' uitgevoerd tussen voorjaar 2020 en december 2020 (al werd in de voorgaande onderzoeken ook al materiaal voor dit deelonderzoek verzameld).

Met een brede literatuurstudie waarin we bestaand relevant beleid en wet en regelgeving op het gebied van erfgoed en participatie (op rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau) inventariseerden. Aanvullend voerden we een inventarisatie van internationale Verdragen uit. Daarnaast interviewden wij vertegenwoordigers van het ministerie van OCW, RCE en de VNG. Deze uitkomsten legden we naast het Verdrag van FARO, en zodoende formuleerden we potentiële kansen en belemmeringen van invoering van het Verdrag.

Om een beeld te vormen over de potentiële praktische implicaties van invoering op provinciaal niveau, organiseerden we twee digitale werksessies. Hiervoor nodigden we de provinciale stakeholders uit die we eerder al individueel spraken in het kader van het deelonderzoek 'projecten'. Tijdens de werksessies behandelden we de huidige praktijk, potentiële kansen en belemmeringen, en dachten we na over potentiële toekomstscenario's.

²⁰⁰ Er is wel gesproken met stakeholders van broker-organisaties, niet direct met initiatieven zelf.

Naast de werksessies met provincies, organiseerden we later ook 2 werksessies met de gemeenten Utrecht en Amsterdam, waarbij we met verschillende beleidsmakers (zo'n 4 á 5 per gemeente) vanuit verschillende afdelingen (cultuur, erfgoed, participatie en ruimtelijke ordening) aan tafel zaten. Ook met hen spraken we over kansen en belemmeringen, en hun visie op de toekomst.

De uitkomsten van het onderzoek zijn opgenomen in deelrapport 'beleid, wet- en regelgeving'. In dit deelrapport is exploratief onderzoek verricht, waarbij de vragen die vanuit OCW gesteld werden als leidend zijn genomen. De vragen uit de offerte zijn hierbij losjes gevolgd. Deze zijn als volgt:

- ③ Hoe ziet het huidige beleid – op hoofdlijnen- op het terrein van burgerinitiatieven inzake cultureel erfgoed eruit, op zowel Rijksniveau als provinciaal en gemeentelijk niveau?
- ③ Wat zijn de consequenties voor het huidige cultureel erfgoedbeleid van de rijksoverheid en van de andere overheden bij ondertekening, ratificatie en implementatie van het Verdrag?
- ③ In hoeverre dient bestaand instrumentarium te worden aangepast of nieuw instrumentarium te worden ontwikkeld?
- ③ Welke rolverdeling en welke taken van overheden en organisaties in het erfgoedveld zijn passend bij ondertekening, ratificatie en implementatie?
- ③ Wat zijn de financiële consequenties van het Verdrag van FARO voor Nederland?
- ③ Welke beleidsscenario's zijn denkbaar na ondertekening, ratificatie en implementatie van het Verdrag van FARO?
- ③ Zijn aanpassingen van bestaande wetgeving noodzakelijk om het Verdrag van FARO te kunnen ondertekenen, ratificeren en implementeren?
- ③ Hoe verhoudt ratificatie van het Verdrag van FARO zich tot andere internationale verdragen die door Nederland zijn geratificeerd, zoals het Verdrag van Valletta, Florence, Granada, 2003 UNESCO-verdrag over immaterieel erfgoed, 1972 UNESCO-verdrag (Werelderfgoed), 2005 UNESCO-verdrag (Diversiteit van Cultuuruitingen)?
- ③ Welke juridische scenario's zijn denkbaar na ondertekening, ratificatie en implementatie van het Verdrag van FARO?

Deelonderzoek monitoring C: resultaten in hoofdstuk 9

Het deelonderzoek naar 'monitoring' startte relatief snel in het gehele traject. Al in september 2019 vond een sessie plaats met OCW en de RCE waar in algemene zin over de monitoring is gesproken (waartoe willen we welke monitor resultaten binnenhalen). Voor de sessie werd een door DSP gemaakte doelenboom besproken. Duidelijk werd ook dat een goede beschrijving van de kernbegrippen van groot belang was (zie hierboven 'begrippen' en zie hoofdstuk 6). In het voorjaar van 2020 is vervolgens bij de Raad voor Europa nagegaan welke 'eisen' door het Verdrag van FARO en de Raad voor Europa aan monitoring gesteld worden. Daarop is een opzet voor de monitoring gemaakt met een aantal mogelijke varianten. Deze vormde ook in belangrijke mate de basis voor de tekst van het huidige hoofdstuk 9 over monitoring. De keuze voor een van de varianten is daarna blijven liggen en wacht op de verdere invoering van FARO.

DSP-groep BV
Van Diemenstraat 410
1013 CR Amsterdam
+31 (0)20 625 75 37

dsp@dsp-groep.nl
KvK 33176766
www.dsp-groep.nl

DSP-groep is een onafhankelijk bureau voor onderzoek, advies en management, gevestigd aan de IJ-oeveren in Amsterdam. Sinds de oprichting van het bureau in 1984 werken wij veelvuldig in opdracht van de overheid (ministeries, provincies en gemeenten), maar ook voor maatschappelijke organisaties op landelijk, regionaal of lokaal niveau. Het bureau bestaat uit 40 medewerkers en een groot aantal freelancers.

Dienstverlening

Onze inzet is vooral gericht op het ondersteunen van opdrachtgevers bij het aanpakken van complexe beleidsvraagstukken binnen de samenleving. We richten ons daarbij met name op de sociale, ruimtelijke of bestuurlijke kanten van zo'n vraagstuk. In dit kader kunnen we bijvoorbeeld een onderzoek doen, een registratie- of monitorsysteem ontwikkelen, een advies uitbrengen, een beleidsvisie voorbereiden, een plan toetsen of (tijdelijk) het management van een project of organisatie voeren.

Expertise

Onze focus richt zich met name op de sociale, ruimtelijke of bestuurlijke kanten van een vraagstuk. Wij hebben o.a. expertise op het gebied van transitie in het sociaal domein, kwetsbare groepen in de samenleving, openbare orde & veiligheid, wonen, jeugd, sport & cultuur.

Meer weten?

Neem vrijblijvend contact met ons op voor meer informatie of om een afspraak te maken. Bezoek onze website www.dsp-groep.nl voor onze projecten, publicaties en opdrachtgevers.

